

Avdelning V: Sovjetunionen och världen

Innehåll

21. Från oktober till Brest-Litovsk	1
22. Den dualistiska politiken	34

Inledning

Den unga sovjetstaten tvingades omedelbart att ta itu med besvärliga utrikespolitiska frågor. Först och främst gällde det att få slut på det pågående storkriget och man satte därför nästan omedelbart igång med att förhandla med sin huvudmotståndare, Tyskland. Förhandlingarna, som hölls i Brest-Litovsk, ledde till skarpa motsättningar både inom bolsjevikpartiet och mellan bolsjevikerna och andra politiska riktningar (bl a socialistrevolutionärerna), motsättningar som ledde till förvecklingar även efter freden undertecknats. Dessutom ökade trycket från de andra imperialistmakterna.

Den unga sovjetstatens kamp för att överleva är viktig och intressant i sig, men Brest-Litovsk-förhandlingarna och de politiska motsättningarna kring dessa tillhör också de frågor som den stalinistiska historieskrivningen länge förvrängt och förfalskat med målsättningen att smutska Trotskij, Bucharin och övriga bolsjevikers som senare kom i ”onåd”. Detta innebär att det finns flera skäl till att närmare titta på vad som hände, inte minst för att återupprätta den historiska sanningen.

Den brittiske historikern E H Carrs klassiska *Ryska revolutionen 1917-1923* ger en i huvudsak korrekt beskrivning av revolutionens förlopp (även om man givetvis kan ifrågasätta detaljer, vilket man nästan alltid kan göra). Detta gäller även utrikespolitiken och meningsskiljaktigheterna om denna. Nedan följer de två kapitler ur Carrs bok som handlar just om sovjetstatens utrikesrelationer den första tiden efter revolutionen, och bl a då Brest-Litovsk-förhandlingarna.

För att göra det lättare att gå till källorna har jag kompletterat den svenska utgåvans notapparat med svenska källor när sådana hittats (anges inom []-parenteser) – detta arbete är dock inte komplett. Försök att transkribera ryska namn enligt svensk standard har också gjorts, fast även här återstår en hel del arbete. Kompletteringar och rättelser av felaktigheter emottas tacksamt.

OBS: Sidhänvisningar till Carrs böcker gäller den tryckta svenska upplagan.

Mer om Brest-Litovsk:

Trotskij: [Den ryska arbetarrevolutionen - från novemberrevolutionen till Brestfreden.](#)

Fraina: [Den proletära revolutionen i Ryssland](#) (Del 6 – Den revolutionära kampen för fred)

Fischer: [Om fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk](#) (utdrag ur Louis Fischers Lenin-biografi)

Deutscher: [Den väpnade profeten](#) (kapitel 11, ”Brest-Litovskdramat”)

Gbg i juli 2007 / Martin Fahlgren

21. Från oktober till Brest-Litovsk

”Den socialdemokratiska rörelsen”, skrev Lenin i början av sin politiska bana, ”är till sin natur internationell”.¹ Den var internationell i två avseenden. Den franska revolutionen hade populariserat föreställningen att en revolution var en företeelse, som trotsade nationella gränser; att det var revolutionärernas både rättighet och skyldighet att sprida revolutionens löpeld från de vårdkasar, som de tänt. Det är i dessa omständigheter, som man har att söka ursprunget till iden om det revolutionära kriget. Revolutionen 1848 hade inte inskränkt sig till ett enda land, utan hade spritt sig som en farsot över Europa ända bort till Rysslands gränser. Det togs för givet att den socialistiska revolutionen skulle följa samma mönster. Hade den bara segrat i ett land, skulle den dels snabbt sprida sig därifrån som en farsot dels vara en följd av en befrielsekamp genomförd av revolutionärer i hela Europa – slutligen också i hela världen. Men socialdemokratien var internationell också i ett annat avseende. ”Den nationella avskildheten och motsättningarna mellan folken” förklarade *Kommunistiska Manifestet*, ”försvinner mer och mer ... Proletariatets herravälde skall få dem att försvinna ännu fortare.” Den socialdemokratiska rörelsens fältrop var ”Proletärer i alla länder, förena er!” Dess program skulle bryta ner nationella barriärer ”för att bana väg för en uppdelning av ett annat slag – en uppdelning utefter klassgränser”.² Klasslojaliteten, framhärdade Lenin, måste alltid gå före lojaliteten mot nationen.³ I enlighet med denna princip förespråkade Lenin på ett klart och otvetydigt sätt ”förvandlingen av det nuvarande imperialistiska kriget till ett inbördeskrig”. Så tidigt som 1915 förutspådde han möjligheten av att den proletära revolutionen först borde bryta ut i det efterblivna Ryssland. Om detta inträffade, borde det ryska proletariatets ledning ta som sin uppgift att fullborda den borgerligt demokratiska revolutionen i hemlandet genom att resa parollen om en demokratisk fred (vilket de borgerligt demokratiska regeringarna i Europa omöjligt skulle kunna acceptera) och att stödja den nationella revolutionen i Asien mot de imperialistiska makterna. Den socialistiska revolutionen skulle härigenom förberedas inte bara i Europa utan även i Ryssland.⁴

När Lenin anlände till Petrograd den 3 april 1917 var frågan om krig och fred redan aktuell. Avsättningen av tsaren och upprättandet av en demokratisk regering betraktades både av den provisoriska regeringen och av socialrevolutionärerna och mensjevikerna i Petrogradsovjeten som ett rättfärdigande av krigsansträngningarna. De menade att man genom kriget försvarade revolutionen. Sovjetens majoritet skiljde sig endast från den första provisoriska regeringen, i vilken Miljukov var utrikesminister, såtillvida att den ville driva en aktiv kampanj för ”demokratisk” fred ”utan annekitioner och kontributioner”. Större delen av bolsjevikerna i Petrograd följde samma linje. Kamenev hade uttalat sig öppet för ett nationellt försvar.⁵ Lenin ägnade den första av ”aprilteserna” åt detta ämne. Han började med att betona att den provisoriska regeringen var en kapitalistisk regering och att dess maktövertagande inte hade förändrat krigets karaktär för Rysslands del som ”ett imperialistiskt rövarkrig”. Några eftergifter i riktning mot ”den revolutionära försvarsvänligheten” var därför otillåtliga. Hans förslag till positiva åtgärder var emellertid försiktigt utformade. Man borde bedriva en kampanj för att övertyga de ännu bedragna massorna om ”det ouplösliga sambandet mellan kapitalet och det imperialistiska kriget”, organisera propaganda i armén och uppmuntra till ”förbrödring”.⁶ Tio dagar senare framlade han vid partikonferensen i Petrograd en detaljerad resolution om kriget,

¹ Lenin, *Sotjinenija*, IV, s. 380. [*Valda verk i tio band*, bd 2, s. 29]

² Stalin, *Sotjinenija*, II, s. 362.

³ En mer ingående diskussion om Lenins principiella inställning i denna fråga finns i vol. 1 av detta arbete s. 466.

⁴ Marx' syn på krig och Lenins vidareutveckling av densamma fram till 1917 diskuteras i not E: ”Den marxistiska inställningen till krig”.

⁵ Se vol. 1, s. 92.

⁶ Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 87-88. [*Valda verk i tio band*, bd 6, s. 312]

i vilken han gång på gång angrep den ”revolutionära försvarsvänligheten”. Den innehöll emellertid avsnitt avsedda att blidka kritiken och att vädja till de tveksamma. Han medgav ”att det vore fullständigt vettlöst att tro att ett krig skulle kunna upphöra genom en ensidig vägran av soldaterna i *ett enda* land att fortsätta kriget, genom att ensidigt upphöra med militära operationer, eller att helt enkelt ‘sticka bajonetterna i jorden’ ”. I den framlagda resolutionen föreslog han konferensen att den skulle ”åter och återigen protestera mot det förtal, som spreds av kapitalisterna om vårt parti att vi förespråkar en separatfred med Tyskland”. Den tyske kejsaren var precis lika mycket en ”krönt roffare” som Nikolaus II eller någon annan liknande monark. En deklaration i partitidningen *Sotsial-Demokrat* från oktober 1915 citerades för att visa att partiet, om det kom till makten, eftersträvade att snarast föreslå en demokratisk fred med ”Tyskland och med *alla andra nationer*”. I den framlagda resolutionen upptogs denna deklaration, till vilken fogats att ”ända tills majoriteten av folket ... förstår det oupplösliga sambandet mellan det nuvarande kriget och kapitalisternas intressen, finns det bara ett sätt att få ett slut på folkslakten”. Det bestod i förbrödring vid fronten. Avsikten med denna fraternisering var att den skulle leda till en fullständig omvandling av statsmakten både i Tyskland och Ryssland. Den skulle övergå i arbetar- och soldatrådets händer.⁷ Resolutionen tycks ha skjutits åt sidan av konferensen, men den återupptogs av Lenin vid allryska partikonferensen (den s. k. aprilkonferensen) i slutet av samma månad.

Innan denna konferens sammanträdde hade situationen ytterligare komplicerats genom att en dansk socialist vid namn Borgbjerg besökt Petrograd under senare delen av april månad. Han hade överlämnat en inbjudan till Petrogradsovjetens exekutivkommitté att sända representanter till en internationell socialistisk konferens i Stockholm för att diskutera fredsvillkoren. Två patriotiska tyska socialdemokrater, Scheidemann och Ebert, träffade Borgbjerg med tyska regeringens gillande, innan denne lämnade Köpenhamn. Det sades att villkoren som de stödde skulle bestå i att Tyskland evakuerade de ockuperade områdena, en gränsreglering i Lothringen och kulturell autonomi för tyska Polen. De flesta av socialrevolutionärerna och mensjevikerna i sovjeten, liksom några bolsjeviker, var redo att välkomna inledande förhandlingar om dessa villkor. Vid bolsjevikernas april-konferens behandlade Lenin de tyska förslagen och visade att situationen i Tyskland var desperat. Han betecknade Borgbjerg som en agent för den tyska borgarklassen och den föreslagna Stockholmskonferensen som en fars.⁸ Efter att sålunda klargjort det förkastliga i att gå med på separata förhandlingar med Tyskland, återgick Lenin till frågan om kriget och lade fram en något förändrad version av sin tidigare föreslagna resolution, som hade bearbetats i ett av konferensens utskott. Resolutionen, som antogs enhälligt med undantag för sju nedlagda röster, började med att betona det imperialistiska krigets kapitalistiska karaktär och krävde ett ”offentliggörande och ett avskaffande av alla hemliga roffarförbund”. Dess andra del fördömde ”den revolutionära försvarsvänligheten”. Dess tredje del poängterade att ”detta krig kan *endast* sluta med en demokratisk fred om hela statsmakten i åtminstone några av de krigförande länderna övergår till proletariatet eller halvproletariatet”. Den upprepade det program som ursprungligen skisserades av Lenin 1915, d. v. s. ett omedelbart erbjudande till de krigförande om en ”demokratisk fred”. Men den undvek att öppet tillkännage den defaitism som bestod i att man kort och gott tog för givet att ”dessa åtgärder och det offentliga erbjudandet om fred skulle leda till att arbetarna i de krigförande länderna fick ett fullständigt förtroende för varandra, vilket oundvikligen skulle föra med sig att proletariatet reste sig mot de imperialistiska regeringarna, som motsatte sig den erbjudna freden”. Sålunda ansåg man att den revolutionära

⁷ Ibid., XX, s. 186-190 [CW vol. 24, ”Draft Resolution on the War”]; om oktoberdeklarationen 1915 se nedan s. 614.

⁸ Ibid., XX, s. 254-265. Lenin citerade de anförda tyska villkoren ur den mensjevikiska tidningen *Rabotjaja Gazeta*. Resolutionen som förkastade Borgbjergs inbjudan antogs med 140 röster och 8 nedlagda. (*VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), 1, s. 230-232.

propagandan och fraterniseringen vid fronten var nödvändig bara till dess att ”den revolutionära klassen i Ryssland kunde ta över hela statsmakten”. Detta skulle automatiskt medföra att makten i de andra länderna överfördes i proletariats händer.⁹ Vid en konferens för bolsjevikorganisationer inom armén, som sammanträdde i juli 1917, för att protestera mot julioffensiven vid den galiziska fronten, framfördes samma åsikter i nästan identiska ordalag. Överförandet av makten till sovjeterna skulle följas av ett erbjudande om fred till alla krigförande länder och detta erbjudande ”skulle oundvikligen medföra att proletariatet reste sig mot alla imperialistiska regeringar, som motsatte sig en sådan fred”.¹⁰

Det var under hela perioden från april till oktober 1917 både det uttalade och outtalade antagandet inom det bolsjevikiska lägret att en bolsjevikrevolution i Ryssland, ett slut på kriget genom en ”demokratisk” fred och en proletär revolution i Europa var delar av en och samma process och i praktiken omöjliga att skilja från varandra. I en artikel i partiets tidning i slutet av september 1917 tog Lenin tillfälligt upp ett mindre fördelaktigt alternativ:

Ifall det minst sannolika skulle inträffa, dvs om inte en enda krigförande stat går med ens på vapenstillstånd, så blir kriget från vår sida verkligen ett påtvunget krig, verkligen ett rättvist krig och ett försvarskrig. Enbart den omständigheten, att proletariatet och fattigbönderna inser detta, kommer att göra Ryssland mångdubbelt starkare även i militärt avseende, särskilt sedan man helt brutit med de folkplundrande kapitalisterna, för att inte tala om att kriget då från vår sida inte endast i ord utan även i handling blir ett krig i förbund med de förtryckta klasserna i alla länder, ett krig i förbund med de förtryckta folken i hela världen.¹¹

Men även i detta fall förutsatte Lenin att ett sådant krig av sig självt skulle leda till en omedelbar revolution i de kapitalistiska länderna. Det var denna bild som Lenin såg framför sig då han fortsatte att bedöma möjligheterna till ett ”revolutionärt krig”. Denna ogrumlade optimism och tro på revolutionen hindrade honom från att beakta möjligheten av att de kapitalistiska makterna kunde förkasta en ”demokratisk” fred och ändå vara i stånd att vända sin krigsmakt mot revolutionens styrkor.

Propagandan för en demokratisk fred utan landavträdelser och skadeståndsanspråk visade sig vara högst besvärande för den provisoriska regeringen, som från maj 1917 och framåt även bestod av socialrevolutionärer och mensjeviker. Den provisoriska regeringen började allt ihärdigare att utöva påtryckningar på sina västliga allierade för att få dem att klargöra krigsmålen. Den omedelbara effekten i England av februarirevolutionen var att den stärkte alla vänsterkrafter, vilka tillfälligt försvagats av kriget. I synnerhet stimulerades kravet på en definition av de ”demokratiska” krigsmålen.¹² Den första allvarliga debatten om krigsmålen ägde rum i underhuset den 6 maj 1917 med anledning av en motion av Snowden, som då var talesman för Independent Labour Party (Oavhängiga arbetarpartiet). I motionen krävde Snowden en förklaring av målen utifrån de utgångspunkter, som fanns i de ryska framställningarna om självbestämmanderätt, inga annekationer och inga skadestånd. Motionen stöddes

⁹ VKP(B) v *Rezoljutsijach* (1941), I, s. 227-228.

¹⁰ Ibid., I, s. 242; så sent som i augusti 1917 talade Kamenev i VTsIK till förmån för Stockholmskonferensen och blev därvid allvarligt tillrättavisad av Lenin (Lenin *Sotjinenija*, XXI, s. 78-79).

¹¹ Ibid., XXI, s. 224. [*Valda verk i tio band*, bd 7, s. 220]

¹² Den brittiska reaktionen har av en tillförlitlig amerikansk kritiker beskrivits på följande sätt: ”Dödläget på västfronten och bristen på framgångar på andra fronter uppsköt på obestämd tid allt hopp om en fred eller en seger, medan de nyligen inträffade förändringarna, även om dessa på kort sikt gav ett magert resultat, åstadkom en atmosfär bland statsmännen, som stimulerade till fredssamtal. Mot denna bakgrund kom den ryska revolutionen, som vid denna tid ansågs vara en händelse av största historiska vikt, att stimulera alla former av aktiviteter inom vänstern. I själva verket förmådde den fackföreningarna att uppta åsikter som endast de socialistiska föreningarna dittills haft monopol på. Den främsta orsaken till detta gynnsamma gensvar på revolutionen var parollen om en omedelbar fred grundad på att landavträdelser och skadestånd inte krävdes och att alla folk själva skulle styra sina egna öden” (Carl F. Brand, *British Labor's Rise to Power*, (Stanford, 1941) s. 90).

av 32 parlamentsledamöter – en anmärkningsvärd minoritetsdemonstration. Det intryck som februarirevolutionen gjorde på den amerikanska opinionen var inte mindre slående. Även om det inte finns någon anledning att anta att den påskyndade Förenta staternas inträde i kriget, omintetgjorde den en av de allvarliga betänkligheter som tillskyndarna av denna politik haft att brottas med.¹³ Den stimulerade kravet på en mer preciserad förklaring i frågan om freden och dess innehåll. Man kunde kräva deklARATIONER i mer ”demokratisk” riktning än vad de andra allierade dittills ansett vara lämpligt. Motsträvigheten hos de allierade när det gällde att tillmötesgå detta krav och de brittiska och franska regeringarnas vägran att tillåta brittiska och franska socialister att närvara vid den föreslagna fredskonferensen i Stockholm (som p. g. a. denna vägran inte blev av), skadade den provisoriska regeringen och gjorde den mycket sårbar för bolsjevikattacker. Under hösten 1917 föreföll det Lenin som om de internationella såväl som de inhemska tecknen i allt större utsträckning var gynnsamma. Beslutet av partiets centralkommitté att ta makten, vilket fattades den 10 oktober 1917, mot Zinovjevs och Kamenevs avvikande röster, inleddes med en hänvisning till ”den ryska revolutionens internationella läge” som en av de faktorer, som ”satte det väpnade upproret på dagordningen”. Det ”internationella läget” innefattade både ”upproret i den tyska flottan som ett extremt exempel på den socialistiska världsrevolutionens utbredning över hela Europa” och ”hotet om en fred mellan imperialisterna för att undertrycka revolutionen i Ryssland”.¹⁴ Vid ett senare möte den 16 oktober 1917 refererade Lenin ännu en gång till myteriet i den tyska flottan och menade att ”det internationella läget ger oss en serie objektiva skäl till att anta, att om vi handlar nu, får vi hela det proletära Europa på vår sida”. På samma möte argumenterade Stalin för en ”starkare tro” på det internationella läget och formulerade klarare än någon annan meningsskiljaktigheterna mellan Lenin å den ena sidan och Kamenev och Zinovjev å den andra:

Det finns två linjer: den ena inriktar sig på revolutionens seger och litar på Europa, den andra tror inte på revolutionen och räknar endast med att utgöra en opposition.¹⁵

Denna tilltro till Europa var en huvudförutsättning för socialismens seger i Ryssland. Lenin förblev trogen två villkor, vilka han så tidigt som 1905 fastställde för övergången till den socialistiska revolutionen. Det ena var av inhemsk natur och bestod i en allians med de ryska bönderna, det andra var av internationell karaktär och bestod i tron på ett stöd i form av en proletär revolution i Europa. Inte heller i oktober 1917 trodde han allvarligt att en segerrik revolution kunde överleva i Ryssland om inte båda dessa villkor snabbt uppfylldes. Bolsjevikernas två första påbud sedan de gripit makten, ett dekret om en jordreform och ett förslag om fred, var ett led i strävandena att förverkliga denna politik.

Det berömda ”fredsförslaget” var i själva verket en vädjan till de krigförande ländernas regeringar och folk att sluta en demokratisk fred. Det var också den första utrikespolitiska åtgärd, som den ”provisoriska arbetar- och bonderegeringen” vidtog. Den godkändes av andra allryska sovjetkongressen den 26 oktober/8 november 1917. Dessa åtgärder var delvis inrikespolitiskt motiverade. I en bemärkelse var fredsfördraget lika mycket en vädjan till bönderna, främst till bönderna i uniform, som förslaget om en jordreform. Regimen var i detta kritiska ögonblick beroende av bondemassornas stöd, speciellt de demobiliserade böndernas, vilkas

¹³ Lansing trodde att den ”avlägsnade det sista motståndet mot att betrakta kriget som ett krig för demokrati och mot absolutism” (S. F. Hemis, *American Secretaries of State*, X (New York, 1928), s. 97; H. Notter, *The Origins of the Foreign Policy of Woodrow Wilson* (Baltimore, 1937), s. 639). Det sistnämnda verket refererar till åtskilliga kongressmäns uttalanden med denna innebörd.¹⁴

¹⁴ *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 273; protokollet från mötet den 10 oktober 1917 finns i *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1919) s. 98-101.

¹⁵ Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 331-332; Stalin, *Sotjinenija*, III, s. 381; hela diskussionen finns återgiven i *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 111-124.

synsätt med Marx' terminologi förblev "småborgerligt" och så länge som det förhöll sig så kunde revolutionen inte kasta av sig sin borgerligt demokratiska grannlåt. Massorna, som Lenin senare skrev, "var utarmade och torterade av fyra års krig och önskade bara fred. Under dessa omständigheter var de inte i det tillståndet att de kunde ställa frågan 'Varför krig'".¹⁶ Lenin tänkte dock inte enbart på bönderna. Före slutet av 1800-talet hade den borgerligt radikala pacifismen börjat tränga in i det socialdemokratiska tänkandet i frågan om krig och fred, speciellt i Tyskland. De ryska socialdemokraterna hade inte undgått farsoten; t. o. m. många bolsjeviker, vilket erfarenheterna från 1917 hade visat, fann det lättare att tänka i dessa termer än i termer av fred genom nationellt nederlag och social revolution. I detta kritiska ögonblick då man övertog makten och då regimens fortbestånd hängde på en tunn tråd, var Lenin tvungen att tala ett språk, som samlade så många som möjligt och stötte bort så få som möjligt av hans potentiella anhängare. Fredsfördraget var emellertid i första hand en utrikespolitisk handling och innehöll med säkerhet ett inslag av beräknad vädjan till den amerikanska opinionen och till den radikala opinionen i andra länder, som kunde tänkas vara sympatiskt inställda till fördraget. Lenin hade två år tidigare förutsagt att "varken Tyskland, England eller Frankrike" skulle acceptera fred på de villkor som bolsjevikerna kunde erbjuda. Det var emellertid en riktig politik att erbjuda villkor, vilka var tillräckligt tillmötesgående för att få ett förkastande att framstå som besvärande och komprometterande. Avsikten var uppenbarligen att ikläda villkoren en språklig dräkt, som påminde om det som brukades på andra sidan Atlanten. Sovjetregeringen hade från den provisoriska regeringen ärvt traditionen av ett gemensamt intresse mellan Förenta staterna och det revolutionära Ryssland i strävandena efter en demokratisk fred.

Sålunda blev fredsfördraget, som godkändes av den andra allryska sovjetkongressen i revolutionens gryning, långt mer wilsonskt än marxistiskt i språk och anda och bör betraktas inte som någon sentida effekt av *Kommunistiska Manifestet* utan snarare som den omedelbara föregångaren till de fjorton punkter, som antogs två månader senare; den betydelse som denna deklaration hade för Wilsons fjorton punkter är väl bestyrkt.¹⁷ Det var ett förslag om ett omedelbart fredsslut, som vände sig till "alla krigförande länder och deras regeringar", som kablades ut över världen. Det krävde inte en socialistisk, utan en "rättvis, demokratisk" fred, en fred utan landavträdelser eller krigsskadestånd, en fred baserad på alla nationers rätt till självbestämmande genom "fria val". Det krävde att den hemliga diplomatin skulle avskaffas och förkunnade regeringens planer på att offentliggöra de hemliga fördragen i det förflutna samt att hålla alla framtida förhandlingar "fullständigt öppna inför hela folket". Ingenting sades om kapitalismen som orsaken till kriget eller om socialismen som dess botemedel. En svag antydning om en världsrevolution fanns i dess slutrader, där arbetarna i England, Frankrike och Tyskland inbjöds att stödja sina ryska kamrater "för att åstadkomma en lyckosam avslutning på fredsarbetet och även på arbetet med att befria de arbetande och de exploaterade folkmassorna från allt slags slaveri och utsugning". En resolution från den andra allryska bondekongressen som pågick den 3/16 december 1917 med anledning av stilleståndsförhandlingarna med centralmakterna gick inte ens så långt. Den vände sig till "bönderna, arbetarna

¹⁶ Ibid., XXIII, s. 237.

¹⁷ Enligt House var det "tack vare att de amerikanska sändebuden misslyckades med att i konferensen mellan de allierade få till stånd ett uttalande om krigsmålen, som kanske hade kunnat hålla kvar Ryssland i kriget", som Wilson den 18 december 1917 började att fundera på "ett omfattande offentligt tal" (C. Seymour, *The Intimate Papers of Col. House*, III (1928), s. 324-325). Den 3 januari 1918 mottog Wilson ett telegram från den amerikanske ambassadören i Petrograd, som hävdade att en omformulering av krigsmålen var det enda möjliga sättet att hålla kvar Ryssland i kriget. De fjorton punkternas utseende föreslogs i ett telegram den 3 januari 1918, från Sisson, som representerade American Public Relations Committee i Petrograd, som rådde Wilson att "ta upp anti-imperialistiska krigsmål och krav från Amerika, 1 000 ord eller mindre, formulerade som korta nästan slagordsmässiga paragrafer" (E. Sisson, *One Hundred Red Days* (Yale, 1931), s. 205; G. Creel, *Rebel at Large* (New York, 1947), s. 168).

och soldaterna i Tyskland och Österrike” enbart i syfte att ”på ett kompromisslöst sätt motsätta sig de imperialistiska kraven från deras regeringar och härigenom garantera det snabbaste sättet att sluta en folkets fred”.¹⁸ Ett ögonvittne till revolutionens första veckor har livligt skildrat den rådande sinnesstämningen:

Från utrikesministeriets balkong fladdrade en stor röd banderoll i vinterblåsten. På denna fanns följande skrift, ‘Länge Leve Freden!’ Hela atmosfären på platsen gav intryck av att de ryska revolutionärerna allvarligt givit sig in i en kamp för freden. Klasskrigets fraser hade, åtminstone temporärt, försvunnit från Trotskijs vokabulär och ersatts av orden: ”Folkens internationella fred”.¹⁹

Och Radek kunde i en officiell minnesartikel fem år senare beskriva sovjetpolitikens mål under dessa första ögonblick i termer som inte alls nämnde orden klass eller revolution: ”för att resa folkets massor i de allierade länderna så att regeringarna, under massornas tryck, kunde förmås att sätta sig runt bordet med oss för fredsförhandlingar och följaktligen skapa en allmän fred som skulle vara mer fördelaktig för oss”.²⁰

Förutom erbjudandet om en demokratisk fred till alla krigförande länder var den enda utrikespolitiska fråga som bolsjevikerna drev offentligt, innan de grep makten, avskaffandet och offentliggörandet av de hemliga fördragen. Detta löfte upprepades i fredsförslaget. Offentliggörandet av de fördrag, i vilka de allierade hade samtyckt till en uppdelning av de framtida segervinsterna, ansågs som en huvuduppgift för den sovjetiska diplomatin. Den hemliga diplomatin hade sedan länge varit en omtyckt måltavla för attacker både från socialdemokrater och borgerliga radikaler. Den hade fördömts av Andra internationals kongress i Köpenhamn år 1910; i Storbritannien hade en inflytelserik radikal grupp med pacifistiska tendenser under kriget skapat den s. k. Union of Democratic Control, vars huvudsakliga verksamhet bestod i att försöka avskaffa den hemliga diplomatin och att försöka få folklig kontroll över utrikespolitiken; i Förenta staterna var konstitutionen så utformad att ett internationellt engagemang, som inte offentligt ratificerats av senaten, var uteslutet. Följaktligen var offentliggörandet av fördragen, liksom fredsförslaget, i ett avseende en vädjan till den amerikanska opinionen och till den radikala opinionen i de allierade länderna över de allierade regeringarnas huvuden, vars dystra skumraskaffärer med varandra och med den detroniserade tsarregimen sålunda avslöjades för världen. Offentliggörandet av de fördrag som slutits mellan 1914 och 1917 började i *Izvestija* den 10/23 november 1917. Dokumenten trycktes även som pamfletter. Sju av dessa utsändes i snabb följd från december 1917 till februari 1918.²¹ Därefter publicerades också många hemliga dokument från den ryska diplomatins förrevolutionära period. Den första publiceringen på engelska i *Manchester Guardian* den 12 december 1917 stimulerade kravet i engelska radikala kretsar på en klar definition av krigsmålen. Den skapade sensation i Förenta staterna och påverkade med all säkerhet Wilson då han utformade sina fjorton punkter, med vilka han började arbeta några dagar senare. Det var ingen tillfällighet att den första punkten tog upp kravet från den unga

¹⁸ Trotskij, *Sotjinenija* III, II, s. 204; resolutionen lades förmodligen fram av Trotskij eftersom den finns i hans samlade verk. Några dagar senare sände VTsIK ut ytterligare en appell ”till de arbetande massorna i alla länder” om ”en folkets fred, en demokratisk fred, en rättvis fred”; men den tillade att ”vi kommer att få en sådan fred endast om folken i alla länder dikterar sina villkor genom revolutionär kamp” (*Protokolij Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 133).

¹⁹ M. Phillips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 183.

²⁰ *Za Pjat Let* (1922), s. 60: en samling artiklar som utgavs av partiets centralkommitté för att högtidlighålla femårsdagen av revolutionen.

²¹ Som Trotskij förklarade för VTsIK, var dessa i själva verket inte ”fördrag skrivna på pergament” utan ”diplomatisk korrespondens och kodade telegram, som utväxlats mellan regeringarna” (*Protokolij Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 42.) Det första och mest sensationella av de fördrag som publicerades var det engelsk-fransk-ryska utbytet av telegram i mars 1915, då Ryssland fick löfte om Konstantinopel, Storbritannien om den tidigare neutrala zonen i Persien, och Frankrike om ryskt stöd för sina territoriella krav i Västeuropa.

amerikanska demokratin och från den ännu yngre ryska demokratin i revolt mot de äldre staternas traditionella agerande:

Öppna fredsförhandlingar, som man öppet arbetat sig fram till och efter vilka det inte skulle få förekomma några privata internationella uppgörelser av något slag, utan diplomatin skulle alltid fortgå i öppen hjärtig anda och under offentlig insyn.

Denna vädjan till den upplysta radikala opinionen i Förenta staterna och på andra håll förminskade emellertid inte betydelsen av att de hemliga fördragen publicerades. Den demokratiska kampanjen mot den hemliga diplomatin hade vilat på den radikala tron på den allmänna opinionens styrka och rättrådighet, som hade slagit fast rot i 1800-talets demokratiska tänkande. Dessa vädjanden om att även dåliga regeringar måste vända sig till det upplysta folket hade varit ett allmänt förekommande inslag i Wilsons politiska uttalanden och i propagandan från sådana borgerligt radikala organisationer som Union of Democratic Control, och hade förvärvat ett utbrett och oreserverat stöd.²² Här fanns ett vapen färdigt för bolsjevikerna, vilka bara behövde göra den knappt märkbara övergången från den borgerligt demokratiska idealiserade bilden av folket till det marxistiska idealiserandet av proletariatet och rikta sina angrepp mot den borgerliga kapitalismen som helhet, snarare än att enbart inrikta sig mot kapitalistiska regeringar. När Lenin i april 1917 förklarade att de hemliga fördragen ”avslöjade motsättningarna mellan kapitalisternas intressen och folkets vilja i sin mest iögonfallande form”, var övergången till hälften gjord.²³ Publicerandet av de första fördragen i *Izvestija* föregicks av en kort kommentar som bar Trotskijs signatur. I inledningsorden fastslog han följande:

Kampen mot imperialismen, som är orsaken till att Europas folk har förblött och lemlästats, betyder också en kamp mot den kapitalistiska diplomatin, som har starka skäl att frukta dagsljuset. Det ryska folket och med det de europeiska folken och hela världen borde känna till den fullständiga bevisade sanningen om de planer som i hemlighet smitts av finans- och industrikapitalisterna tillsammans med deras agenter inom parlamentet och inom diplomatin ... Övergivandet av den hemliga diplomatin är huvudvillkoret för en ärofull, folklig, verkligt demokratisk utrikespolitik.

Men med de avslutande meningarna förändrades gradvis det grundläggande innehållet:

Vårt program uttrycker de brinnande förhoppningar som finns hos miljontals arbetare, soldater och bönder. Vi önskar fred fortast möjligt med utgångspunkt från principerna om en värdig samexistens och samarbete mellan folken. Vi önskar att den kapitalistiska dominansen kullkastas så snabbt som möjligt. Då vi för hela världen blottlägger de härskande klassernas verk så som det framstår i diplomatins hemliga dokument, vänder vi oss till arbetarna med den appell, som bildar den oföränderliga grunden för vår utrikespolitik: Arbetare i alla länder, förena er!²⁴

En månad senare gjorde han en mer kompromisslös principdeklaration vid en av VTsIK:s sessioner:

För oss finns bara ett oskrivet men heligt fördrag, fördraget om proletariatets internationella solidaritet.²⁵

Det skulle verkligen vara ett misstag att behandla fredsförslaget och publiceringen av de hemliga fördragen bara som övergående egenheter eller nyttiga opportuna lösningar. En uppskattning av den i huvudsak internationalistiska synen, som inskräpades av den bolsjevikiska ideologin är nödvändig för att man ska kunna förstå den sinnesstämning, som var för-

²² Om partibossarna satte sig till motvärn, behövde han bara vädja till folket ... Folket önskade det goda, det rätta och det sanna” (R. S. Baker, *Woodrow Wilson: Life and Letters*, III (1932), s. 173; frågan diskuteras i hela sin vidd i E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis* (andra uppl., 1946), s. 31-36).

²³ Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 259.

²⁴ Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 164-165.

²⁵ *Protokolij Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 154.

härskande under revolutionens första månader. I det s. k. förparlamentet strax före oktoberrevolutionen hade Miljukov hånfullt karikerat ”den revolutionära demokratins principer”:

Ingen utrikespolitik, inga diplomatiska hemligheter, utan en omedelbar s. k. demokratisk fred; och allt vi behöver är att tvinga våra allierade att anamma Lenins och Trotskijs åsikter och instämma med dem: ”Vi önskar ingenting, vi har ingenting att kämpa för”. Då kommer våra fiender att upprepa detta och nationernas broderskap kommer att bli ett faktum.²⁶

Det var i denna sinnesstämning som den nya revolutionära regeringen nöjde sig med att kalla sig själv för en ”provisorisk arbetar- och bonderegering”. Att ge den en geografisk benämning eller låta dess suveränitet följa territoriella gränser skulle ha blivit svårt eftersom ingen vid denna tidpunkt kunde säga vilka folk i det forna tsardömet som skulle ansluta sig till den; och i vilket fall som helst var den enhet som uppstod ödesbestämd till att nästan genast införlivas med en europeisk eller världsomfattande republik eller förbund av republiker om regimen alls skulle överleva. Men detta var mer en fråga om nödvändighet än lämplighet. Revolutionen hade förkastat den gamla nationsuppdelningen som föråldrad och ersatt denna med en klassindelning. Att vara arbetare eller bonde, och inte ryss, var det nya solidaritetstecknet.

Denna uppfattning fick konsekvenser i praktiken. En kungörelse av den franska nationalförsamlingen den 20 april 1792 påbjöd den franska nationen att ”i förväg mottaga alla utlänningar som genom att förneka Frankrikes fienders sak skall kunna fatta posto vid dess baner och viga sina ansträngningar åt att försvara friheten”. Pariskommunen hänvisade oupphörligen till sig själv i sina proklamationer som den ”universella republiken”. Efter valen till kommunen fastställdes det att ”eftersom kommunens flagga skulle vara den universella republikens”, kunde även utlänningar väljas till politiska poster.²⁷ I föregångarens spår erbjöds alla krigsfångar, som var redo att förklara sig lojala med regimen, medborgarskap i Sovjetrepubliken; och RSFSR:s regering tilldelade ”utan några besvärliga formaliteter” ”utlänningar, som arbetade inom den ryska republikens gränser, förutsatt att de tillhörde arbetarklassen eller var bönder, som arbetade utan förhyrd arbetskraft” medborgarskap.²⁸ Röda armén var varken till ursprung eller politisk uppfattning nationell. Samtidigt som den skapades publicerades en vädjan, undertecknad av tre amerikaner i *Pravda* av den 24 februari 1918, om anslutning till en ”internationell avdelning inom Röda armén”; denna vädjan sades ha spritts på fem språk.²⁹ Omvänt ledde upptagandet av utlänningar i de revolutionära leden till att bolsjeviken kunde känna sig som en världsmedborgare. Som Radek, som själv var en typisk internationell revolutionär utan någon utpräglad nationell status, skrev vid denna tid i en underjordisk tysk tidskrift: ”vi är inte längre moskoviter eller sovjetmedborgare, utan världsrevolutionens avant-garde”.³⁰ Denna sinnesstämning skapade ett stolt förakt för utrikespolitikens konventionella uppfattningar och spelregler. Trotskij, den nyligen utnämnde folkkommissarien för utrikes ärenden, beskrev sin inställning som ”aktiv internationalism”. Han redogjorde för sina funktioner i sin självbiografi:

Jag skall föra ut några revolutionära paroller till världens folk och sedan upphöra med verksamheten.³¹

²⁶ Cit. från Bunyan och Fischer, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 43.

²⁷ P. Vesinier, *History of the Commune of Paris* (engelska upplagan, 1872), s. 178.

²⁸ Enligt G. S. Gurvich, *Istorija Sovetskoj Konstitucii* (1923) s. 91, infördes denna artikel i sista ögonblicket efter instruktioner från partiets centralkommitté.

²⁹ A. Rhys Williams, *Through the Russian Revolution* (1923), s. 185-187.

³⁰ Cit. från E. Drahn och S. Leonard, *Unterirdische Literatur in Revolutionären Deutschland* (1919), s. 150.

³¹ L. D. Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), II, s. 64; detta bekräftas av Pestovskij, som citerar Trotskij då denne säger: ”Jag har accepterat posten som kommissarie för utrikes ärenden enbart därför att jag vill ha mer ledighet för partiarbete. Mitt arbete är föga betungande: att offentliggöra hemliga dokument och att slå igen butiken”. (*Proletarskaja Revoljutsija*, nr 10, 1922, s. 99). Påståendet hos Max Eastman, *Since Lenin Died* (1925), s. 16, att

Detta var inte bara en tom gest. Under sin tid som kommissarie för utrikes ärenden tycks han bara gjort ett besök i det tidigare utrikesministeriet – ett tillfälle då tjänstemännen i ministeriet fick ta ställning till den nya regeringen. Han sade till dem ”i två eller tre ord” att de som var villiga att lojalt tjäna den nya regimen kunde stanna på sina poster. Men i verkligheten fanns det ingenting att göra, förutom att publicera de hemliga fördragen och sälja de gåvor och presenter som kom med diplomatförsändelser från utlandet till tjänstemännen i ministeriet. Den sistnämnda uppgiften anförtroddes en halvilliterat sjöman vid namn Markin och en student, kallad Polivanov, som förläst sig på underliga politiska idéer och sällsamma politiska organisationer samt en pålitlig partimedlem, som hette Zalkind, som bar det huvudsakliga ansvaret för transaktionerna.³² Den diplomatiska korrespondensen – noter för utväxling av fångslade bolsjeviker utomlands mot utläningar i Sovjetunionen (Tjitjerin i London är det mest kända fallet) och för att arrangera de diplomatiska kurirernas arbete – leddes av Trotskij själv från Smolny, när han inte förhindrades av viktigare sysslor. ”Den segerrika revolutionen”, förklarade Sovnarkom telegrafiskt i en av sina appeller vid denna tid, ”kräver inte erkännandet av den kapitalistiska diplomatins professionella representanter”.³³ Trotskij tillade något senare i en intervju att sovjetmyndigheterna var ”absolut likgiltiga inför denna detalj i den diplomatiska ritualen”, och ansåg att ”det diplomatiska utbytet var nödvändigt inte bara med regeringar utan också med revolutionära socialistpartier, som ville störta de existerande regeringarna”.³⁴ Bland de få dokument från Trotskij som folkkommissarie för utrikes ärenden fanns ett dekret, som publicerades i *Pravda* 27 november/10 december 1917, där de flesta av de ledande ryska diplomaterna utomlands, däribland ambassadörerna i London, Washington och Rom, ”med hänsyn till att de icke besvarat de telegram och radiotelegram”, som sänts till dem, avskedats.³⁵ Föraktet för den traditionella utrikespolitikens former tillsammans med en äkta internationalism var den logiska följderna av den syn på regimen framtidsutsikter som vid denna tid var förhärskande. Trotskij uttryckte detta enfatiskt en kort tid efter revolutionen:

Om folken i Europa inte reser sig och krossar imperialismen, skall vi krossas – detta står utom allt tvivel. Antingen kommer den ryska revolutionen att bli den gnista som tänder kampen i väst, eller så kväver kapitalisterna i alla länder vår kamp.³⁶

Efter det att man erkänt att revolutionen i Europa eller världsrevolutionen var ett villkor för att man skulle kunna skapa ett socialistiskt Ryssland och en förutsättning för regimen existens, måste den främsta målsättningen för utrikespolitiken vara att man stödde dessa revolutionära strävanden för att sedermera gynnas av dem. Metoderna för att uppnå detta mål var direkta och okomplicerade. Bland Sovnarkoms första dekret fanns ett som publicerades i *Pravda* den 13/26 december 1917 med Lenins och Trotskij's underskrifter, vilket innehöll ett beslut om ”att till representanter utomlands för kommissariatet för utrikes ärenden ställa en summa på 2 miljoner rubler, som skulle gå till revolutionära rörelser”.³⁷ Inom några veckor efter revolutionen hade folkkommissariatet för utrikes ärenden (Narkomindel) upprättat en ”sektion för internationell propaganda” under Radeks ledning. Dess huvudsakliga uppgift var att utge en daglig tidning på tyska, *Die Fackel*. Den skulle spridas bland tyska och österrikiska

Trotskij ”utnämndes till kommissarie för utrikes ärenden därför att det allmänt anses vara den näst viktigaste posten i vilken regering som helst, och därför att det vid denna speciella tidpunkt i den internationella revolutionen var en post som krävde den mest konsekventa, djärva och vittomfattande planeringen”, är ogrundad.

³² Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 97-99.

³³ Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 92.

³⁴ *Izvestija*, 16 december 1917.

³⁵ Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 123.

³⁶ *Vtoroj Vserossijskij Sezd Sovetov* (1928), s. 86-87.

³⁷ *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918, nr 8 art. 112; det finns också medtaget i Trotskij's *Sotjinenija*, III, II, s. 151, vilket tyder på att Trotskij stått som författare till detta dekret.

krigsfångar samt bland de tyska trupperna på östfronten.³⁸ Denna sektion överflyttades den 19 december 1917/1 januari 1918 från Narkomindel till VTsIK och *Die Fackel* blev *Der Völkerfriede*. På första sidan stod att läsa att den utkom ”dagligen med Karl Radek som redaktör och att den distribuerades gratis bland våra tyska bröder”. Vad som kanske är mest förvånande med dessa tidningar är deras intellektuella inriktning; en viss kännedom om de grundläggande tankarna hos marxismen förutsattes som bekant hos läsaren. Liknande publikationer kom på ungerska, rumänska, serbiska, tjeckiska och turkiska.³⁹ Emissarier sändes ut till krigsfängelägren över hela Ryssland. 10 000 tyska och österrikiska krigsfångar organiserades och övades för revolutionärt arbete bland sina landsmän. De snabba resultaten av detta arbete intygades av Trotskij i ett tal den 22 september 1917, i vilket han påstod att österrikisk–ungerska fångar ställt sina tjänster till förfogande i kampen mot den tyska imperialismen, som ett resultat av att fientligheterna återupptagits.⁴⁰ Fjorton dagar senare publicerade *Pravda* en ”vädjan till proletariatet i den österrikisk–ungerska monarkin och i det tyska imperiet” undertecknat av ”krigsfångarnas socialdemokratiska organisation i Ryssland”.⁴¹

Medan den huvudsakliga revolutionära propagandan i början riktade sig mot de fientliga makterna började snart länderna i väster att tilldra sig uppmärksamhet. Tjtjerin, som just hade släppts från ett engelskt fängelse, berättade för den tredje allryska sovjetkongressen i januari 1918 att ”den engelska imperialismens sak är nära bankrutt”, att ”i en mycket nära framtid kommer revolutionens löpeld att sprida sig till det engelska folket”, och att ”denna revolution kommer att bli en socialistisk revolution”.⁴² Regimens första tre diplomatiska utnämningar var Vorovskij i Stockholm, Karpinski i Genève och Litvinov i London.⁴³ Litvinovs aktivitet låg huvudsakligen längs fredsdeklarationens ”demokratiska” linjer. I januari 1918 vädjade han till ”arbetarna i Storbritannien om att stödja kravet på ”en omedelbar, rättvis, demokratisk fred grundad på principen om inga landavträdelser, inga krigsskadestånd”. Detta skulle ”medföra militarismens fall i alla länder”.⁴⁴ Detta gjorde ett fördelaktigt intryck i vänsterkretsar. När Litvinov vände sig till labourpartiets konferens i Nottingham den 22 januari 1918 och förklarade att de ryska arbetarna ”kämpade en ojämn kamp mot imperialisterna från hela världen för demokratiska principer som ärligt tillämpades”, mottog han applåder.⁴⁵ Men hans funktioner utslöt inte mer direkta uppmaningar till revolution. Vid den tidpunkt då Radek hade satts i ledningen för den tyska sektionen hade ytterligare en sektion för internationell revolutionär propaganda under ledning av en amerikansk medborgare av rysk härkomst, Boris Reinstein, satts upp av Narkomindel. Reinstein blev snart ansvarig för en omfattande framställning av revolutionär litteratur på engelska. Eftersom den brittiska regeringen, för att säkra immunitet för sin diplomatiska korrespondens med Petrograd, var tvungen att bevilja

³⁸ Enligt en rapport i *Vosmoi Sezđ RKP(B)* (1933), s. 434-435, bestod sektionen av tyska och österrikisk-ungerska krigsfångar.

³⁹ John Reed återgav faksimiltryck av *Die Fackels* och *Der Völkerfriedes* första sidor i *The Liberator* (New York), januari 1919, s. 17-23; *Revoljutsija 1917 goda*, VI (red. av I. N. Ljubimov, 1930), s. 256. Tretton nummer av *Der Völkerfriede* utkom fram till den 23 oktober 1918 (vilket är det sista nummer som finns att tillgå i British Museums arkiv); den upphörde att utkomma i och med freden i Brest-Litovsk.

⁴⁰ Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, 150-1.

⁴¹ *Pravda* den 22 dec. 1917/4 jan. 1918.

⁴² *Tretij Vserossijskij Sezđ Sovetov* (1918), s. 9; Petrov, medlem av British Socialist Party, som hade släppts tillsammans med Tjtjerin, talade efter honom men i mer försiktiga och allmänna ordalag.

⁴³ Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 133, 152-153.

⁴⁴ *The Call*, den 10 jan. 1918.

⁴⁵ Talet finns inte med i konferensens protokoll men refererades kortfattat i *Labor Leader* den 24 jan. 1918. Dess avslutningsord var: ”Påskynda er fred.”

motsvarande lättnader för Litvinov i London, nådde denna litteratur snabbt Storbritannien via diplomatposten.⁴⁶

Detta gjorde den brittiska regeringen rasande över Litvinov och bolsjevikerna, men något annat resultat tycks inte litteraturen haft.

Då fredserbudandet inte väckte något gensvar bland de västliga allierade och det pressande behovet av att få slut på kriget med Tyskland började bli kännbart, tvingades de sovjetiska ledarna för första gången att tänka på en politik som var inriktad på att tillgodose nationella intressen och nationella behov. Från denna tidpunkt kan man spåra en viss dualism i Sovjets utrikespolitik. Det var alltid teoretiskt möjligt att, i vilken politisk fråga som helst, ställa frågan huruvida prioritet skulle ges – eller i efterhand fråga huruvida prioritet givits – för Sovjets nationella intressen eller för världsrevolutionens internationella intressen. Detta kunde, i de politiska stridernas hetta, skildras som ett val mellan princip och ändamål. Men, eftersom det var svårt att vid denna tidpunkt få fram en fundamental oförenlighet mellan dessa två intressen, förblev frågan i stort sett av akademisk karaktär eller lät sig reduceras till en fråga om taktik. Lenin hade för länge sedan begrundat möjligheten av att en proletär revolution i ett enda land – även kanske i det efterblivna Ryssland – skulle finna sig själv temporärt isolerad i en kapitalistisk värld.⁴⁷ Lenin var kanske bättre förberedd än de flesta av sina följeslagare att se realistiskt på den uppkomna situationen. Efter revolutionens triumf försvann nästan omärkligt och automatiskt illusionen att utrikespolitik och diplomati bara var ett ont arv från kapitalismen, och att den proletära diktaturens högkvarter skulle vara generalstaben för en militant rörelse snarare än huvudstaden i en etablerad stat. Dagen efter revolutionen åtog sig Sovnarkom ansvaret för alla ärenden och transaktioner för ett territorium som, trots att det saknade fastställda gränser och t. o. m. ett officiellt namn, inte desto mindre utgjorde en enhet i en värld uppdelad i stater. Ur internationell synvinkel blev Sovjetrepubliken en stat i denna bemärkelse. Detta skedde oberoende av någon medveten handling utförd av dess nya härskare. Självbevarelsesdriften gjorde resten. Bolsjevikerna hade ett fullgott motiv för att upprätthålla och vidmakthålla statens auktoritet mot andra staters intrång till dess deras dröm om revolution i Europa skulle bli sann. Detta betydde, under de bekymmersamma omständigheterna hösten 1917, att de måste ha en utrikespolitik för att överbrygga tidsintervallet innan denna revolution blev verklighet. Mer specificerat måste de till varje pris få Ryssland ut ur kriget. Bönderna som utgjorde arméns massa skulle bara stödja en regim som gav dem fred. Men detta fordrade att även motparten var villig till fred, vilket Lenin i motsats till Trotskij, med en gång insåg. Detta betydde att medan man väntade på världsrevolutionen var det nödvändigt att vinna en resit av de krigförande kapitalistiska länderna. Sålunda uppkom en dualistisk och i vissa avseenden motsägelsefull utrikespolitik, som påtvingades bolsjevikerna av den situation de befann sig i: att försöka påskynda de kapitalistiska regeringarnas fall och samtidigt försöka förhandla med dem.

Den revolutionära doktrinen förutsatte en fientlighet från Sovjets sida, som var lika stark mot alla kapitalistiska regeringar. Det ansågs först att detta konsekventa ogillande skulle styra de dagliga relationerna med den övriga världen. Denna opartiskhet tycktes rättfärdigad av

⁴⁶ *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 9-10 (187-188), (1929), s. 189. Den brittiska regeringen informerade den amerikanska regeringen om denna trafik i januari 1918 (*Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, band I (1931), s. 723; Litvinov å andra sidan förklarade senare att "allt som distribuerades [i England] trycktes i England" och tillade att "detta kan brittiska utrikesministeriet, som lade beslag på alla hans papper, bekräfta" (*Foreign Relations of the United States, 1919: Russia* (1937), s. 16). En engelsk journalist beskrev 1919 Reinstein som "ledaren för den helt meningslösa avdelning, som trycker hundratals kilo propaganda på engelska, men som knappast kan ha någon som helst möjlighet att nå Storbritannien" (A. Ransome, *6 Weeks in Russia in 1919* (1919), s. 24).

⁴⁷ Se s. 614 nedan. [I Carrs bok. Det aktuella avsnittet, "Den marxistiska inställningen till krig", finns på marxistarkiv.se]

erfarenheten från revolutionens första veckor. De allierade makternas ambassader hade inlett en fullständig bojkott av den nya regimen. Den förste allierade officiella person som vid denna tid försökte etablera vänskapliga relationer med den nya regeringen, och som uttryckte sitt förtroende för bolsjevikledarnas uppriktighet och regimens varaktighet, var en excentrisk radikal kapten i den franska militärdelegationen, vid namn Sadoul. Hans visiter hos Lenin och Trotskij tolererades av hans överordnade, otvivelaktigt beroende på den information han kunde få. Men när han den 17/30 november sökte tillstånd att skicka ett telegram i sitt eget namn till sina socialistiska vänner i det franska ministeriet, Albert Thomas och Loucheur, där han vände sig mot den fortsatta bojkotten av sovjetregeringen, förvägrades det honom.⁴⁸ Större hopp sattes först till de amerikanska sympatierna. Raymond Robbins från det amerikanska Röda Korset i Petrograd, var först i huvudsak bekymrad för rödakorsförrådets säkerhet, men påverkades snabbt av den nya regimens styrka och seghet. Detta intryck fick han i en intervju med Trotskij tre eller fyra dagar efter maktövertagandet, och därefter inte bara upprätthöll han kontakten med Trotskij utan blev även en viktig talesman i amerikanska officiella kretsar för en välvillig inställning till sovjetregeringen.⁴⁹ Hans första proselyt blev militärattaché Judson. Den 18 november/1 december 1917 besökte Judson, efter att ha misslyckats med att få stöd från sina brittiska och franska kolleger men med den amerikanska ambassadörens gillande, Trotskij och hade ett långt och vänligt samtal med honom.⁵⁰ Trotskij var villig att erkänna att Ryssland hade ”en viss skyldighet emot sina allierade”; och Judson fick honom att säga att Ryssland i händelse av ett vapenstillestånd ”skulle bevaka sina gränser och förhindra att de tyska trupper som nu stod mot den ryska armén inte överfördes till andra fronter” samt att förhindra att tyska och österrikiska krigsfångar frigavs. Trotskij svarade att han ”hade tänkt på sådana förbehåll” och att vapenstilleståndskommissionen skulle ges ”motvarande instruktioner”.⁵¹ Han försäkrade också Judson att de allierade skulle ges tillfälle att ”undersöka” de föreslagna villkoren och ”kunna framföra ändringsförslag” till dem. Men vid denna tid hårdnade opinionen mot bolsjevikerna i Washington snabbt.⁵² Judson blev snabbt desavouerad av sin ambassadör och återkallades i onåd till Washington. Det amerikanska utrikesministeriet publicerade ett meddelande att ”presidenten önskar att de amerikanska sändebuden avhåller sig från alla direkta förbindelser med bolsjevikregeringen”.⁵³ Samma indirekta och otillfredsställande anbud fick bolsjevikerna från centralmakternas läger. Den allestädes närvarande Parvus, en gång Trotskijs meningsfrände, men nu en patriotisk tysk socialdemokrat och anhängare av Tysklands sak, presenterade olika medlemmar från det tyska socialdemokratiska partiet, bland dem Scheidemann, för Vorovskij, Sovjets emissarie i

⁴⁸ J. Sadoul, *Notes sur la Revolution Bolchévique* (1919), s. 125-126.

⁴⁹ Samtalet arrangerades genom Alex Gumberg, en amerikan av ryskt ursprung, som hade lärt känna Trotskij i New York och som nu blev Robbins' sekreterare och tolk. Upplysningar ur Robbins' och Gumbergs opublicerade papper har sänts till mig av W. Appleman Williams och skall publiceras i hans kommande bok om de rysk-amerikanska förbindelserna.

⁵⁰ Denna upplysning kommer från William Voorhees Judsons opublicerade papper i Newberry Library, Chicago, som förmedlats till mig genom W. Appleman Williams; korta referat av samtalet finns i *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, I (1931), s. 279 och i Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 185.

⁵¹ Dessa instruktioner utfärdades. Kamenev förklarade senare att Sovjets delegater inte hade bett om utväxling av krigsfångar därför att ”vi riskerar att förse den tyska imperialismen med miljontals seldater”, och tillade: ”Om Liebknecht hade styrt Tyskland skulle vi låtit krigsfångarna gå” (*Protokolij Zasedanij VICK 2 Sozyva* (1918), s. 91); Sadoul förklarade att han var den förste som föreslog förbehållet om de tyska truppernas omgrupperingar (*Notes sur la Revolution Bolchévique* (1919), s. 120).

⁵² Lansing, som sifferades av tjänstemän i amerikanska utrikesministeriet, tycks i huvudsak varit ansvarig för denna utveckling; se hans memorandum av den 4 december 1917 i *War Memoirs of Robert Lansing* (New York, 1935), s. 339-345, och brev till Wilson i *Foreign Relations of the United States: The Lansing Papers (1914-1920)*, II (1940), s. 343-345.

⁵³ *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, I (1931), s. 289.

Stockholm under november och december 1917.⁵⁴ Rietzler, som var rådgivare åt tyska legationen i Stockholm var också i kontakt med Vorovskij; och Radek hade ett sammanträffande med Scheidemann.⁵⁵ Men dessa mörklägda diskussioner ledde inte till något resultat. En hemlig bolsjevikemissarie, som sändes till Tyskland, misslyckades uppenbarligen fullständigt med att få kontakt med de tyska myndigheterna.⁵⁶ Framtidsutsikterna synes därför till fullo bekräfta den bolsjevikiska övertygelsen om en fundamental intressegemenskap mellan de krigförande länderna grundad på motviljan mot bolsjevismen – en motvilja som var starkare än motsättningarna dem emellan. Vintern 1917-1918 var både Lenin och Trotskij helt övertygade om att Tyskland och Storbritannien båda var på det klara med det omöjliga i en seger, och att de därför lika gärna kunde komma fram till en uppgörelse, i vilken båda skulle gottgöra sig på Rysslands bekostnad.⁵⁷ Utifrån denna hypotes var motsättningen mellan

⁵⁴ Se vol. I, s. 76 n. 50: Parvus verkliga namn var Helphand eller i sin ryska form Gelfand.

⁵⁵ P. Scheidemann, *Memoirs of a Social Democrat* (eng. öv., 1929) II, s. 431-433, 435, 442-443.

⁵⁶ En förvirrad redogörelse för detta finns i M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 176-177: den måste ha givits till författaren av de sovjetiska myndigheterna.

⁵⁷ Lenins syn finns dokumenterad i J. Sadoul, *Notes sur la Revolution Bolchévique* (1919), s. 191. Trotskij sade till den tredje allryska sovjetkongressen att Tysklands politik i Brest-Litovsk ”är, enligt vår absoluta uppfattning, tyst godkänd i London”, och fortsatte: ”Den engelska imperialismen inser klart att den inte är i det läget att den kan besegra Tyskland och att det är på Rysslands bekostnad som kompensation erbjuds till den tyska imperialismen i avsikt att få den mer villig att anpassa sig till sina brittiska och franska motsvarigheter ... Wilson, Kühlmann, Lloyd George och Clemenceau har alla samma mål” (*Tretij Vserossijskij Sezd Sovetov* (1918), s. 54-55). Övertygelsen om att Tyskland och de allierade skulle komma överens på Rysslands bekostnad kan kanske delvis ha inspirerats av a priori-argumentet att detta var ett naturligt steg för kapitalistiska makter att ta när de konfronterades med en proletär revolution. Men den hade ett starkt empiriskt stöd i vissa fakta som var mycket välkända vid den tidpunkten, men som efteråt glömdes bort när händelserna tog en annan vändning. Under vintern 1917-1918 blev den inre situationen i Tyskland allvarlig; franska militära förluster och brittiska förluster i tonnage skakade allvarligt den upplysta opinionen i båda länderna; det amerikanska stödet, vars kvantitet och kvalitet endast kunde bli föremål för gissningar, kunde inte förväntas komma till Europa före juli 1918. Ledare i alla de europeiska länderna började fundera på en kompromissfred. Under tiden stod det alltmera klart, särskilt efter sommaren 1917, att Ryssland inte var en effektivt allierad; oktoberrevolutionen och Brest-Litovskfördraget innebar nådastöten för östfronten. Kühlmann, som i augusti 1917 hade utnämnts till tysk utrikesminister, närmade sig Briand (som då inte var i tjänst) följande månad genom belgiska mellanhänder; Briand var personligen välvilligt inställd till villkor som skulle ge Frankrike gottgörelse i väster. Det brittiska utrikesdepartementet förnekade vid denna tid kännedom om ett möte mellan allierade ”bankirer” i Schweiz, vilka planerade en fred med Tyskland på Rysslands bekostnad (*The Times* den 15 september 1917). Wickham Steed, som var utrikesredaktör i *The Times*, var medveten om närmandet till Briand och var i personlig kontakt med många strömningar inom den europeiska opinionen. Han skrev i ett privat brev den 28 oktober 1917: ”Den allvarligaste faran i Frankrike och här är att politikerna och den allmänna opinionen kanske vill sätta sina tänder alltför djupt i Elsass-Lothringen och Belgien. Det är vad Kühlmann önskar därför att han är en förespråkare för en östinriktad politik i Tyskland, och skulle gärna offra en bra bit i väster för att få fria händer i Ryssland och i öster” (*The History of The Times*, IV (1952), I, s. 335; en redogörelse för dessa förhandlingar som bröt ned de tyska orubbliga kraven på Elsass-Lothringen finns i D. Lloyd George, *War Memoirs*, del IV (1934), s. 2081-2107). Den 29 november 1917, när bolsjevikrevolutionen var tre veckor gammal, publicerade *Daily Telegraph* Lansdownes berömda brev som krävde en kompromissfred; och detta, fastän det kritiserades i *The Times* och *Morning Post*, fick vidsträckt stöd. Den 28 december 1917 informerade Lloyd George C. P. Scott, chefredaktören på *Manchester Guardian*, om att han var ”i en mycket fredlig sinnesstämning” och att ”det finns ett starkt gehör i krigskabinettet för fred”; han gav Scott intrycket att han ”lutade åt uppfattningen att kompensera Tyskland i öster för landavträdelser i väster” (J. L. Hammond, *C. P. Scott of the Manchester Guardian* (1934), s. 219-220, 232). Den 5 januari 1918 gjorde han sitt uttalande om krigsmålen inför fackföreningskongressen. Här fanns en ganska kryptisk passage, där han efter att ha redogjort för bolsjevikernas ”separata förhandlingar med den gemensamme fienden”, nådde fram till den slutsatsen att ”Ryssland kan bara räddas av sitt eget folk”. Tre dagar senare kom Wilsons ”fjorton punkter” och lade beslag på uppmärksamheten för en tid framåt. Tidigt i april 1918, efter den tyska massoffensiven, finns det emellertid en rapport om ytterligare diskussioner, som förts mellan Milner, Haldane, Lloyd George och makarna Webb om en ”förhandlingsfred med Tyskland på Rysslands bekostnad” (*The History of The Times*, del IV (1952), I, s. 360; upplysningen kommer från Clifford Sharp, som fått den från makarna Webb och han tillägger att detta argument hade framförts till Huismans, den belgiske socialisten, men det avfärdades av denne som ”alltför skändligt även för Scheidemann”). Förändringar i

sovjetregimen och kapitalistregeringarna absolut och utan några nyanser. Trotskij fortsatte att med skärpa tillbakavisa anklagelsen att sovjetregeringen var mer välvilligt inställd till Tyskland än till sina västliga allierade.⁵⁸ Vid denna tid var det otänkbart att den nya regimen skulle favorisera en kapitalistisk regering eller en grupp av regeringar framför någon annan kapitalistisk regering. Fredsdeklarationen, liksom de flesta av sovjetregeringens första uttalanden, var riktad till världen som helhet, till ”alla krigförande folk och deras regeringar”.

Fredsdeklarationen hade emellertid ignorerats överallt, och då de ryska arméerna successivt upplöstes måste någonting göras för att klara upp läget vid fronten. Den 8/21 november 1917 sände Sovnarkom en order till Duchonin, överbefälhavaren, att denne skulle ta kontakt med fienden för omedelbara vapenstilleståndsförhandlingar.⁵⁹ Detta uppvägdes emellertid skickligt genom en not från Trotskij till de allierades ambassadörer i Petrograd, där han officiellt drog deras uppmärksamhet till fredsdeklarationen och bad dem ”se på detta dokument som ett formellt förslag till ett omedelbart vapenstillestånd på alla fronter och som en omedelbar inbjudan till fredsförhandlingar”.⁶⁰ Duchonins vägran att verkställa ordern ledde till hans ögonblickliga avsked. Krilenko, krigskommissarien, utnämndes till överbefälhavare och en proklamation, undertecknad av Lenin och Trotskij, sändes ut till alla soldat- och sjömanskommittéer, där dessa uppmanades att ställa ”de kontrarevolutionära generalerna” under uppsikt och själva välja representanter till de öppna stilleståndsförhandlingarna.⁶¹ Denna order förblev, inte oväntat, en död bokstav till dess Krilenko själv anlände till fronten och sände delegater till de tyska linjerna med begäran om vapenstillestånd. Följande dag, den 14/27 november 1917, samtyckte det tyska överkommandot till stilleståndsförhandlingar, som skulle börja den 19 november/2 december.⁶² Trotskij informerade genast de allierade ambassadörerna i Petrograd och inbjöd deras regeringar till förhandlingarna.⁶³ Ett liknande tillkännagivande utsändes till ”folken i de krigförande länderna” och slutade med ett klart ultimatum:

Den 18 november skall vi börja fredsförhandlingar. Om de allierade nationerna inte sänder representanter för vi ensamma förhandlingarna med tyskarna. Vi vill en allmän fred, men om borgarklassen i de allierade länderna tvingar oss att sluta en separatfred blir ansvaret deras.⁶⁴

Samtidigt förklarade Trotskij i ett tal till Petrogradsovjeten hur Sovjets bemyndigade representanter skulle utföra det arbete, som skulle leda fram till fred:

När vi sitter tillsammans med dem skall vi ställa klara frågor som inte tillåter några undanflykter, och hela förloppet när det gäller förhandlingarna, varje ord som de eller vi säger, skall noteras och meddelas folket på telegrafisk väg. Folket skall bli domare över våra diskussioner. Under

krigslyckan på västfronten sommaren 1917 överantvordade slutligen dessa projekt åt glömskan. Men några av dem var med säkerhet kända och andra anades av Sovjets ledare. Litvinovs hustru, vars make var sovjetisk envoyé i London vid denna tid, var brorsdotter till Sidney Low, en publicist, som stod i nära kontakt med Milner, som var en av de mest aktiva förespråkarna i krigskabinetet för en kompromissfred. Low kände till Milners åsikter så tidigt som i mars 1917. Den 12 november 1917 återgav han ett högst pessimistiskt samtal, i vilket Milner förutsåg att Tyskland skulle kräva ”fria händer i Polen och Ryssland” och ”ett upprättande av sitt afrikanska kolonialvälde” (D. Chapman-Houston, *The Historian* (1936), s. 268-269, 278). Det finns emellertid ingenting som tyder på att dessa upplysningar sipprade genom denna kanal till Petrograd.

⁵⁸ Då tyskarna i ett propagandabladd avsett för de ryska trupperna jämförde briterernas imperialism med tsarernas svarade Trotskij i en artikel rubricerad ’En halvsanning’, att jämförelsen visserligen var riktig men att ”den tyska imperialismen inte var ett dugg annorlunda”. När de hemliga fördragen med de allierade offentliggjordes, var Trotskij noga med att påpeka, att när det tyska proletariatet gjort sin revolution skulle det upptäcka minst lika graverande dokument i de tyska arkiven (Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 148-149, 164-165).

⁵⁹ Bunyan och Fischer, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 233.

⁶⁰ Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 157.

⁶¹ Bunyan och Fischer, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918*, (Stanford, 1934), s. 236.

⁶² Ibid. s. 255-258.

⁶³ Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 175-176.

⁶⁴ Kljutjnikov i Sabanin, *Madunarodnaja Politika*, II, (1926), s. 92-94.

inflytande från massorna har de tyska och österrikiska regeringarna redan samtyckt till att sätta sig på de anklagades bänk. Ni kan vara säkra på att åklagaren, i den ryska revolutionära delegationens gestalt, kommer att vara på sin plats och i rättan tid hålla ett flammande tal i vilket imperialisternas diplomati kommer att nagelfaras.⁶⁵

En korrespondent från *The Times*, som intervjuade Trotskij i Petrograd samma dag, meddelade att dennes inställning ”visar en illusion om att ett plötsligt och samtidigt genombrott av fredslängtan är nära förestående inför vilken alla troner, furstar och stater måste ge vika”.⁶⁶

Det var under dessa omständigheter som Sovjets stilleståndsdelegation ledd av Joffe, Kamenev och Sokolnikov, som också, förutom militära experter, bestod av en arbetare och en bonde, i Brest-Litovsk ställdes öga mot öga med en imponerande tysk delegation under general Hoffmann.⁶⁷ Joffe vädjade genast till alla andra krigförande länder att de skulle sända delegater. Hoffmann svarade att han inte hade någon fullmakt att förhandla med någon annan än med ryssarna eller om något annat än militära spørsmål. Situationen var mycket besvärande för Sovjets delegater. De var inte bara tvingade att förhandla separat med en grupp kapitalistiska stater (Österrike–Ungern, Bulgarien och Turkiet deltog snart i Brest-Litovsk-förhandlingarna), utan de ställdes inför vad som tycktes vara en avgörande principfråga – antingen söka få fred genom att upplösa den tyska fronten med revolutionär propaganda och att påskynda en proletär revolution mot den tyska regeringen, eller att öppet föra vänskapliga förhandlingar med den tyska regeringen. Att undvika det svåra valet och att kombinera båda metoderna var redan nu huvuduppgiften för Sovjets politik. Det hela gick inte så illa som man kanske hade fruktat. Sovjetdelegaterna var inte allvarligt intresserade av de militära krav, som var huvudfrågan för den tyska generalstaben. Sovjets önskemål om fraternisering och att tyska enheter inte skulle sändas till västfronten tycktes för den tyska militära delegationen barnsliga och obegripliga, men ofarliga. Joffe säkrade en veckas ajournering då fiendligheterna vid fronten blev inställda för att konsultera myndigheterna i Petrograd.

Rapporten till VTsIK om förhandlingarna gjordes av Kamenev, som än en gång sökte rentvå sovjetregeringen från anklagelsen att den sökte en separatfred och definierade dess politiska mål: ”För en separatfred är Tysklands gränser för eftergifter ganska vidsträckta. Men vi begav oss inte till Brest av denna anledning, utan vi begav oss dit därför att vi är övertygade om att våra ord skall nå det tyska folket över de tyska generalernas huvuden, att våra ord skall vrida vapnen ur de tyska generalernas händer, – de vapen med vilka de bedrar sitt folk.”⁶⁸ Trotskij vädjade än en gång till de allierade och påpekade att de nu hade haft mer än en månad på sig för att besluta sig.⁶⁹ Denna gång fick han inte ett officiellt svar utan en formell kommuniké från den brittiska ambassaden med innebörden att stillestånds-förhandlingarna var ett brott mot den allierade överenskommelsen av den 5 september 1914 om att inte sluta någon separatfred. Joffe återvände till Brest-Litovsk; där undertecknades slutligen vapenstilleståndet mellan Ryssland och centralmakterna den 2/15 december 1917. Det lämnade de tyska arméerna i besittning av allt det ryska territorium som hölls av dem, inberäknat Moonsundsöarna. I detta avseende innehöll det ingenting ovanligt. Två icke-militära klausuler gjorde det emellertid till ett unikt dokument i militärhistorien. Det tyska överkommandot samtyckte till att inte dra fördel av fiendligheternas upphörande genom att förflytta trupper till västfronten med

⁶⁵ Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 178.

⁶⁶ *The Times*, den 7 december 1917.

⁶⁷ En fullständig och godtagbart objektiv framställning av stillestånds- och fredsförhandlingarna från den tyska sidan finns i *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffman* (1929), II, s. 197-218 (denna inkluderar Max Hoffmanns, *Der Krieg der Versäumten Gelegenheiten*, första gången publicerad 1923). En av Sovjets militära experter, Fokke, vars memoarer finns i Archiv Russkoj Revoljutsij (Berlin), XX (1930), s. 5-207, har återgivit många pittoreska detaljer.

⁶⁸ *Protokolij Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 82.

⁶⁹ Trotskij, *Sotjinenija* III, II, s. 192-194.

undantag för dem som redan hade order att förflytta sig. Detta minskade de sovjetiska skruplerna mot att sluta ett fördrag som kanske stödde en kapitalistisk grupp gentemot en annan.⁷⁰ Den andra extraordinära åtgärden berörde fraterniseringen. Lenin hade i sina aprilteser åtta månader tidigare begärt att ”den bredaste propaganda ... måste organiseras bland fronttrupperna” och anbefallt ”förbrödning” som ett medel att få slut på det imperialistiska kriget.⁷¹ Hoffmann vägrade att samtycka till den obegränsade importen av bolsjevikisk litteratur i Tyskland utan trodde att han genom att begränsa införseln till särskilt angivna platser kunde ”utöva en viss kontroll” över den.⁷² Stilleståndsöverenskommelsen tog även upp en paragraf, som tillät ”organiserat umgänge mellan trupperna” för ”utveckling och stärkande av vänskapliga relationer mellan de motsatta parternas folk”. Detta vänskapliga utbyte begränsades till grupper på 25 man från vardera sidan åt gången men utbytet av nyheter, tidningar, öppna brev och personliga småsaker var särskilt tillåtet. Vapenstilleståndet slöts på 28 dagar. Under den tiden kunde förhandlingarna om ett fredsfördrag börja.⁷³

Paradoxalt nog kunde bolsjevikerna behandla Brest-Litovskstilleståndet som en seger. De tyska arméernas ockupation av ryskt territorium var ett *fait accompli*. Erkännandet av detta i stilleståndsfördraget kostade ingenting; allt detta skulle upphävas till följd av den nära förestående tyska revolutionen. Att de tyska trupperna inte skulle föras över till västfronten var ett bevis på bolsjevikernas uppriktighet, och rätten att fritt propagera var en garanti för en bolsjevikisk seger. Båda dessa punkter hade förts i hamn. Trotskij sade efteråt att dessa var de två viktigaste punkterna som delegaterna hade instruerats att inte ge efter på.⁷⁴ Genom villkoret om fraternisering sipprade bolsjevikiska idéer och bolsjevikisk litteratur in i den tyska armén och sådde upplösningens frön genom den tyska östfronten. Vapenstilleståndsfördraget högtidlighölls genom en proklamation från Trotskij, vilken vände sig till ”de arbetande folken i Europa, som var förtryckta och utplundrade”.

Vi döljer inte för någon (stod det att läsa) att vi inte anser de nuvarande kapitalistiska regeringarna villiga till en demokratisk fred. Bara de arbetande massornas revolutionära kamp mot sina regeringar kan få Europa till att gå med på en sådan fred. Dess fullständiga förverkligande kommer bara att säkras genom en segerrik proletär revolution i alla kapitalistiska länder.

Trotskij medgav att ”vi är tvingade att förhandla med de regeringar som ännu finns i detta ögonblick”, men förklarade att ”då man påbörjar förhandlingar med de nuvarande regeringarna, som på båda sidor är genomsyrade av imperialistiska tendenser, viker inte folk-kommissariernas råd”. Han fortsatte med att definiera ”den dubbla uppgiften” för Sovjet i utrikespolitiskt avseende:

I fredsförhandlingarna har Sovjet föresatt sig en dubbel uppgift: i första hand att säkra snabbast möjliga avslutande av den skamliga och kriminella slakt, som förhärjar Europa, för det andra att hjälpa den arbetande klassen i alla länder med alla för oss tillgängliga medel att ta makten för att

⁷⁰ Hoffmann (*Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), del II, s. 192) betraktade denna klausul som fullständigt absurd och påpekade att undantaget avseende trupper som redan hade sina order att förflytta sig gjorde att dess effekt blev lika med noll. Han var tydligen förbryllad över att Sovjet insisterade på detta. Denna klausul togs också upp i det stilleståndsavtal som slöts den 5/18 december 1917 på den rysk-turkiska fronten, då parterna förband sig att inte överföra trupper från Kaukasus till den mesopotamiska fronten (*Dokumenty i Materialy po Vnesej Politike Zakavkaz'ja i Gruzii* (Tiflis, 1919), s. 11-12, 18-23.)

⁷¹ Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 87-88 [*Valda verk i 10 band*, bd 6, s. 312]; för en bakgrund till detta se nedan s. 613, n. 34.

⁷² *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), II, s. 192.

⁷³ Den ryska texten om vapenstilleståndet finns i *Protokolij Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 171-173 (versionen i Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 97-98 är starkt förkortad); en engelsk översättning finns i *United States State Department, 1918: Texts of Russian 'Peace'*, s. 1-10 och i J. W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: the Forgotten Peace* (1939), s. 337-384.

⁷⁴ Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 197.

åstadkomma en demokratisk fred och en socialistisk omvandling, vilket ligger i linje med hela mänsklighetens intresse.

Manifestet slutade med en uppmaning till proletärerna i alla länder att förena sig i ”en gemensam kamp för ett omedelbart slut på kriget på alla fronter”, och att sluta sina led ”under fredens och den sociala revolutionens banér”.⁷⁵ Motsägelsen i de avslutande orden summerar träffande den kompromiss som innefattas i Sovjets politik under de första veckorna efter revolutionen.

De formella förhandlingarna om ett fredsfördrag påbörjades i Brest-Litovsk den 9/22 december 1917. Joffe ledde ännu en gång Sovjets delegation; på den tyska sidan stod Kühlmann, tysk utrikesminister, i ledningen. Österrike–Ungern, Bulgarien och Turkiet var också representerade.⁷⁶ Efter en inledande skärmytsling, som rörde frågor om offentliggöranden och nationellt självbestämmande, varvid den tyska delegationen visade sina avsikter då den krävde att Litauen och Kurland tillsammans med delar av Livland och Estland skulle frigöras från Ryssland, ajournerades förhandlingarna ytterligare tio dagar efter ett förslag från den sovjetiska delegationen. Detta i avsikt att ge de andra krigförande länderna tillfälle att kunna svara på de talrika vädjanden, som Petrograd sände ut. Bojkotten från de allierade makterna var emellertid ännu total, när konferensen återupptogs den 22 december 1917/9 januari 1918. Världen genljöd av Wilsons proklamation, de fjorton punkterna, som utfärdats föregående dag. Men detta förändrade ingenting i Brest-Litovsk. De enda nyheterna där var närvaron av en delegation från den ukrainska radan⁷⁷ och att Trotskij blev chef för den sovjetiska delegationen

De seriösa förhandlingarna började genast. När Hoffmann, den tyske överbefälhavaren, klagade över radiotelegram och proklamationer, som var ”av revolutionär karaktär och riktade mot våra arméer” dolde Trotskij kallblodigt den sovjetiska diplomatins dubbla karaktär. Delegationen hade kommit till Brest-Litovsk för att sluta ett fördrag med den tyska regeringen, men ”varken villkoren i vapenstilleståndet eller fredsförhandlingarnas beskaffenhet begränsar i någon utsträckning eller i någon riktning pressens frihet eller något av de förhandlande ländernas frihet att tala”.⁷⁸ Vad som låg bakom Trotskijs taktik under de följande dagarna var helt klart. Det var tid att ikläda sig rollen, som ”åklagare” och påvisa ruttenheten i den imperialistiska diplomatin. Man skulle vädja till alla folk att sitta som ”domare vid diskussionerna”.⁷⁹ Om han klart kunde påvisa de tyska delegaternas opålitlighet och förlänga förhandlingarna tillräckligt länge kunde kanske den efterlängtdade revolutionen utbryta i Tyskland innan något kritiskt beslut måste fattas av sovjetregeringen. Ingenting passade Trotskij bättre än att dra ut debatterna med Kühlmann angående principerna för nationell självbestämmanderätt, annektionerna och skyldigheten att dra tillbaka trupper från omtvistade områden, vilkas öden skulle avgöras genom folkomröstning. Det var inte förrän den 5/18 januari som den burduse men intelligente soldaten, general Hoffmann, klippte av samtalen genom att placera en karta på bordet. Den visade en blå linje bakom vilken de tyska arméerna inte hade någon avsikt att dra sig tillbaka, förrän den ryska demobiliseringen var total. Linjen förde i själva verket hela det polska, litauiska och vitryska området till Tyskland och delade Lettland i två delar. För områdena längre söder ut vägrade Hoffmann att avslöja de

⁷⁵ Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 100-102; Trotskij, *Sotjinenija*. III, II, s. 206-209.

⁷⁶ De stenografiska protokollen från konferensen publicerades av *Narkomindel under titeln Mirnje Peregovorij v Brest Litovske*, I (1920).

⁷⁷ Den ukrainska radan var ”en provinsiell kopia av eller snarare parodi på Kerenskijs regim”. Den förde en separatistisk politik gentemot Ryssland (I. Deutscher, *Den väpnade profeten: Trotskij 1879-1921*, Bokförlaget Röda Rummet 1973) Ö.a.

⁷⁸ *Mirnje Peregovorij v Brest Litovske*, I (1920), s. 55.

⁷⁹ Se ovan s. 38.

tyska planerna: det blev en fråga för den ukrainska radan. Ställd inför någonting som liknade ett ultimatum, vilket inte gav utrymme för ytterligare diskussion, krävde Trotskij och fick ytterligare tio dagars ajournering för att återvända till Petrograd och få instruktioner.⁸⁰ Den dag som Hoffmann valt för att göra sitt utspel var samma dag som den konstituerande församlingen började, men också slutade att sammanträda i Petrograd. Dess upplösning var fortfarande samtalsämnet i huvudstaden när Trotskij anlände dit den 7/20 januari 1918.

Trotskij's återkomst till Petrograd utlöste en berömd och betydelsefull debatt, som kom att utgöra det första tecknet på en allvarlig kris i det sovjetiska Rysslands förhållande till utlandet. Fram till denna tidpunkt hade man förutsatt att i händelse av att Tyskland ställde alltför oacceptabla villkor skulle bolsjevikerna påbörja ett s. k. revolutionärt krig och de tyska soldaterna, medvetna om den tyska regeringens imperialistiska strävanden, hellre skulle göra myteri än skjuta på sina revolutionära ryska bröder. Att dessa antaganden gjordes var inte särskilt anmärkningsvärt. Entusiasmen och optimismen som flammade upp efter segern i oktober höll fortfarande i sig. De hade av Lenin lärt sig att mod och tapperhet gav resultat. Ett grundelement i det bolsjevikiska tänkandet hade varit att en seger för det ryska proletariet också skulle innebära att revolutionens löpeld skulle spridas vidare till Europa. Då Lenin föreslog att man skulle försöka nå ett vapenstillestånd hade han uttryckligen förnekat att han var villig att acceptera en neslig fred: ”vi litar inte ett dugg på de tyska generalerna, utan vi ställer vårt hopp till det tyska folket”.⁸¹ Vid ett särskilt möte, som hölls i Petrograd tidigt i december 1917 för att högtidlighålla undertecknandet av vapenstilleståndet, hade Trotskij uttalat sig ännu klarare:

Om de för fram villkor, som är oantagbara för oss och för alla andra länder, villkor som står i motsättning till våra revolutionära principer, skall vi hänskjuta dessa till den konstituerande församlingen och säga: ’Varsågod, besluta!’ Om den konstituerande församlingen går med på dessa villkor, kommer bolsjevikpartiet att dra sig tillbaka och säga: ’Försök finna ett annat parti villigt att underteckna dessa villkor; vi i bolsjevikpartiet och, hoppas jag, vänsterflygeln inom det socialrevolutionära partiet, kommer att samla oss till ett heligt krig mot alla länders militarister.’⁸²

Kamenev hade i början av vapenstilleståndsforhandlingarna, i ett redan citerat tal till VTsIK, uttryckt övertygelsen att ”våra ord skall nå det tyska folket över de tyska generalernas huvuden, att våra ord skall tillintetgöra de vapen med vilka de tyska generalerna bedragit sitt folk”.⁸³ Efter det att vapenstilleståndet undertecknats och fredsförhandlingarna redan pågick, förklarade han med samma optimism:

Det står utom allt tvivel att om Tyskland skulle ha mod till att kasta sina arméer mot det revolutionära Ryssland skulle detta ske med sikte på att slutligt krossa Polens, Litauens och många andra nationers frihet, vilket kommer att bli den gnista som antänder den explosion som till sist skall sopa bort den tyska imperialismen. Vi är övertygade om att Tyskland inte vågar ta ett sådant steg. Om emellertid detta skulle ske skall vi, trots alla hinder, till sist föra fredsförhandlingar, inte med representanter för den tyska imperialismen utan med de socialister, vars kamp lett till den tyska regeringens störtande.⁸⁴

När Trotskij kom till Petrograd från Brest-Litovsk hade på nytt tredje allryska sovjetkongressen i ett telegram till ”proletära organisationer” över hela världen förklarat sin övertygelse att ”arbetarklassen över hela världen i en nära framtid skulle resa sig i en segerrik

⁸⁰ *Mimje Peregovorij v Brest Litovske*, I (1920), 126-127, 130-131.

⁸¹ Lenin, *Sotjinenija XXII*, s. 76-77.

⁸² *Protokolij Zasedanij 2 VTsIK Sozyva* (1918), s. 128.

⁸³ *Ibid.*, s. 82.

⁸⁴ *Ibid.*, s. 164.

revolution mot bourgeoisien, och att det inte fanns någon makt i världen som kunde stå emot de arbetande massorna i en revolution”.⁸⁵

De ledande bolsjevikerna, bland dem några av provinsdelegaterna, vilka befann sig i Petrograd med anledning av den tredje allryska sovjetkongressen, träffades vid ett informellt möte om frågan dagen efter Trotskijs ankomst. Lenin ställdes nu för första gången inför en situation som innebar svikna förhoppningar och som kullkastade de optimistiska beräkningar, på vilka den bolsjevikiska politiken hittills hade baserats. Den tyska regeringen hade, liksom de allierade, förkastat alla förslag om en ”rättvis, demokratisk fred”. De tyska soldaterna var långt ifrån inställda på att resa sig mot sina herrar för att genomföra en proletär revolution, utan förberedde sig i stället på att lydigt marschera mot det revolutionära Ryssland. Lenin lade fram sina åsikter, enligt sin vana, i en serie teser innan mötet påbörjades. Dessa teser – *Teser om en omedelbar annexionistisk separatfred* – visade hur snabbt och hur radikalt han hade övergivit sina optimistiska förhoppningar under de sista sex veckorna. Här framställde han de argument, som skulle forma hela debatten:

Den socialistiska revolutionens läge i Ryssland måste läggas till grund då det gäller att fastställa vår sovjetmakts alla internationella uppgifter, ty den internationella situationen under krigets fjärde år har gestaltat sig så, att det är helt omöjligt att beräkna det troliga ögonblicket för att en revolution skall bryta ut och någon av de imperialistiska regeringarna (däribland den tyska) skall störtas. Det råder inget tvivel om att en socialistisk revolution måste och kommer att bryta ut i Europa. Alla våra förhoppningar om en *slutgiltig* seger för socialismen är grundade på denna övertygelse och på detta vetenskapliga förutseende. Vår propagandaverksamhet överhuvudtaget och organiseringen av förbrödringen i synnerhet måste förstärkas och utvecklas. Men det vore fel att bygga den ryska socialistiska regeringens taktik på försök att fastställa om den europeiska och särskilt den tyska socialistiska revolutionen kommer att bryta ut inom det närmaste halvåret (eller inom liknande kort tid) eller inte.

Vidare heter det i dessa teser att:

Den riktiga slutsatsen härav är, att man efter en socialistisk regerings seger i ett land måste lösa frågorna inte ur synpunkten om den ena eller andra imperialismen är att föredra utan uteslutande ur synpunkten, vilka de bästa villkoren är för att utveckla och stärka den socialistiska revolution, som redan påbörjats.

Slutligen, konstaterade Lenin, att en fred sluten till vilket pris som helst är den bästa propagandan för en världsrevolution:

Den socialistiska sovjetrepubliken i Ryssland kommer att stå som ett levande exempel inför alla länders folk, och denna förebilds propagandistiska revolutionerande verkan kommer att bli gigantisk. Å ena sidan det borgerliga systemet och det fullständigt avslöjade erövringskriget mellan två rövargrupper. Å andra sidan fred och en socialistisk sovjetrepublik.⁸⁶

Mötet den 8/21 januari 1918 tog upp de tre huvudlinjer längs vilka partiet förblev splittrat under hela debatten i denna fråga till den slutliga fredsöverenskommelsen i mars.⁸⁷ Av de 63 ledande bolsjeviker, som var med på mötet, var det 32, som inte övergav den okritiska stämning av tillförsikt, som hade behärskat partiet i november och december. Dessa kallades av Lenin ”moskoviterna” eftersom det var partiets regionala byrå från Moskva som mest

⁸⁵ *Sezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939) s. 57.

⁸⁶ Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 193-199; [*Valda verk i 10 band*, bd 7, s. 425-433] dessa teser publicerades för första gången i *Pravda* den 24 februari 1918 – dagen efter det att Lenins åsikt slutligt accepterats av partiets centralkommitté – med ett kort förord av Lenin, där denne förklarade dess ursprung (ibid., XXII, s. 289).

⁸⁷ Inga protokoll från mötet finns bevarade. De utförligaste redogörelserna finns i ett ofullbordat memorandum som Lenin skrev vid denna tid och som inte publicerades förrän efter hans död (*Sotjinenija*, XXX, s. 369-380) samt i hans anteckningar från mötet (*Leninskij Sbornik*, XI (1929), s. 42-44); voteringsresultatet hämtade redaktörerna för Lenins arbeten från partiarkiven (*Sotjinenija*, XXII, s. 600, n. 88).

envist försvarade denna ståndpunkt. De hävdade i sin tur att de ”intog Lenins gamla ståndpunkt”.⁸⁸ Hela Lenins prestige och övertalningsförmåga kunde bara samla 15 av de närvarande från denna grupp till stöd för hans nya politik om fred till varje pris. De återstående 16 stödde Trotskij, som hävdade att, trots att kriget inte fick återupptas, var det felaktigt och onödigt att sluta fred på de tyska villkoren. Trotskij delade inte den första gruppens tro på ett praktiskt genomförande av ett revolutionärt krig, men ansåg inte desto mindre att revolutionen i Europa var på väg och hoppades att man under mellanperioden kunde hålla ställningarna genom fortsatta förhandlingar. Han hade en mindre realistisk uppfattning än Lenin om det verbalas möjligheter att tjänstgöra som ett försvar mot Hoffmanns pansrade näve. Han var också redo till hasardspel: att riskera en mindre fördelaktig fred senare för chansen att påskynda en europeisk revolution, som skulle göra en sådan fred onödig.⁸⁹ För att ge eftertryck åt denna plan föreslog han, att om den tyska delegationen skulle fortsätta att komma med oacceptabla villkor, skulle man proklamera att kriget var slut men vägra att underteckna ett fredsfördrag. Det formella beslutet om instruktionerna till Trotskij vilade hos centralkommittén, som sammanträdde tre dagar senare, den 11/24 januari 1918. Trotskij hade enligt egna uppgifter ett samtal med Lenin före detta möte, där han lovade att inte stödja idéerna om ett revolutionärt krig. Lenin svarade att i så fall skulle Trotskijs plan ”troligen inte vara så farlig”, fastän den utan tvivel skulle medföra förlusten av Livland och Estland. Han tillade skämtsamt att dessa områden gott kunde förloras ”till förmån för ett gott förhållande till Trotskij”.⁹⁰ Lenin gav i centralkommittén en ny version av sina skäl för en omedelbar fred och stöddes oreserverat av Stalin och mer tvehåget av Zinovjev. Men den enda formella motion, som Lenin lade fram var att begära instruktioner om att dra ut på förhandlingarna så länge som möjligt. Detta godkändes med 12 röster mot en. Motionen till förmån för ett revolutionärt krig fick bara stöd av två personer, uppenbarligen – Bucharin och Dzerzjinskij. Den verkligt viktiga omröstningen företogs emellertid sedan om Trotskijs motion om ”att stoppa kriget, att inte sluta fred, att demobilisera armén”, som godkändes knappt med 9 röster mot 7. Hur de enskilda medlemmarna i kommittén röstade kan inte längre fastställas.⁹¹

Utrustad med denna fullmakt reste Trotskij än en gång till Brest-Litovsk den 15/28 januari 1918. Till det yttre hade sovjetrepublikens situation ytterligare försämrats sedan ajourneringen tio dagar tidigare. Efter en period av anarki och förvirring hade rumänska trupper besatt Bessarabien, vilket medförde att sovjetregeringen avbröt förbindelserna med Rumänien och lade beslag på den rumänska guldreserven, som deponerats i Moskva för säker förvaring under kriget.⁹² Men bolsjevikerna var fortfarande helt inriktade på Centraleuropa. En våg av strejker i Budapest och Wien hade just svept fram men dött ut.⁹³ Nu, medan Trotskij var på väg från Petrograd, hade masstrejker, organiserade av en grupp revolutionära förtroendevalda arbetarrepresentanter som saknade en klar politisk målsättning, utbrutit. Dessa strejker

⁸⁸ Mötet hade sammankallats på begäran av en grupp delegater från Moskva (*Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 287).

⁸⁹ Enligt Lenins anteckningar ansåg Trotskij att möjligheterna för en tysk attack var 25 procent (*Leninskij Sbornik*, XI (1929), s. 43).

⁹⁰ L. Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), II, s. 111; Lenin anmärkte i kommittén att Trotskijs plan skulle betyda att Estland överlämnades till Tyskland (*Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 201).

⁹¹ *Ibid.*, s. 199-207.

⁹² *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918, nr 16, art. 233. Tre dagar senare kom en kungörelse från de allierade sändebuden i Bukarest, som förklarade att den rumänska ockupationen av Bessarabien var ”en rent militär operation utan någon som helst politisk innebörd och vidtagen i fullt samförstånd med de allierade” (*L’Ukraine Sovietiste* (Berlin, 1922), s. 51); annektionen av Bessarabien kungjordes av Rumänien i april 1918 (om Sovjets protest se Kljutjnikov i Sabanin, *Mezhdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 138), och erkändes senare formellt av de allierade (se nedan s. 381.) (Rumänien trädde in i kriget på de allierades sida 1916. Efter Rysslands sammanbrott slöt Rumänien separاتفred med centralmakterna. Ö.a.)

⁹³ Om oroligheterna i Österrike i januari 1918 se O. Czernin, *Im Weltkriege* (1919), s. 322-323.

åtföljdes av de första öppna demonstrationerna mot kriget, vilka från Berlin spred sig till andra tyska städer.⁹⁴ Det tycktes för ett ögonblick som om den bolsjevikiska optimismen och Trotskijs förhållningspolitik skulle rättfärdigas av händelseutvecklingen. Det var under dessa omständigheter som konferensen i Brest-Litovsk återupptogs den 17/30 januari 1918. Den ukrainska radan hade förlorat makten över större delen över Ukraina till Ukrainas sovjetregering. Detta medförde att två rivaliserande delegationer från Ukraina deltog i förhandlingarna. Den ena erkändes av tyskarna, den andra av ryssarna. Tvisterna mellan dem förlängde förhandlingarna med åtskilliga dagar. De gamla fraserna om självbestämmande, landavträdelser och ockupationer dryftades ännu en gång. Bobinskij och Radek beskrev sig själva som ”polska medlemmar i den allryska delegationen” och som ”representanter för Polens och Litauens socialdemokratiska parti”.⁹⁵ De läste upp en deklARATION, som krävde självbestämmanderätt för Polen och som fördömde de tyska styrkornas ockupation av Polen, som en ”dold annekktion”.⁹⁶ Men oroligheterna i Tyskland, vilka utgjort en dold kraft i förhandlingarnas bakgrund, tynade bort. Revolutionsutbrottet i Finland och ytterligare sovjetiska framgångar i Ukraina kompenserade inte det tyska proletariats uteblivna resning. Den 26 januari/8 februari 1918 undertecknade centralmakterna ett fredsfördrag med den ukrainska radans delegation. Slutligen, den 28/10 februari 1918, var allas tålamod uttömt. När tyskarna förberedde sitt ultimatum kom Trotskij helt oväntat med en lång tirad mot de tyska villkoren, och slutade med ett tillkännagivande att ”Ryssland, för sin del, förklarar kriget med Tyskland, Österrike–Ungern, Turkiet och Bulgarien avslutat, men vägrar att underteckna en fred som medför landavträdelser”.⁹⁷ Den sovjetiska delegationen lämnade Brest-Litovsk och reste till Petrograd samma kväll. Skall man döma efter det tillstånd av upphetsning, i vilket den befann sig, då den lämnade sina motståndare, föreföll det som om den ansett att den vunnit en avsevärd seger.

De tyska civila myndigheterna, som hade avgörandet i sin hand, skulle ha böjt sig för detta ovanliga sätt att få ett slut på fientligheterna. Generalstaben hade emellertid en annan uppfattning.⁹⁸ Tyskarna beslöt att man skulle behandla avbrottet i förhandlingarna som ett slut på vapenstilleståndet. Sju dagar senare, den 17 februari 1918, tillkännagav Hoffmann för ryssarna att de militära operationerna skulle återupptas nästa dag. Detta medförde slutligen att det som Lenin hade förutsett och Trotskij så skickligt förhalat och försökt undvika nu blev en realitet. Den tyska framryckningen återupptogs den 18 februari. Den därpå följande veckan var den mest kritiska i Petrograd sedan revolutionen. Partiets centralkommitté satt i en nästan ständig session och en serie voteringar visade hur jämnt åsikterna var fördelade. Ingen stödde längre öppet ett revolutionärt krig. Men att acceptera en tysk fred var en ännu bittrare dryck att svälja. När meddelandet om återupptagandet av fientligheterna nådde Petrograd den 17

⁹⁴ Riksdagsutskottet som skulle undersöka orsakerna till de tyska sammanbrotten samlade in redogörelser för ”den stora strejken i januari 1918”; många knöt i allmänhet ihop den med den ryska revolutionen och i synnerhet med Brest-Litovskförhandlingarna (R. H. Lutz, *The Causes of the German Collapse in 1918* (Stanford, 1934), s. 99-135). Radek hävdade, vid det ryska kommunistpartiets sjunde kongress i mars 1918, att »den demonstrativa politiken vid Brest framprovocerade en allmän strejk i Tyskland, vilket var det europeiska proletariats första uppvaknande under hela kriget” (*Sedmoj Sezid Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1923), s. 71).

⁹⁵ Det officiella namnet på den polska socialismens vänsterparti, som stod i motsatsställning till det patriotiska ”Polska socialistpartiet”, var ”Kungadömet Polens och Litauens socialdemokrati”.

⁹⁶ *Mirnye Peregovory v Brest-Ljtovske*, I (1920), s. 173-175.

⁹⁷ *Ibid.*, 208.

⁹⁸ Max Hoffmann (*Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), II, s. 214-215) säger att han, i motsats till Kühlmann, vägrade att acceptera Trotskijs bud. R. von Kühlmann, (*Erinnerungen* (Heidelberg, 1948), s. 545, bekräftar att han var inställd på att acceptera Trotskijs förslag och dra tillbaka disponibla trupper till västfronten. Hans skäl för detta var Österrikes motstånd att ”åter öppna kriget i öster”. Rikskanslern stödde honom emellertid inte (*Ibid.*, s. 549). Trotskijs gest var uppenbarligen närmare en framgång än vad som då var känt.

februari, föreslog Lenin genast att man skulle sända ett erbjudande till tyskarna om att återuppta förhandlingarna, men fastän han stöddes av Stalin, Sverdlov, Sokolnikov och Smilga röstades han ner av en knapp majoritet bestående av Trotskij, Bucharin, Lomov, Joffe, Uritskij och Krestinskij. Ett förslag om ”att uppskjuta återupptagandet av fredsförhandlingarna tills den tyska offensiven är tillräckligt uppenbar och dess innebörd blivit avslöjad för arbetarrörelsen” godkändes av samma majoritet med sex röster mot fem. Lenin ställde då den slutgiltiga frågan huruvida man skulle sluta fred om den tyska armén fortsatte att rycka fram och om ingen revolution inträffade i Tyskland och Österrike. I denna situation bytte Trotskij åsikt och gick över till Lenins ståndpunkt, vilken sålunda fick en majoritet på sex röster mot en (Joffe) och fyra nedlagda.⁹⁹ Nästa dag, när Zinovjev hade förenat sig med Lenins grupp och Dzerzjinskij med oppositionen, upprepades samma ritual på nytt. Vid morgonsessionen framförde Trotskij återigen argumentet att ”det är absolut nödvändigt att vänta och se vilket intryck allt detta gör på det tyska folket” och röstade mot ett omedelbart erbjudande till Tyskland och gjorde därmed att röstsiffrorna blev sju mot sex för ett avslag.¹⁰⁰ På kvällen, när nyheterna kom om att tyskarna avancerade och hade tagit Dvinsk och trängde in i Ukraina, gick Trotskij ännu en gång över till Lenins ståndpunkt. Motionen om att närma sig tyskarna genom att deklarerat att man var villig att underteckna de ursprungliga tyska villkoren och en begäran om nya förhandlingar godkändes med sju röster mot fem.¹⁰¹ Förslaget hänsköts formellt till Sovnarkom samma natt. Bolsjevikkommissarierna som var bundna av centralkommitténs beslut röstade enhälligt för deklarationen. Av de sju närvarande från socialrevolutionärernas vänsterflygel röstade fyra med bolsjevikerna, men deras beslut desavouerades efteråt av deras parti.¹⁰² Telegram om att man godtog villkoren sändes omedelbart till Brest-Litovsk.

Denna gång hade emellertid Hoffmann inte bråttom. Först på morgonen den 23 februari 1918 nådde de tyska villkoren slutligen Moskva. De var hårdare än de tidigare villkoren, speciellt kraven att Sovjet skulle dra tillbaka sin armé från Ukraina och sluta fred med den ukrainska radan, och att Livland och Estland skulle utrymmas av ryssarna och ockuperas av tyska styrkor till dess att ordning återställts där. Debatten i centralkommittén startade på nytt samma dag. Lenin ställde för första och sista gången ett ultimatum och hotade med att avgå. Om ”det revolutionära frasmakeriets politik” fortsatte, skulle han lämna regeringen och VTsIK. Det svåra valet måste göras. Han avvisade ett försök från Stalin, som föreslog att man på nytt skulle uppskjuta undertecknandet av freden genom att åter inleda förhandlingar med tyskarna:

Stalin har fel när han säger att det är möjligt att inte underteckna. Dessa villkor måste undertecknas. Om man inte undertecknar dem, undertecknar man sovjetmaktens dödsattest inom tre veckor ... Den tyska revolutionen är ännu inte mogen. Det kommer att ta månader. Villkoren måste antas.¹⁰³

Trotskij förde ännu en gång fram sina invändningar. Motstånd är möjligt om partiet är enat. Att underteckna freden betyder ”att man förlorar stödet från proletariats ledande element”. Trots att han inte var övertygad ville han inte stå i vägen för partiets enhet. Men han kunde inte under de nya villkoren ”upprätthålla eller påta sig det personliga ansvaret för utrikes-

⁹⁹ Protokollen från dessa voteringar finns i *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 228-239; några diskussionsprotokoll från mötet finns bevarade. Enligt Bunyan och Fisher, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 514, visar ett appendix till 1928 års upplaga av den sjunde partikongressens protokoll att Lenin lade ned sin röst vid sista omröstningen; men äktheten hos det officiella protokollet från voteringen, som omtrycktes i Lenin, *Sotjinenija XXII*, s. 557, står utom allt tvivel. Redogörelsen för detta i L. Trotskij, *Moja Zjizn'* (Berlin 1930), II, s. 110-116, är så långt man kan kontrollera från andra källor oklanderlig.

¹⁰⁰ *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 231-232.

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 233-240.

¹⁰² I. Steinberg, *Als ich Volkskommisar war* (München, 1929), s. 211-212.

¹⁰³ Lenin, *Sotjinenija XXII*, s. 277 [CW vol 36, s. 479]; detta ultimatum upprepades i *Pravda* samma dag och med samma ordalydelse (*ibid.*, XXII, s. 276).

politiken”. När den viktiga omröstningen inträffade, lade Trotskij, Joffe, Krestinskij och Dzerzjinskij ner sina röster, vilket ledde till att Lenins motion om att acceptera de tyska villkoren godkändes med sju röster (Lenin, Zinovjev, Sverdlov, Stalin, Sokolnikov, Smilga och Stasova) mot fyra (Bucharin, Lomov, Bubnov och Uritskij).¹⁰⁴ Samma kväll behandlades detta förslag i VTsIK och kl. 4.40 på morgonen den 24 februari godkändes det, efter ett kraftfullt tal av Lenin, med 116 röster mot 84. Detta jämförelsevis goda resultat erhöles endast tack vare att de flesta av de bolsjeviker, som var motståndare till förslaget, lade ned sina röster. De kunde inte göra gemensam sak med högern, socialrevolutionärernas vänsterflygel och mensjevikerna mot partiets beslut.¹⁰⁵ Ett telegram där de tyska villkoren accepterades sändes genast till det tyska högkvarteret.¹⁰⁶ Delegationen, som denna gång leddes av Sokolnikov och Tjitjerin – eftersom varken Trotskij eller Joffe ville utstå den slutliga förödmjukelsen – avreste samma dag till Brest-Litovsk med instruktioner att underteckna utan att argumentera eller diskutera.¹⁰⁷

En slutlig överenskommelse uppnåddes. Den turkiska delegationen, som sent hade visat sig på scenen, krävde och fick de tre gränsområdena, Kars, Ardahan och Batum, vilka fyrtio år tidigare hade tagits från Turkiet. Den 3 mars 1918, efter en formell protest från Sokolnikov mot ett brott mot stilleståndsavtalet, undertecknades Brest-Litovskfördraget. Enligt detta avstod Ryssland från alla krav på Riga och dess uppland, hela Kurland och Litauen samt en del av Vitryssland. Dessa landområdens öden skulle avgöras av Tyskland och Österrike-Ungern ”i samråd med deras befolkning”. Ryssland erkände den tyska ockupationen av Livland och Estland till dess att ”behöriga nationella institutioner” hade upprättats där och samtyckte till att sluta fred med den ukrainska radan samt avstod från Kars, Ardahan och Batum, där befolkningen skulle ”reorganisera” dessa områden i samråd med Turkiet. De diplomatiska förbindelserna mellan Sovjetryssland och centralmakterna skulle återupptas i och med ratificerandet av fördraget. Klausulerna om de finansiella frågorna var mindre drastiska. Man avstod ömsesidigt från skadeståndsanspråk och andra krav. Men bestämmelserna om att vardera sidan skulle vara ansvarig för kostnaderna för underhållet av de medborgare som blivit krigsfångar lade i själva verket en oerhörd finansiell börda på Rysslands skuldror. Dessa detaljer betydde emellertid föga i jämförelse med de vidsträckta och bördiga områden, som Ryssland tvingades att överlämna till fienden.

I Moskva måste ratifikationen formellt godkännas och verkställas. Den sjunde partikongressen, som sammanträdde den 6 mars 1918, upprepade de gamla argumenten för och emot ett sådant beslut.¹⁰⁸ Lenin höll ett av sina bästa tal: de första revolutionsveckornas ”triumftåg” var över och det var tid att möta den hårda verkligheten och arbeta hårt och beväpna sig. Trotskij hävdade för sista gången sin från Lenin avvikande mening men vägrade att rösta mot honom. Resultatet av omröstningen var på förhand givet. Lenins motion om ratifikation antogs med 28 röster mot 9. Den 16 mars 1918 godkände den fjärde allryska sovjetkongressen, efter två dagars stormig debatt under vilken inte mindre än sex oppositionsgrupper lade fram resolutioner, regeringsmotionen om att fördraget skulle undertecknas med en majoritet på 784 röster mot 261. Den långa debatten var äntligen slutförd. Varken den eller

¹⁰⁴ *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 247-252.

¹⁰⁵ Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 608. Några officiella protokoll från denna session i VTsIK har aldrig publicerats. Texten till Lenins tal finns i *Sotjinenija* XXII, s. 280-283 [CW 27, s. 42-47]; En målande framställning av mötet finns i M. Phillips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 247-249.

¹⁰⁶ *Mirnje Peregovorij v Brest Litovske*, I (1920), 208.

¹⁰⁷ En broschyr av Sokolnikov (*Brestskij Mir*, 1920) innehåller pittoreska detaljer från en händelserik resa.

¹⁰⁸ Beslutet om att hålla en partikongress hade tagits den 19 januari/ 1 februari 1918 med hänsyn till skiljelinjerna i centralkommittén (*Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 216). Den formella kungörelsen, som förklarade att kongressen skulle sammankallas den 5 mars, publicerades i *Pravda* den 5/18 februari 1918.

den tyska framryckningen återupptogs någonsin. Den tyska militärmakten, som var orsaken till dessa företeelser, uttömde sina sista krafter i den stora offensiven på västfronten som inleddes tio dagar efter den slutgiltiga omröstningen om fredsfördragets undertecknande. Den återfick aldrig sin handlingsfrihet i öster. I slutstadiet av Brest-Litovskförhandlingarna uppenbarade sig en ny faktor, som skulle få stor betydelse för Sovjets utrikespolitik. Den dogmatiska absolutism, som ansåg att sovjetregimen måste inta en lika oreserverat fientlig hållning till alla kapitalistiska regeringar motsatte sig på dessa grunder t. o. m. att man skulle sluta en separatfred. Denna inställning var knappast möjlig att vidmakthålla. Enligt alla förnuftiga bedömningar var det motsättningen i den kapitalistiska världen, som medfört att sovjetregeringen kunnat komma till makten. Denna motsättning var den bästa garantin för sovjetregimens fortsatta existens. Som Radek skrev några år senare, var det detta som låg till grund för den sovjetiska utrikespolitiken.¹⁰⁹ Lenin erkände försiktigt detta i *Teser om en omedelbar annexionistisk separatfred*:

Om vi sluter en separatfred, kommer vi att i högsta *för närvarande möjliga* grad befria oss från de båda fientliga imperialistiska grupperna och utnyttja deras fiendskap och krig – som för dem försvårar en uppgörelse mot oss...¹¹⁰

Från detta erkännande av det pragmatiska värdet av splittringen inom det fientliga lägret var det bara ett kort steg till det medvetna utnyttjandet av den som en tillgång för Sovjets utrikespolitik och till övergivandet av det doktrinära antagandet av den kapitalistiska världens likformiga och oföränderliga fientlighet.

På den kapitalistiska sidan var problemet också svårlöst. Skulle de allierade kapitalistiska makterna söka samarbete med en revolutionär, socialistisk regering mot en kapitalistisk fiende? De var också, liksom bolsjevikerna, först förhindrade av vad några kallade principer och andra för fördomar. Sadouls underliga påhitt tolererades nätt och jämt av hans överordnade; och Judsons närmande till Trotskij hade kritiserats av Washington. Men idén var alltför fruktbar för att förkastas på ett så enkelt sätt. Det officiella amerikanska förbudet mot att förhandla med bolsjevikerna medförde att Raymond Robbins, som hade en halvofficiell ställning och som inte var bunden av befallningar från utrikesdepartementet, fick ökad betydelse. På ett tidigt stadium i Brest-Litovskförhandlingarna var både Robbins och Sadoul i ständig kontakt med Trotskij och argumenterade därvid för motstånd mot Tyskland. Eftersom dessa förslag inte hade något stöd från regeringarna kan de knappast ha betytt mycket.¹¹¹ De två entusiasterna gjorde emellertid ett visst men kortvarigt intryck på sina respektive ambassadörer. Den 5/18 december 1917 övertalade Sadoul den franske ambassadören Noulens att ta emot ett besök av Trotskij och Trotskij att göra ett besök – en anmärkningsvärd bedrift, som emellertid inte medförde några synbara resultat.¹¹² Den 20 december 1917/2 januari 1918, efter det att Brest-Litovskförhandlingarna ajournerats första gången, övertalade Robbins den amerikanske ambassadören Francis att avfatta ett telegram, som eventuellt skulle sändas till utrikesdepartementet, i vilket den amerikanska regeringen, i händelse av att det fanns en överhängande risk att bolsjevikerna påbörjade fientligheter gentemot Tyskland, rekommenderades att ”skicka så mycket hjälp och ge så mycket stöd som möjligt”. Vidare formulerades en på samma sätt preliminär not till ”kommisarierna för utrikes ärenden”, som skulle avsändas samtidigt med telegrammet, där denne informerades om rekommendationen.

¹⁰⁹ Radek, *Die Auswärtige Politik Sowjet-Russlands* (Hamburg, 1921), s. 80-81.

¹¹⁰ Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 198. [*Valda verk i tio band*, bd 7, s. 432]

¹¹¹ J. Sadoul, *Note sur la Révolution Bolchevique* (1919), innehåller en serie nästan dagliga brev till Albert Thomas, som ger en fyllig redogörelse för hans förhåanden vid denna tid. Robbins personliga papper har bevarats och blir kanske tillgängliga inom kort. W Hard, *Raymond Robbins' Own Story* (New York, 1920), är tyvärr oklar vad beträffar fakta och data och ger ytterst lite i jämförelse med andra källor.

¹¹² *Ibid.*, s. 158

Kopior av dessa utkast gavs till Robbins, utan tvekan med avsikten att denne skulle visa dem för Trotskij.¹¹³ Fram till detta ögonblick hade initiativet legat hos Sadoul och Robbins. Men efter Trotskij's första hemkomst från Brest-Litovsk och medan han utkämpade striden om sitt ”inget krig, ingen fred”-program i partiets centralkommitté, gjorde han ett närmande till dessa två. Han visade Hoffmanns karta, där den frontlinje som krävdes av den tyska delegationen var utmärkt, för Sadoul, och förklarade mer eller mindre formellt:

Vi vill inte underteckna denna fred, men vad skall vi göra? Ett heligt krig? Ja, vi skall proklamera det, men vilket blir resultatet? Ögonblicket har kommit för de allierade att fatta beslut.

Till Robbins måste han ha talat på ungefär samma sätt, fastän den enda beskrivning som finns av detta samtal endast nämner Trotskij's förfrågan om utsikterna till att sovjetregimen skulle erkännas av den amerikanska regeringen och Robbins undvikande svar.¹¹⁴ Inget av dessa närmanden hade någon verkan i det allierade lägret. Kamenev, vars behagfulla sätt och uppträdande gjorde honom lämplig för ett försoningsuppdrag, sändes till London och Paris för att söka hjälp från de västliga allierade mot Tyskland. Han anlände till Aberdeen den 23 februari 1918 och efter det att immigrationsmyndigheterna klarat upp formaliteterna med hans papper, tilläts han fortsätta till London, där han träffade några parlamentsledamöter och andra inflytelserika personer. Men han mottogs inte officiellt. När det blev klart att den franska regeringen vägrade träffa honom, skickades han utan ceremonier ut ur landet.¹¹⁵

Det kritiska ögonblicket i dessa besynnerliga och haltande förhandlingar inträffade i och med att Brest-Litovskförhandlingarna avbröts, efter deklARATIONEN om ”inget krig, ingen fred” den 28 januari/10 februari 1918 och Trotskij's andra återkomst till huvudstaden. Trotskij, som efter att ha avsvurit sig tanken på ett revolutionärt krig, fortsatte ändå att kämpa mot att man skulle acceptera en fred på tyska villkor. Han var nu mycket mån om att utnyttja det svaga hoppet om hjälp från väst för att kunna motstå det tyska hotet. Då Kamenev avreste från Petrograd på sin fruktlösa resa sammanträffade detta med att en icke-officiell brittisk representant, Bruce Lockhart, anlände till Petrograd. Lockharts första samtal med Trotskij den 15 februari 1918 slutade med Trotskij's ord: ”Nu har de allierade regeringarna sin stora chans”.¹¹⁶ Därefter sällade sig Lockhart till Sadoul och Robbins som en aktiv talesman för allierat stöd åt bolsjevikerna mot tyskarna. Det tyska upphävandet av vapenstilleståndet och förnyandet av de militära operationerna den 18 februari lade ökad tyngd bakom Sovjets begäran om hjälp och tvang den hittills apatiske franske ambassadören att komma med ett erbjudande om stöd.¹¹⁷ Den 22 februari 1918 kunde den amerikanske ambassadören telegrafera till Washington att ”fem allierade ambassadörer samtyckte till att stödja motståndet om de fick tillstånd därtill och att fransmännen och briterna hjälpte röda gardet med ingenjörsofficerare som förstörde järnvägar för att förhindra den tyska framryckningen”.¹¹⁸ Det var samma dag som förslaget att acceptera den brittiska och franska hjälpen behandlades i en mycket viktig debatt i partiets

¹¹³ *Russian-American Relations*, red. av C. K. Cummings och W. Pettit (New York, 1920), s. 66-67.

¹¹⁴ J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 204; Papers Relating to Foreign Relations of the United States, 1918: Russia, I (1931) s. 358. Samtalet med Sadoul ägde rum den 11/24 januari 1917 och samtalet med Robbins ägde också rum denna dag. Det var också samma dag, utan tvivel efter samtalen, som ”inget krig, ingen fred”-programmet godkändes av centralkommittén.

¹¹⁵ Denna episod beskrivs delvis efter muntliga källor, i J. W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: the Forgotten Peace* (1939), s. 284-286; frågan togs upp två gånger av Ramsey MacDonald i underhuset (*House of Commons: 5th Series*, CIII, 1478-1479, 1494; 1606-1607, 1626).

¹¹⁶ R. H. Bruce Lockhart, *Memoirs of a British Agent* (1932), s. 228. (Lockharts memoarer finns i svensk översättning med titeln *Som politisk agent*, Tidens förlag, 1942. – På marxistarkivet: [Som politisk agent](#), Ö.a.)

¹¹⁷ J. Noulens, *Mon Ambassade en Russie Soviétique*, I (1933), s. 223; Sadoul skrev den 20 februari 1918 att initiativet var hans – (*Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 241; men instruktionerna från Quai d'Orsay till Noulens bekräftas dock i *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia, I* (1931), s. 383.

¹¹⁸ *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia, I* (1931), s. 38

centralkommitté. Det var det ögonblick då de reviderade tyska villkoren hade mottagits i Petrograd, medan det slutliga beslutet att acceptera dem ännu var osäkert, och medan Trotskij grep efter ett halmstrå för att undvika att acceptera dem. Det var en lärorik debatt, som avslöjade den uppenbara klyftan mellan ”realisterna”, som trodde att regimen i sin nuvarande belägenhet, och oavsett dess inställning till de tyska villkoren, inte kunde avstå från stöd från vem det vara månne, och ”vänstern”, vars revolutionära principer fortfarande förbjöd samarbete med de kapitalistiska makterna. Jämfört med den nyligen blottade splittringen ändrade några uppfattning. Joffe, som tidigare varit en ivrig talesman för att man skulle avslå de tyska villkoren ansåg nu, att det var ”nödvändigt att acceptera allting som stöder vårt motstånd”. Å andra sidan vände sig nu Sverdlov, som tidigare alltid hade röstat med Lenin för ett accepterande av de tyska villkoren¹¹⁹, mot Trotskijs förslag om att acceptera allierad hjälp. Detta, förklarade han omsorgsfullt, berodde inte på principiella skäl utan på att engelsmännen och fransmännen var ”diskrediterade hos Rysslands breda massor”. I allmänhet var det emellertid de, som hade röstat efter principen om ett revolutionärt krig, som nu på samma sätt röstade efter principen om att man borde avstå från hjälp från de kapitalistiska makterna. Bucharin, som än en gång blev ledare för ”vänstern”, anklagade de allierade för att de inte bara hade en plan att få Ryssland till en av sina ”kolonier”, utan ansåg det ”otillåtligt att ta emot hjälp av vilket slag som helst av imperialismen”. Han avslutade med det formella förslaget ”om att inte inträda i något samförståndsförhållande med de franska, engelska och amerikanska sändebuden genom vapenköp eller genom att utnyttja deras officerare och ingenjörer”. Uritskij klagade över att ”sedan vi tagit makten har vi glömt världsrevolutionen”. Majoriteten tänkte i militära termer i stället för att beakta ”möjligheten av en angelägen aktion för att påverka det tyska proletariet”. Bubnov klagade över att ”vår internationalism har schackrats bort”. Trotskijs motion att ta emot allt som behövdes för att ”beväpna och utrusta vår revolutionära armé när det gäller dess väsentligaste behov”, från vilket håll som helst, även från kapitalistiska regeringar, dock utan att inträda i något politiskt beroendeförhållande, godkändes med sex röster mot fem. Lenin var inte närvarande vid mötet. Protokollen innehåller en anmärkning av honom med följande lydelse:

Jag ber er att ni lägger min röst till förmån för att vi tar potatis och ammunition från de imperialistiska engelsk-franska roffarna.

Det är osäkert huruvida anmärkningen lästes vid mötet eller om den lades till efteråt. Då mötet avslutades avsåg Bucharin sitt medlemskap i centralkommittén och sin redaktörs-post för *Pravda*. Han var fortfarande mer angelägen om att frivilligt acceptera hjälp från den ena kapitalistgruppen än att underkasta sig den andra kapitalistgruppens villkor. Detta var det tillfälle då Bucharin, enligt Trotskij, ryckte på axlarna och utropade: ”De förvandlar partiet till ett träsk.” Med undantag för att detta var ett anmärkningsvärt tillfälle för att göra princip-deklarationer och politiska uttalanden, var emellertid denna debatt utan verkan. Beslutet att böja sig för det tyska ultimatumet fattades i centralkommittén tjugofyra timmar senare. Frågan förblev emellertid öppen tills fördraget undertecknats och ratificerats. En liten grupp allierade representanter, framför allt Robbins och Lockhart, fortsatte att arbeta för hjälp åt sovjet-regeringen i händelse av ett förnyat motstånd mot Tyskland. Deras ansträngningar hämmades emellertid av likgiltigheten i London och Washington och av de nu uppenbart hotande japanska åtgärderna i Fjärran Östern. Den 1 mars 1918, före det faktiska undertecknandet i Brest-Litovsk, i ett ögonblick då de tyska arméerna fortfarande ryckte fram mot Petrograd och det hade beslutats att huvudstaden skulle förflyttas till Moskva, hade Lockhart sitt första samtal med Lenin, som såg kallt och kritiskt på läget. De ”skandalösa” fredsvillkoren skulle undertecknas. Men ”hur länge skulle freden vara”? Bolsjevikerna betraktade den engelsk-

¹¹⁹ *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 243-246; Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), II, s. 118.

amerikanska kapitalismen ”som nästan lika avskyvärd som den tyska militarismen”, men för ögonblicket var den tyska militarismen det omedelbara hotet. Lenin fortsatte:

Våra vägar ... är inte era vägar. Vi kan tillfälligt gå med på kompromisser med kapitalet. Det är t. o. m. nödvändigt, för om kapitalet skulle förenas, skulle vi krossas i detta stadium av vår utveckling. Lyckligtvis för oss ligger det i kapitalets natur att det inte kan förenas. Därför är jag beredd att så länge som den tyska faran existerar, riskera ett samarbete med de allierade, vilket temporärt skulle vara fördelaktigt för oss båda. I händelse av tysk aggression är jag t. o. m. villig att acceptera militärt stöd. På samma gång är jag helt övertygad om att er regering aldrig kommer att se saken på detta sätt. Det är en reaktionär regering. Den kommer att samarbeta med de ryska reaktionärerna.¹²⁰

Två dagar senare undertecknades fördraget i Brest-Litovsk och den tyska framryckningen upphörde. Men Trotskij, som fortfarande var orubblig i sin uppfattning och som var mindre realistisk än Lenin i sin uppskattning av den allierade inställningen, försökte göra ytterligare ett drag. Den 5 mars 1918, samma dag som delegationen återvände från Brest-Litovsk, träffade han än en gång Robbins, vilken bad honom om ett skriftligt uttalande som skulle kunna skickas till Washington. Uttalandet, som Trotskij gjorde och som Lenin godkände, tog upp tre frågor som berörde vad som skulle göras i händelse av att fördraget inte ratificerades och fientligheterna gentemot Tyskland återupptogs:

1. Kan sovjetregeringen lita på stöd från Amerikas Förenta Stater, Storbritannien och Frankrike i sin kamp mot Tyskland?
2. Vilket slags stöd kan ges inom den närmaste framtiden, och på vilka villkor – militär utrustning, transportmedel, livsförnödenheter?
3. Vilket slags stöd kan ges särskilt av Förenta Staterna?

Ytterligare två frågor, som var mer specificerade, ställdes i mindre formella ordalag. Om Japan tog Vladivostok, vilka åtgärder skulle då vidtagas av de allierade och i synnerhet av Förenta Staterna? Vilka utsikter fanns det för brittisk hjälp via Murmansk och Archangelsk? Frågorna framställdes med den uttryckliga förutsättningen ”att sovjetregeringens inrikes- och utrikespolitik fortsätter att följa den internationella socialismens principer, och att sovjetregeringen förblir fullkomligt oberoende av alla icke-socialistiska regeringar”.¹²¹ För att Washington och London skulle få tid att ta ställning till dessa förslag samtyckte Lenin på Robbins uttryckliga begäran, att öppnandet av den allryska sovjetkongressens session, som skulle ratificera fördraget, framflyttades från den 12 mars till den 14 mars.¹²²

Innan Trotskij's uttalande hade mottagits i Washington¹²³ hade president Wilson till den fjärde allryska sovjetkongressen den 11 mars 1918 sänt ett hälsningstelegram, vars överdrivet insmickrande språk inte dolde dess centrala budskap att ”Förenta Staternas regering nu tyvärr inte är i den ställningen att den kan skicka den direkta och effektiva hjälp, som den skulle

¹²⁰ R. H. Bruce Lockhart, *Memoirs of a British Agent* (1932), s. 239.

¹²¹ Samma dag framställde Trotskij samma frågor muntligt och i mindre preciserad form till Lockhart, som telegraferade dem till London. Trotskij's yttrande till Robbins och Lockharts rapport om samtalet med Trotskij finns i *Russian-American Relations*, red. C. K. Cumming och W. Pettit (New York 1920), s. 81-84. Denna version av Trotskij's uttalande har citerats från Förenta Staternas kongressprotokoll; en annorlunda version finns i National Archives of the United States, Record Group 84; United States Embassy, Moscow, 1918, Correspondence. Något ryskt original har inte hittats.

¹²² Robbins' uppgifter finns återgivna i *United States Senate: Sub-Committee on the Judiciary, Brewing and Liquor Interests and German and Bolshevik Propaganda* (1919), III, s. 805.

¹²³ Robbins överlämnade det till den amerikanske ambassadören Francis i staden Vologda den 8 mars (W. Hard, *Raymond Robbins' Own Story* (New York, 1920), s. 142-143). Den 9 mars omnämnde Francis i ett telegram till utrikesdepartementet Robbins' samtal med Trotskij, men meddelade bara att Trotskij hade protesterat mot ”den hotande japanska invasionen av Sibirien”; först den 12 mars, efter mottagandet av Wilsons budskap från föregående dag telegraferade Francis en sammanfattning av Trotskij's yttrande av den 5 mars till Robbins. (National Archives of the United States, Record Group 59: 861.00/1262, 1302).

önska”.¹²⁴ Officiella kretsar i Washington var tillfreds med detta budskap och såg det som ett nöjaktigt svar på Trotskij's besvärande närmande. Lockhart misslyckades på samma sätt med att få ett meningsfullt svar från engelska utrikesdepartementet.

I ett avsiktligt dunkelt tal i underhuset den 14 mars 1918 försvarade i förväg Balfour den japanska – och allierade – interventionen som ägnad ”att hjälpa Ryssland”. Två dagar senare godkände den fjärde allryska sovjetkongressen fördraget. Det berättas, att Lenin, innan han höll det tal som fick kongressen att anta fredsfördraget, vinkade fram Robbins till talarstolen och frågade honom först om han hade något svar från Washington och sedan om Lockhart hade hört något från London. Svaret på båda frågorna var nekande. Fördraget godkändes av en stor majoritet.¹²⁵ Inte ens detta stängde slutgiltigt dörren. Sadoul berättar hur han den 20 mars 1918 övertalade Trotskij att be om 40 franska officerare, som skulle bistå med tekniska råd och hjälp vid reorganiseringen av armén.¹²⁶ Det var vid denna tid som Trotskij först försökte förmå tidigare tsaristiska officerare att gå in i Röda armén som specialister och befälhavare. När det gäller denna svåra uppgift torde fransk hjälp och franskt inflytande betytt mycket. Nästa dag hade Trotskij ett samtal med Robbins och en amerikansk militärattaché och framställde en begäran om hjälp av en amerikansk officer ”för att studera militära spörsmål och för att hålla kontakt med er”, och om kunniga järnvägsmän, som skulle arbeta i Moskva, i europeiska Ryssland och i Sibirien. Denna begäran bekräftade han skriftligt i Sovnarkoms namn till chefen för amerikanska militärdelegationen.¹²⁷ Denna begäran ledde inte till något resultat. Tre eller fyra franska officerare blev faktiskt utsedda, men när den japanska interventionen började i april visade sig dessa ”påtagligt ointresserade av den uppgift som anförtrotts dem”.¹²⁸ Det revolutionära kriget, som den sista utvägen att till varje pris sprida världsrevolutionen hade förkastats som ogenomförbart. Nu hade försöket att använda en mer konventionell diplomati genom att spela ut de två fientliga maktblocken mot varandra slutat i ett misslyckande. Alla portar tycktes vara stängda.

Krisen i samband med Brest-Litovsk, skrev Lenin i *Pravda* i en artikel rubricerad *En plågsam men nödvändig lärdom*, ”kommer att gå till den ryska – och internationella – revolutionens historia som en av de största vändpunkterna”.¹²⁹ Det var en lämplig utsiktspunkt från vilken det var möjligt att se tillbaka på det förflutna och blicka in i framtiden. Brest-Litovskkrisen blottade det olösta problemet med Sovjetrysslands relationer till den övriga världen, dilemmat med att på en och samma gång sträva efter att vara drivkraften i världsrevolutionen och vara en suverän statsmakt i en värld av stater. Det var vid denna tid som den sovjetiska utrikespolitikens varaktiga idéer utformades. Den viktiga debatten stod mellan dem som förespråkade en politik som bestod i att man förkastade de tyska villkoren och satsade på ett revolutionärt krig och Lenins anhängare. Till en början utgjorde de förra en stor majoritet av partiet – Bucharin, Joffe, Dzerzjinskij och Radek var de mest framträdande. Lenin och hans närmaste följeslagare Zinovjev, Stalin och Sokolnikov var numeriskt underlägsna i början, men erhöll gradvis starkare stöd tack vare Lenins envisa övertalningsförmåga och lägets allvar. Trotskij, som var lysande, originell och kraftfull, ibland egensinnig och omdömeslös, alltid svår att placera i någon fälla, intog en excentrisk och vacklande hållning, som tenderade att fördunkla hela frågan. Allt detta påminde om Trotskij från perioden efter 1903. Det som var nytt i hans inställning var en djup personlig beundran för Lenin, som påverkade och ofta bestämde hans slutliga ställningstagande.

¹²⁴ *Foreign Relations of the United States*, 1918: Russia, I (1931), s. 395-396.

¹²⁵ W. Hard, *Raymond Robbins' Own Story*. (New York, 1920), s. 151-152.

¹²⁶ J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchévique* (1919), s. 274.

¹²⁷ Trotskij's brev finns i National Archives of United States, Record Group 84: United States Embassy, Moscow, 1918, Correspondence.

¹²⁸ J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchévique* (1919), s. 386.

¹²⁹ Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 290. [Valda verk i tio band, bd 7, s. 481]

Den ryska revolutionens fortsatta existens berodde på dess omedelbara spridning till Central- och Västeuropa. Detta betraktades som så självklart att det var naturligt för bolsjevikerna att både tro att revolutionen i Europa var nära förestående och att deras huvudsakliga uppgift var att påskynda och stödja den. Denna övertygelse, som upprätthölls genom oktobersegerens revolutionära entusiasm, övergavs inte utan vidare. Accepterandet av Brest-Litovskfreden tycktes som en skändning av dessa båda trosartiklar. Situationen i Europa, förklarade Bucharin, vid sjunde partikongressen, kunde bara beskrivas som ”en kollaps, upplösning av de gamla kapitalistiska förhållandena”, under krigets tryck. Han såg strejkerna och uppkomsten av sovjeter i Wien och Budapest i januari 1918 och strejkerna i Tyskland senare samma månad som bevis på att revolutionen i Europa var på väg. I detta ögonblick valde Lenin att föra fram en politik om fredlig samlevnad mellan Sovjetryssland och de kapitalistiska makterna. Att acceptera fördraget var att fjärma sig från den sovjetiska politikens första programpunkt – stödet åt och uppmuntrandet av en världsrevolution:

Vi sade och vi säger (fortsatte Bucharin bittert) att i det långa loppet beror allting på hurvida den internationella revolutionen segrar eller inte segrar. I det långa loppet är den internationella revolutionen - och endast den – vår räddning ... Då vi avstår från den internationella propagandan, avstår vi från det skarpaste vapen vi haft.¹³⁰

Bucharin och hans följeslagare höll fast vid åsikten att sovjetmaktens främsta uppgift var att ta upp det ”revolutionära kriget” mot de kapitalistiska regeringarna, och att man inte kunde avstå från detta bara därför att de närmaste framtidsutsikterna var avskräckande. Det var en uppfattning som fortsatte att väcka mer sympati i partiet än vad som framgick av de slutliga omröstningarna om fördraget.

Lenins syn på frågan var mer nyanserad. Sedan 1905 hade han aldrig tvekat ett ögonblick i sin fasta övertygelse att stödet från det europeiska proletariatet var ett villkor för en segerrik socialistisk revolution i Ryssland. Han hade redan vid den första allryska sovjetkongressen i juli 1917 klart förutsett att sedan han gripit makten ”kan omständigheterna tvinga oss in i ett revolutionärt krig”, men han tillade med ljus optimism:

För att säkerställa fred skulle ni bara behöva förklara, att ni inte är pacifister, att ni kommer att försvara er republik, arbetardemokratin, den proletära demokratin, mot de tyska, franska och andra kapitalisterna.¹³¹

Men Lenin hade också sedan 1905 lika fast vidhållit sin uppfattning om den andra viktiga förutsättningen för den ryska revolutionen – proletariatets allians med bönderna. I det kritiska ögonblicket i oktober 1917 var det bönderna, i form av den demoraliserade armé, som krävde fred och jord, som till största delen upptog hans intresse. Parollerna om jord och om fred – den senare lade uppenbarligen stor vikt vid freden och föga vid världsrevolutionen – var resultatet av dessa överväganden. Den revolutionära alliansen blev fast grundad efter allryska bondekongressen då den socialrevolutionära vänstern trädde in i sovjetregeringen. ”För närvarande”, sade Lenin, som argumenterade för och såg som nödvändigt att man accepterade den ”skamliga” freden, ”förlitar vi oss på stöd inte bara från proletariatet utan också från de fattigaste bönderna, som överger oss om kriget fortsätter”.¹³² Under debatten om Brest-freden i den sjunde partikongressen beskrev Bubnov, en av Bucharins anhängare, oktoberrevolutionen som en ”samtidig utmaning till den internationella revolutionen och till bönderna”.¹³³

¹³⁰ *Sedmoj Sezđ Rossijskoj Kommunističeskoj Partii* (1923), s. 34-35, 40-41

¹³¹ Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 487. [Valda verk i tio band, bd 6, s. 513]

¹³² *Ibid.*, XXII, s. 200.

¹³³ *Sedmoj Sezđ Rossijskoj Kommunističeskoj Partii* (1923), s. 63.

Det återstod för Rjazanov, lärd marxist och partiets enfant terrible, att inför kongressen kasta fram påståendet att det proletära partiet ”måste ställas inför ett dilemma i samma ögonblick som det tog makten, och det måste avgöra om man skulle förlita sig på bondemassorna eller på proletariatet i Västeuropa”.¹³⁴

Lenin vägrade orubbligt att ta upp frågan i denna form. För honom kunde ingen motsättning finnas mellan de två viktigaste villkoren för socialismens seger i Ryssland. I sina januariteser om freden bad han om ”en viss mellantid på minst några månader för socialismens framgång i Ryssland, under vilken tid den socialistiska regeringen måste ha helt fria händer för att segra över bourgeoisin till en början i det egna landet”.¹³⁵

I debatterna i centralkommittén erbjöd Stalin och Zinovjev honom ett valhänt stöd. Stalin förklarade att ”det finns ingen revolutionär rörelse i väster – ingen verklig utan endast en potentiell sådan”, och Zinovjev hävdade att ”fastän vi stärker chauvinismen i Tyskland och för en viss tid försvagar rörelsen överallt i väster genom att sluta fred”, var detta åtminstone bättre än ”att den socialistiska republiken krossades”. Lenin förkastade stöd som byggde på något av dessa argument. Det fanns ”en massrörelse i väster” fastän revolutionen ännu inte hade börjat; och om bolsjevikerna förändrade sin taktik på den punkten skulle de bli ”den internationella revolutionens förrädare”. Å andra sidan om Zinovjev hade rätt, och om ”vi tror, att den tyska rörelsen kommer att utvecklas omedelbart ifall det blir ett avbrott i fredsförhandlingar, så måste vi offra oss, ty den tyska revolutionen blir avsevärt starkare än vår”.¹³⁶ I detta tal vid den sjunde partikongressen upprepade Lenin kategoriskt vad han hade sagt många gånger tidigare och skulle säga många gånger senare:

det är en absolut sanning att utan den tyska revolutionen kommer vi att gå under — kanske inte i Petrograd eller Moskva utan i Vladivostok eller andra avlägsna platser dit vi kanhända måste retirera och dit avståndet möjligen kan bli ännu större än från Petrograd till Moskva. Men i varje fall och under alla eventualiteter kommer vi att gå under om inte den tyska revolutionen kommer.¹³⁷

Föga mer än en månad senare framförde han i sin polemik mot vänsteroppositionen än en gång sin principiella inställning:

När det gäller utrikespolitiken konfronteras vi med två fundamentala skiljelinjer – den proletära linjen, som säger att den socialistiska revolutionen går före och står över allt annat, och att vi måste ta med i beräkningen huruvida en resning i väster är möjlig, och den andra linjen, den borgerliga linjen, som menar att det nationella oberoendet och ställningen som stormakt står över allt annat.¹³⁸

Det heter vidare:

Den är ingen socialist, som inte *i handling* visat sin beredvillighet att låta ”sitt” fosterland göra de största offer för att verkligen driva den socialistiska revolutionens sak framåt.¹³⁹

Detta var inte ord från en man som trodde att man genom att acceptera Brest-Litovskfreden offrade revolutionens sak i Europa. Åtta månader senare, när Tyskland var på gränsen till militärt sammanbrott och revolutionen tycktes vara nära förestående över halva europeiska kontinenten, kunde Lenin utan alltför stora svårigheter övertyga sig om att detta var belöningen och konsekvensen av Brest-Litovskpolitiken.

¹³⁴ Ibid., s. 87.

¹³⁵ Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 194. [Valda verk i tio band, bd 7, s. 426]

¹³⁶ *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 204-205; Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 202. [Valda verk i tre band, bd 2, s. 469]

¹³⁷ Ibid., XXII, s. 319. [Lenin: Valda verk i 3 band, bd. 2, s. 510-11]

¹³⁸ *Sotjinenija*, XXII, s. 481.

¹³⁹ Ibid., XXIII, s. 181. [Lenin: Valda verk i tio band, bd. 8, s. 104]

Nu kan t. o. m. de blindaste arbetare i vilket land som helst se hur rätt bolsjevikerna hade, när de grundade hela sin taktik på att stödja en världsomfattande arbetarrevolution och att inte frukta att göra en rad starkt betungande offer.¹⁴⁰

Lenin vände sig mot talesmännen för det ”revolutionära kriget” genom att försöka bevisa, att vad som verkligen hänt i Brest-Litovsk var, att den kortsynta nationella stoltheten offrades till förmån för världsrevolutionens långsiktiga mål.

Lenins meningsskiljaktigheter med Trotskij angående Brest-Litovskfreden var mindre djupgående än de som skiljde honom från Bucharin och hans anhängare. Trotskij's starka personlighet och den dramatiska roll, som han spelade i Brest-Litovsk, gav både Lenin och Trotskij en större praktisk betydelse och större ryktbarhet både i samtidens ögon och i eftervärldens. Men den populära föreställningen om Trotskij som världsrevolutionens talesman, som drabbade samman med Lenin som förkämpe för nationell säkerhet eller socialism i ett land, är så förvanskad, att den nästan i allt är felaktig. Trotskij's intellektuella rörlighet och effektfulla uppträdande förde med sig att han i varje situation, som uppstod, intog den mest extrema och dogmatiska åsikten. Om Trotskij, i sin egenskap av folk-kommissarie för utrikes ärenden, gjorde det till sin huvudsakliga uppgift att höja världsrevolutionens fana, var han också en mycket ivrig förespråkare för Rysslands nationella intressen. Revolutionen var fjorton dagar gammal när Trotskij anklagade ”de härskande klasserna i Europa” för att de inte förmådde inse att fredsfördraget var ”ett förslag som kom från en stat som representerade många miljoner människor”.¹⁴¹ Några dagar senare tillkännagav han stolt att ”varje rysk medborgare, även om han är en politisk emigrant eller en revolutionär soldat i Frankrike nu upptäcker att han har stöd i den ryska revolutionsregeringen”.¹⁴² Ungefär vid denna tid klagade den serbiske ministern i Petrograd över att bolsjevikerna var ”de mest fullkomliga imperialisterna” och att ”det i utrikespolitiken inte fanns någon verklig skillnad mellan Sazanov och Trotskij”.¹⁴³

Brest-Litovskförhandlingarna var Trotskij, trots att han var den värtaligaste och skickligaste talesmannen för världsrevolutionen, också mästare i den politik som gick ut på att spela ut den ena gruppen av kapitalister mot den andra. Han stod i motsatsställning till dem som enbart stödde sig på rena revolutionära principer obefläckade av kompromisser. ”Verklighetsbedömningar utifrån olika utgångspunkter möts”, sade Trotskij i centralkommittén, ”och därför finns det en ståndpunkt om vilken alla kan enas”.¹⁴⁴ Det var denna förmåga att förena två ytterligheter som fick Lenin att anklaga Trotskij för att denne i det förflutna saknat principer: ”Det är omöjligt att argumentera med Trotskij om väsentligheter” hade han bittert konstaterat 1911, ”eftersom han inte har några åsikter”.¹⁴⁵ Det ömsesidiga förtroendet mellan de två männen som hade utvecklats sedan sommaren 1917 förändrade inte denna skillnad i intellektuell inställning.

Det som därför slutligen blev resultatet av de långa debatterna om Brest-Litovskfördraget var inte att den ena principen dramatiskt besegrades av den andra, utan det långsamma frammejslandet av en syntes, vilken skulle forma Sovjets förhållande till den övriga världen åtskilliga år framåt. Diskussionens förlopp liksom händelsernas tryck överbyggade gradvis

¹⁴⁰ Ibid., XXIII, s. 215. [3 oktober 1918]I ett annat tal några veckor senare [27 november] framgår detta ännu tydligare: ”Vid tiden för Brestfreden var vi tvungna att göra avkall på fosterlandskärleken. Vi sade: om du är socialist måste du offra dina patriotiska känslor i den internationella revolutionens namn. Denna revolution kommer, den har ännu inte gjort det, men du måste tro på den om du är en internationalist” (Ibid., XXIII, s. 313).

¹⁴¹ *Protokolij Zasedanij VTsIK 2 Sozjva* (1918), s. 40.

¹⁴² Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 178.

¹⁴³ I. Maiskij, *Vnesnaja Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 24.

¹⁴⁴ *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 251.

¹⁴⁵ Lenin, *Sotjinenija*, XV, s. 303.

klyftan mellan Lenin och Trotskij, medan vänstergruppen förblev oförsonliga motståndare till deras politik. Trotskijns ursprungliga entusiasm för världsrevolutionen grundades på en allvarlig uppskattning av de revolutionära framtidsutsikterna i Tyskland. I början hade hans optimism delats av Lenin och hela partiet. Strejkerna i Österrike och Tyskland i januari 1918 tycktes för ett ögonblick återuppliva vissnade förhoppningar. Trotskij misstog sig däri att han hängav sig åt denna optimism långt efter det att Lenin hade övergivit den. När han tillkännagav sitt ”inget krig, ingen fred”-program för den förvånade tyska delegationen i Brest-Litovsk uttryckte han den fasta övertygelsen att ”det tyska folket och folken i Österrike–Ungern inte kommer att tillåta” att fientligheterna återupptas.¹⁴⁶ Även efter det att tyskarna hade tillkännagivit att fientligheterna återupptagits ansåg han det fortfarande vara ”absolut nödvändigt att vänta och se vilket intryck detta får på det tyska folket” och ”hur detta påverkar de tyska arbetarna”.¹⁴⁷ Hans motstånd mot att acceptera det tyska ultimatumet berodde på att han ansåg det sannolikt att detta bara skulle ge Tyskland ”möjligheter till ytterligare ultimata”.¹⁴⁸ Sålunda rörde sig Trotskij gradvis mot en ståndpunkt, där han endast bestred riktigheten av Lenins diagnos, inte riktigheten av Lenins politik om diagnosen stämde. Å andra sidan var Lenin, medan han betonade behovet av nationellt försvar, så långt från att överge tanken på en världsrevolution att han oupphörligen betonade den som det yttersta målet för sin politik. Vad som var nödvändigt var en andhämtningspaus för att fullborda organisationsarbetet hemma och krossa bourgeoisien. Efter att ha slutit fred ”kommer vi att få fria händer och då kan vi våga ett revolutionärt krig mot den internationella imperialismen”.¹⁴⁹ Stalin svarade Trotskij:

Att anta att det inte blir någon andhämtningspaus utan oupphörliga ultimata betyder att man tror att det inte finns någon rörelse alls i väster. Vi antar att tyskarna inte kan göra allt. Vi räknar också med revolutioner, men ni räknar i veckor och vi i månader.¹⁵⁰

Sokolnikov tillade att de skulle ”godkänna villkoren för att vinna en respit för att förbereda det revolutionära kriget”. Lenin bekräftade att han också ansåg att det ”var absolut nödvändigt att förbereda sig för ett revolutionärt krig”.¹⁵¹ Det partimanifest, som efteråt distribuerades för att förklara beslutet att acceptera de tyska villkoren, slutade med ett argument, som utgick från betydelsen av en världsrevolution:

Genom att vidmakthålla Sovjets makt kan vi skicka det bästa och starkaste stödet till proletariatet i alla länder i dess exempellöst svåra och betungande kamp mot dess egen bourgeoisie. Sammanbrottet för den sovjetiska makten i Ryssland skulle nu vara det allvarligaste slaget mot socialismens sak.”¹⁵²

Detta var nationellt försvar, men nationellt försvar med avvikande innebörd:

Vi är ‘försvarsvänner’. Sedan den 25 oktober 1917 har vi fått rätten att försvara fosterlandet. Vi försvarar inte de hemliga fördragen. Dem har vi rivit sönder. Vi har avslöjat dem för hela världen. Vi försvarar fosterlandet mot imperialisterna. Vi försvarar, vi skall segra. Vi står inte för staten, vi försvarar inte en stormakts ställning: av Ryssland finns inget annat kvar än Storryssland. Detta är inte nationella intressen. Vi försäkrar att socialismens intressen, världssocialismens intressen, är högre än nationella intressen, högre än statens intressen. Vi är ‘försvarsvänner’ då det gäller det socialistiska fosterlandet.”¹⁵³

¹⁴⁶ *Mirnje Peregovorij v Brest Litovske*, I (1920), s. 209.

¹⁴⁷ *Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 321,241.

¹⁴⁸ *Ibid.*, s. 248.

¹⁴⁹ *Ibid.*, s. 201.

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 250; med detta undantag (Stalin, *Sotjinenija*, IX, s. 27) återfinns inte Stalins uttalanden i dessa debatter i centralkommittén i hans samlade verk.

¹⁵¹ *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 251.

¹⁵² *Ibid.*, s. 292.

¹⁵³ Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 13-14.

Sålunda blev det slutgiltiga resultatet av Brest-Litovskkrisen en utrikespolitik som lika starkt gav uttryck åt stöd åt världsrevolutionen som åt sovjetrepublikens nationella säkerhet, och som förnekade att det fanns någon motsättning mellan dessa två huvudmål. Världsrevolutionen var den enda garantin för den nationella säkerheten, men den nationella säkerheten var också ett villkor för ett framgångsrikt genomförande av världsrevolutionen. Det omedelbara trycket från den tyska interventionen hade knappast upphört i sovjetrepubliken förrän den andra kapitalistgruppens intervention påbörjades med den japanska landstigningen i Vladivostok 1918. Därefter var Sovjetryssland, i två och ett halvt år, med ett kort avbrott, i krig med de allierade makterna utan att krigsförklaringar utfärdats. Under krigstid kunde i varje fall ingen motsättning uppkomma mellan de två linjerna i Sovjets utrikespolitik. Den militära svagheten gjorde att den revolutionära propagandan bland folken i de fiendliga länderna blev det effektivaste defensiva vapnet i Sovjets krigsarsenal.

Denna imperialism (skrev Lenin i november 1918) har med skoningslös grundlighet och öppenhet avslöjats av världshistorien, vars fakta visade de ryska patrioterna, vilka inte ville veta av något annat än fosterlandets direkta (och på det gamla sättet uppfattade) fördelar, att vår ryska revolutions förvandling till en socialistisk inte var ett äventyr utan en nödvändighet. Det *fanns* nämligen *inget annat* val: den brittisk-franska och den amerikanska imperialismen kommer *oundvikligen* att förkväva Rysslands oavhängighet och frihet *om* inte den socialistiska världsrevolutionen, bolsjevismen, segrar.¹⁵⁴

Nationellt försvar mot utländska invasioner kunde också motiveras och Sovjets politik, speciellt under denna period, fick en patriotisk inramning. Det var först när inbördeskriget upphörde och då man började etablera fredliga relationer till de kapitalistiska länderna i början av 1921, som kontroverserna och svårigheterna med den dualistiska politiken åter blev märkbara på samma sätt som de varit under de mer dramatiska dagarna vid förhandlingarna i Brest-Litovsk. Under mellantiden var de två linjerna i Sovjets utrikespolitik – att uppmuntra världsrevolutionen och att betona den nationella säkerheten – bara olika medel för att nå ett och samma mål.

¹⁵⁴ Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 291. [Lenin: *Valda verk i tio band*, bd. 8, s. 136]

22. Den dualistiska politiken

Genom Brest-Litovskskrisen uppenbarades vissa faktiska omständigheter, som avgjort rubbade sovjetregeringens cirklar. Den första var sovjetrepublikens eländiga militära hjälplöshet och att dess territorium låg helt öppet för fienden på alla sidor. Något mer än en månad förlöpte mellan slutet på den tyska offensiven i Vitryssland och Baltikum och den första japanska landstigningen i Fjärran Östern. Utvidgningen och konsolideringen av den tyska ockupationen av Ukraina pågick obehindrat under denna period. Den andra var att den europeiska revolutionen dröjde. På denna hade alla betydelsefulla beräkningar, inte bara ett fåtal optimisters utan också ledande bolsjevikers, grundats. Januaristrejken i Wien och Berlin hade krossats. Den tyska regeringen hade varit så framgångsrik i sina strävanden att lappa ihop sprickorna att t. o. m. bolsjevikerna glömde, att de någonsin varit synliga och började reagera på ett sådant sätt, att de övervärderade Tysklands motståndskraft. Sensmoralen var given. Vad framtiden än hade i sitt sköte var sovjetregimens fortsatta existens för ögonblicket beroende av landets egna ytterst knappa resurser.

Den första öppna reaktionen på denna insikt om isolering och svaghet var, att behovet av att organisera det militära försvaret erkändes. En av marxismens grundteser var att revolutionen skulle förstöra armén tillsammans med övriga delar av den borgerliga statsapparaten, och sätta upp egna väpnade styrkor efter en annan modell. Villkoret för en folklig revolution i Europa, skrev Marx vid tiden för Pariskommunen, var ”inte att överflytta den byråkratiska och militära apparaten från en grupp till en annan, vilket hade gjorts hittills, utan att förstöra denna apparat”.¹ Både den Första och Andra internationalen utfärdade resolutioner, där det krävdes att de stående arméerna skulle upplösas och att de skulle ersättas med vad som ibland beskrevs som ”en folkmilis” eller ”en nation i vapen”. Lenin önskade, i sina *Brev från fjärran*, vilka han skrev i Schweiz i mars 1917, ”smälta samman polis, armé och byråkrati med det mangrant beväpnade folket” och ”skapa en verkligt folkomfattande, absolut allmän milis, ledd av proletariatet”. Han avstod från att lägga fram en ”plan” för en sådan milis, men trodde att en sådan politik ”verkligen beväpna hela folket mangrant och lära det krigskonst”, vilket skulle medföra en garanti ”mot alla slags försök att återupprätta reaktionen, mot alla slags stämplingar från tsaragenter”.² I *Staten och revolutionen* utpekade han än en gång ämbetsmannakåren (byråkratin) och armén som den borgerliga statsapparats ”två mest karaktäristiska institutioner”, vilka revolutionen måste förstöra i stället för att överta.³ När de bolsjevikiska propagandisterna därför medverkade i arbetet på att bryta ned och upplösa den ryska armén 1917 handlade de medvetet eller omedvetet i överensstämmelse med den fastslagna partilinjens. Det var nästan enbart de lettiska regementena av de större militära enheterna, som förblev intakta under upplösningsperioden och som mer eller mindre övergick direkt från den gamla armén till den nya. Detta medförde att dessa regementen fick en viss ryktbarhet under revolutionens första dagar.

De röda gardena, vilka var föregångare till den Röda armén, ansågs vara av ett annat slag än den gamla armén, då de vilade på en annan klasstruktur och hade ett annat synsätt och andra strävanden. Dessa bildades i Petrograd i form av arbetargarden i fabrikena under sommaren 1917 och ansågs av Petrogradsovjeten under Kornilovaffären vara en ”arbetarmilis”. De var i

¹ Marx i Engels, *Sotjinenija*, XXVI, s. 105. Lenin förklarade i *Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky*, som skrevs hösten 1918, att ”det var varje segerrik revolutions främsta plikt – vilket Marx och Engels många gånger betonat – att krossa den gamla armén, upplösa den och ersätta den med en ny” (*Sotjinenija*, XXII, s. 378-379) [Lenin: *Valda verk i tio band*, bd. 8, s. 223]; men varken Marx eller Lenin själv tycks före 1917 någonsin ha förställt sig de revolutionära massorna som en ”armé”. Ordet ”armé”, liksom ”byråkrati” och ”stat”, hade en fränstötande innebörd.

² Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 35-37. [Lenin: *Valda verk i tio band*, bd. 6, s. 274-76]

³ *Ibid.*, XXI, s. 388. [Lenin: *Valda verk i tio band*, bd. 7, s. 34]

huvudsak en skapelse av bolsjevikerna och var i sista hand underordnade partiet. Det var bolsjevikdelegationen vid den ”demokratiska konferensen” i Moskva i september 1917, som krävde ”ett allmänt beväpnande av arbetarna och ett organiserande av röda garden”.⁴ Å andra sidan hade de röda gardena ingen ordentlig militär utbildning och kom alltså att följa det mönster, som Lenin tidigare skisserat för en milis. De skulle försvara revolutionen mot kontrarevolutionära kupper och intriger snarare än att utgöra en fältarmé. Antalet rödgardister i Petrograd i oktober ansågs officiellt inte uppgå till mer än mellan 10 000 och 12 000 man.⁵ Den välorganiserade kupp som säkrade oktoberrevolutionens seger mötte inget reellt militärt motstånd. Under sovjetregimens första veckor var de röda gardenas uppgift att inta eller skydda allmänna byggnader, att ombesörja vissa nödvändiga serviceuppgifter och att skydda sovjetledarna.

När emellertid tidpunkten för maktövertagandet närmade sig hade situationens krav redan börjat sysselsätta bolsjevikledarnas tankar. För länge sedan hade Trotskij, under det omedelbara intrycket av erfarenheterna från 1905 års revolution, skrivit att den första uppgiften för den provisoriska revolutionära regeringen skulle bli ”en radikal omorganisation av armén”.⁶ I juni 1917 uttalade sig en konferens med bolsjevikernas militära organisationer försiktigt om behovet av ”att skapa materiellt väpnat stöd för revolutionen från de revolutionärt-demokratiska elementen i armén, som förenar sig med och följer socialdemokraterna”.⁷ Men den dominerande tanken var ännu att revolutionens fackla, när den en gång framgångsrikt tänts i Petrograd och Moskva, snabbt skulle föra revolutionens löpeld vidare över resten av Ryssland och genom hela Europa, så att revolutionens militära försvarsåtgärder mot de organiserade fältarméerna knappast skulle bli nödvändiga. Huvuduppgiften för den första Sovnarkoms tre medlemmar, vilka bildade ett förenat ”utskott för armé- och flottärenden” var att fullborda likvideringen och demobiliseringen av den gamla armén. Då de vita generalerna bildade reguljära arméer och påbörjade något som liknade sedvanlig krigföring i Ukraina, tvingades den nya regimen att bygga upp militära förband, som var kapabla att möta de vita arméerna i fält. Det sägs att beslutet om att bilda en röd armé fattades vid ett möte med partiledningen den 19 december 1917/1 januari 1918. Namnet ”arbetarnas och böndernas röda armé” togs vid denna tid.⁸

När detta beslut fattades hade fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk avbrutits för första gången och Trotskij just tillträtt posten som ledare för den sovjetiska delegationen. Bolsjevikerna hade emellertid ännu inte insett de militära farorna. De militära framstegen var dessutom obetydliga. Deklarationen om det exploaterade och utarmade folkets rättigheter, som ursprungligen antogs av VTsIK i januari, förkunnade principen om ”arbetarnas beväpnande, bildandet av en socialistisk röd armé bestående av arbetare och bönder och det fullständiga avvapnandet av de egendomsägande klasserna”.⁹ Den 15/26 januari 1918, den dag då Trotskij återvände till Brest-Litovsk med fullmakt av partiets centralkommitté att genomföra slutförandet av förhandlingarna, utfärdade Sovnarkom ett dekret om bildandet av en ”arbetarnas och böndernas röda armé”, som skulle bestå av frivilliga från ”de arbetande massornas mest

⁴ *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 63.

⁵ *Bolsjaja Sovetskaja Entsiklopedija*, XXXIV (1937), s. 579, art. Krasnaja Gvardija; Trotskij nämner en samtida uppskattning på 40 000, men säger att ”den troligen är för hög” (L. Trotskij, *Istoriya Russkoj Revoljutsii* (Berlin), II, II (1933), s. 207.

⁶ Trotskij, *Sotjinenija*, II, I, s. 62.

⁷ *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 248.

⁸ Publicerade handlingar om Röda armén citeras i *Voprosy Istorii*, nr 2, 1948, s. 50. Lenin, Stalin och Podvojskij (den främste medlemmen i militärkommittén) nämns som närvarande vid detta möte. Men utelämnandet av Trotskij namn är typiskt för en artikel som publicerades 1948. Riktigheten i uppgifterna som uppges kan alltså betvivlas.

⁹ *Sobranie Uzakonenij*, 1917-1918, nr 15, art. 215.

klassmedvetna och organiserade element”. Detta dekret följdes fjorton dagar senare av ytterligare ett om skapandet av ”de socialistiska arbetarnas och böndernas röda flotta”.¹⁰ Hur mycket dessa dekret betydde i praktiken är en annan fråga. Efteråt sades det att i Petrograd, där viljan att försvara revolutionen kan förmodas ha varit starkast, skrev bara 5 500 frivilliga in sig de första månaderna efter det att dekretet utfärdats.¹¹ Men den 22 februari 1918, då den tyska framryckningen hade återupptagits och Hoffmanns slutliga villkor framlades, offentliggjordes en proklamation av Sovnarkom i *Pravda* under rubriken: ”Det socialistiska fosterlandet är i fara”. Den förklarade att ”landets alla krafter och resurser helt skall ägnas åt det revolutionära försvaret” och att ”arbetare och bönder ... längs den nya frontlinjen skall mobilisera bataljoner för att gräva skyttegravar” och att alla arbetsföra personer från borgarklassen skall anslutas till dessa bataljoner och arbeta under uppsikt av Röda gardet. Den slutade med följande slagord:

Det socialistiska fosterlandet är i fara!
Leve det socialistiska fosterlandet!
Leve den socialistiska internationella revolutionen!¹²

Denna proklamation var utgångspunkten för de första verkliga rekryteringsansträngningarna. Följande dag, den 23 februari, kom efteråt att firas som ”Röda arméns dag”.¹³ Trotskij försvarade sin Brest-Litovskpolitik med, att ”general Hoffmanns offensiv hjälpte oss att påbörja det viktiga arbetet med att skapa Röda armén”.¹⁴ Enligt vissa källor steg antalet rekryter i Petrograd från 5 500 den 25 februari till 15 300 den 1 mars.¹⁵ Den 4 mars 1918, dagen efter undertecknandet av Brest-Litovskfördraget, tillkännagavs att Trotskij hade avgått som folkkommissarie för utrikes ärenden och utnämnts till president för högsta krigsrådet.¹⁶

Från detta ögonblick blev det nationella försvaret föremål för ett ständigt intresse från sovjetledarnas sida. Vid sjunde partikongressen, som debatterade ratifikationen av Brest-Litovskfördraget, uppehöll sig Lenin med ovanlig bitterhet vid landets militära tillstånd:

Vårt småbondeland som desorganiserats av kriget och försatts i ett oerhört tillstånd befinner sig i en ovanligt svår situation. Vi har ingen armé men måste leva sida vid sida med en till tänderna beväpnad rövare...

Vidare sade han:

¹⁰ Ibid., nr 17, art. 245; nr 23, art 325.

¹¹ G. S. Puchov, *Kak Vooruzalsja Petrograd* (1933), s. 12.

¹² Enligt Trotskij var uttrycket ”det socialistiska fosterlandet” hans förslag och när socialrevolutionärernas vänsterflygel protesterade svarade Lenin: ”Det visar genast hur vår inställning till försvaret av fosterlandet har förändrats 180 grader. Det är precis vad vi behöver” (L. Trotskij, *O Lenine* (u.å., 1924), s. 104).

¹³ Det är svårt att se hur den 23 februari kom att accepteras som ”Röda arméns dag”. Den första ”Röda arméns dag” utlystes den 28 januari/19 februari 1918 för att stimulera rekryteringen. (*Rabotjaja i Krest’janskaja Armija i Flot*, nr 10 (55) från detta datum). Ytterligare en ”Röda arméns dag” utlystes för samma ändamål den 22 mars 1918, varvid Trotskij höll tal (se s. 79 nedan). Vid denna tid brukade auktoritativa sovjetiska författare (t. ex. Antonov-Ovseenko i *Za Pjat’ Let* (1922), s. 155) förklara, att dekretet om bildandet av Röda armén den 15/28 januari 1918 först sändes at den 23 februari. Detta är emellertid felaktigt. Den nu gällande partihistoriken, som först publicerades 1938, hänvisar till att de tyska invasionstrupperna tvangs att ge vika för den ”nya armén” vid Narva och Pskov och tillägger: ”den 23 februari – den dag då den tyska imperialismens styrkor slogs tillbaka – anses som Röda arméns födelsedag” (*History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks): Short Course* (Engl. transl. 1939), s. 217).

¹⁴ L. Trotskij, *Kak Vooruzalas’ Revoljutsija*, I (1923), s. 14.

¹⁵ G. S. Puchov, *Kak Vooruzalsja Petrograd* (1933). s. 13.

¹⁶ R. H. B. Lockhart, *Memoirs of a British Agent* (1932), s. 242. I den första Sovnarkom hade kontrollen av de militära frågorna anförtratts en kommitté på tre kommissarier, Antonov-Ovsejenko, Krylenko och Dybenko. Denna utvidgades en kort tid därefter till ett ”allryskt kollegium”, där Trotskij blev medlem (L. Trotskij, *Kak Vooruzalas’ Revoljutsija*, I (1923), s. 101-102. Högsta krigsrådet var en ny skapelse.

Vi visste att vi slöt fred med imperialismen och att orsaken till detta var armén.¹⁷

Den resolution som kongressen antog och som godtog fredsfördraget begränsades inte av några diplomatiska restriktioner, eftersom den inte skulle publiceras:

Kongressen anser det som absolut nödvändigt att godkänna det betungande och förödmjukande fördraget med Tyskland, som undertecknats av sovjetmakten, med hänsyn till det faktum att vi inte har någon armé, med hänsyn till det extremt dåliga tillståndet hos de demoraliserade frontförbanden, med hänsyn till nödvändigheten av att dra fördel av en, även den minsta, andhämtningspaus före den imperialistiska attacken på Sovjets socialistiska republik ...

Därför förklarar kongressen, att den anser det som vårt partis första och viktigaste uppgift, att som avant-garde för det medvetna proletariatet och för sovjetmakten vidta de mest energiska, skoningslöst beslutsamma, drakoniska åtgärder för att höja de ryska arbetarnas och böndernas självdisciplin och disciplin, att förklara det oundvikliga i Rysslands historiska inställning till ett socialistiskt¹⁸ fosterländskt befrielsekrig, att överallt och på alla områden skapa massorganisationer som sammanlänkas och sammansvetsas till en enda järnhård vilja ... och slutligen att ombesörja en total systematisk utbildning av den vuxna befolkningen, utan avseende på kön, i vapnets bruk och till att utföra militära operationer.¹⁹

VTsIK:s beslut två dagar senare att godkänna undertecknandet fastslogs ”rätten och skyldigheten att försvara det socialistiska fosterlandet”.²⁰ Under senare delen av mars 1918, då fredsfördraget var officiellt godkänt och då sovjetregeringen flyttat till den nya huvudstaden, blev uppgiften att organisera göda armén av yttersta vikt. Ett tal av Trotskij i Moskvasovjeten den 19 mars följdes två dagar senare av en proklamation i Trotskijs bästa retoriska stil om den nya arméns behov. Nästa dag, den 22 mars 1918, proklamerades som ”Röda arméns dag” för att uppmuntra rekryteringen.²¹

Tidigt i april inrättades en ny befattning: Trotskij blev krigskommissarie.²² Hittills hade det gamla krigsministeriet, som döpts om till krigskommissariatet, fortsatt att behandla frågor som berörde upplösningen av den gamla armén. Det nya kommissariatet stod i ett oklart förhållande till de sovjetorgan, som hade till uppgift att bygga upp den nya armén. Den gamla ordningens död och den nyas födelse sågs som två totalt från varandra skilda processer. När Trotskij lade titeln krigskommissarie till sin tidigare, president för högsta krigsrådet, kom alla militära organisationer i sovjetrepubliken under en och samma ledning. Principen om enhet och kontinuitet hävdades för första gången. Det framstod klart att uppgiften att organisera Röda armén utan att bygga på någon gammal grund och utan att dra fördel av samlade erfarenheter eller av den gamla ryska arméns rester var en uppgift av gigantiska mått. Allteftersom tiden gick användes i allt större utsträckning den gamla organisationens former och beståndsdelar då man byggde upp den nya armén. Denna politik fick en ömsesidig effekt. Radek berättar att innan Brest-Litovsk-förhandlingarna var avslutade kom amiral Altwater, som var knuten till den sovjetiska delegationen, fram till honom och sade:

Jag kom hit därför att jag var tvungen till det. Jag litade inte på er, men nu skall jag göra min plikt som aldrig tidigare, för jag tror uppriktigt att jag tjänar mitt land genom att göra detta.²³

¹⁷ Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 318-319, 325 [Lenin: *Valda verk i 3 band*, bd. 2, s. 507, 514]

¹⁸ Ordet ”socialistiskt” lades till den välbekanta fras, som använts av alla traditionella ryska historiker om det ”patriotiska kriget 1812: innebörden kunde inte missförstås av någon ryss.

¹⁹ *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 278.

²⁰ Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 410.

²¹ L. Trotskij, *Kak Vooruzalas' Revoljutsija*, I (1923), s. 25-30, 99-100.

²² Denna utnämning godkändes av VTsIK den 8 april 1918 (*Protokolij Zasedanij VTsIK 4go Sozyva* (1920), s. 73; datumet den 28 april (ibid., s. 4) är ett feltryck); av en tillfällighet var det samma session som med acklamation beslöt att den röda flaggan skulle bli Sovjetunionens ”nationalflagga” (ibid., s. 74).

²³ Cit. från E. Wollenberg, *The Red Army* (2:a uppl., 1940), s. 63.

Det var förmodligen vid denna tid som Lenin och Trotskij överlade med Altvater och Behrens, också han en hög sjöofficer, om reorganiserandet av de väpnade styrkorna – troligen de första direkta kontakterna med officerare från den tidigare regimen.²⁴ Trotskij insåg som krigskommissarie snart att en effektiv röd armé var beroende av möjligheten att inte endast överta mycket av den gamla organisationsformen utan att den också måste förstärkas med medlemmar ur den gamla officerskåren. Han började arbetet med att bryta ned de hinder av ömsesidig misstro, som stod i vägen.

Några veckor senare togs ytterligare ett betydelsefullt steg. Den frivilliga rekryteringen visade sig, oavsett hur väl den än stämde överens med den revolutionära ideologin, vara ett otillräckligt medel då det gällde att få folk att enrullera sig i Röda armén. Den 22 april 1918, efter ett tal av Trotskij i VTsIK, utfärdades ett dekret som förklarade att hela den vuxna befolkningen var skyldig att fullgöra antingen arbets- eller militärtjänst. I dekretet vidmakthölls doktrinen om Röda arméns klasskaraktär genom att den militära utbildningen och militärtjänsten strikt begränsades till arbetarna och bönderna. Övriga hänvisades till de mindre ärofulla arbetsbataljonerna.²⁵ Vid samma tillfälle godkände VTsIK en ny militär ed enligt vilken en soldat i Röda armén, som ”en son av det arbetande folket och medborgare i sovjetrepubliken” avlade ett löfte ”inför Rysslands och hela världens arbetande klasser” om att ägna alla sina ”gärningar och tankar åt det stora målet att befria alla arbetare” och att kämpa ”för sovjetrepubliken, för socialismens sak och för folkens brödraskap”.²⁶ En månad senare proklamerade man i ett nytt dekret ”övergången från en frivilligarmé till en allmän mobilisering av arbetare och fattiga bönder”. Andra dekret, som riktade sig till andra klasser, följde omedelbart.²⁷ Inbördeskriget fungerade som ett drivhus för de många utvecklingslinjer, vilka hade såtts efter Brest-Litovsk eller t. o. m. tidigare. Fördomandet av Sjtjastnij²⁸ var en varning till de officerare, som var i tjänst, att de hade att välja mellan att antingen lojalt tjäna den nya regimen eller att öppet gå över till de ”vita”. Alla var ingalunda beredda att följa det andra alternativet. Den utländska interventionen i inbördeskriget gav Sovjets sak ett inslag av rysk nationalism, vilket senare kom att få stor betydelse. Under tiden tvingade inbördeskriget Röda armén att sätta upp en effektiv central administration och befälskår. Centralorganisationen ersatte gradvis det lokala initiativet, som hade karaktären av frivillig rekrytering på lokal basis.²⁹ I maj 1918 fick Röda armén en överbefälhavare i letten Vatzetis, och en generalstab. Vatzetis ersattes i juli 1919 av Sergej Kamenev, en tidigare tsaristisk stabsöverste. Trotskijs tal vid den femte allryska sovjetkongressen i juni 1918, då inbördeskriget just hade börjat på allvar, ägnades åt en allmän översikt av den militära politiken. Tillfälliga återfall till principen om frivillig rekrytering ursäktades med hänvisning till att värnpliktsorganisationen inte blivit fullt utbyggd i tid. Han försvarade envist politiken att använda tsaristiska officerare som

²⁴ D. F. White, *The Growth of the Red Army* (Princeton, 1944), s. 28.

²⁵ *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918, nr 33, art. 443; ”Principen att den ärofulla rätten att försvara revolutionen med vapen i hand är förbehållen arbetarna” bekräftades ånyo i artikel 10 i Sovjetunionens konstitution. ”Vänsterkommunisterna” protesterade vid denna tid mot att man enrullerade borgare liksom mot att man värvade specialister (se manifestet i *Kommunist*, nr 1, 20 april, 1918, som också finns tryckt i Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 561-571). Radek framlade argument mot detta i *Kommunist* nr 2, 27 april 1918, s. 14-16.

²⁶ *Zasedanij VTsIK 4go Sozyva* (1920), s. 176-177; *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918, nr 33, art 446.

²⁷ *Ibid.*, nr 41, art. 518; nr 43, art. 528; nr 44, art. 534.

²⁸ Se vol. 1 s. 182. [i Carrs bok]

²⁹ Det som hände i Niznij-Novgorod är antagligen typiskt för perioden. Sovjeten i Niznij-Novgorod gjorde ingenting, när det gällde arbetet på att organisera Röda armén förrän medlemmar av den gamla arméns soldatkommittéer kom dit i slutet av februari. Med deras hjälp skapades en ”militärsektion” för provinsen den 14 mars 1918. Men mellan detta datum och den 23 april anmälde sig bara 1 680 frivilliga - många av dem var dock icke önskvärda. Ett myteri inträffade bland dessa den 23 april och först därefter vidtogs allvarliga åtgärder vad beträffar rekrytering och utbildning. Det allmänna mobiliseringsdekretet tillämpades emellertid inte förrän i augusti. *God Proletarskoj Diktatory: Yubilijnyj Sbornik* (Niznij-Novgorod, 1918), s. 54-57.

”militära specialister”. Kongressens beslut avlägsnade den distinktion som tidigare gjorts mellan arbetare och bönder och den tidigare bourgeoisin eller härskande klassen genom att införa allmän värnplikt för alla ”hederliga och friska medborgare från 18 till 40 år”. Kongressen uttalade sig för ”en centraliserad, välutbildad och välutrustad armé” och godkände användningen av ”militära specialister”.³⁰ Men den Röda armé, som segrade i inbördeskriget var den logiska följderna av de mått och steg som vidtagits långt innan kriget började. Det var efterverkningarna av Brest-Litovskkrisen, som gjorde att de beslut fattades, som gjorde det möjligt att omforma det outvecklade och oorganiserade Röda gardet till en nationell armé.

Den förändrade synen på det nationella försvaret tycktes medföra en förändrad syn på förhållandet till främmande makter överhuvudtaget. Detta kom symboliskt till uttryck när Trotskij, då Brest-Litovskfördraget slöts, avgick som folkkommissarie för utrikes ärenden. Den hetsige revolutionäre agitatorn efterträddes av en representant för den gamla diplomatin. Dennes tidiga omvändelse till bolsjevismen hade inte fördunklat en viss inrotad respekt för traditionella former. Georgij Tjitjerin hade lämnat sin post i det tsaristiska utrikesministeriet 1904, rest från Ryssland och gått in i det ryska socialdemokratiska partiet. Han svängde uppenbarligen i sin inställning mellan bolsjevikernas och mensjevikernas fraktioner. Hans viktigaste partiuppgift vid denna tid var karaktäristisk. I slutet av 1907, under återföreningsperioden mellan de två fraktionerna, inrättade centralkommittén en speciell kommission, som skulle undersöka de ”expropriationer”, som genomförts av partiets militanta organisation. Tjitjerin, som hade en självständig ställning inom partiet blev ordförande i denna kommission. Undersökningen tystades ned och gav inget resultat. Denna episod förklarar delvis den senare ovänskapen mellan Tjitjerin och Stalin och Tjitjerin och Litvinov. Åren efter 1907 var Tjitjerin mensjevik och lade sig inte med bolsjevikerna förrän 1917. Tjitjerin var i kraft av sin personlighet och bakgrund en udda figur i det sovjetiska persongalleriet – en kultiverad man med kräsen personlig smak, något av en estet, en hypokondriker, vars böjelse för marxismen var rotad i hans skarpa och välskolade intellekt snarare än i hans känslor. Efter Trotskijns snabba och stormiga karriär i Narkomindel grep sig Tjitjerin an med det tålmodiga och mindre effektfulla organisationsarbetet. Den 25 mars 1918 flyttade Narkomindel in i sina nya lokaler i Moskva med Karachan som ställföreträdande folkkommissarie och Radek som chef för den västerländska avdelningen. Litvinov blev medlem av kommissariatets ledning några veckor senare.³¹ Långsamt byggdes en departements- och diplomatorganisation upp. Processen var naturligtvis långsam; så sent som i juni 1918 lade en tysk märke till att ”Tjitjerin ombesörjer själv underteckandet av passen och reserverar kupéer för våra kurirer och sköter själv andra småsaker”.³² Ett dekret av den 4 juni 1918 erkände ”den fullständiga jämlikheten mellan stora och små nationer”, slopade ambassadörs- och ministervärdigheterna och ersatte dessa med ”befullmäktigade ombud”. Detta dekret innebar, trots ett visst iögonfallande förakt för traditioner, början till organiserandet av det reguljära sovjetiska diplomatiska systemet.³³

Medan Brest-Litovsk framhävde några av den dualistiska politikens besvärligheter och mot-sättningar påverkade den emellertid inte politikens väsentliga innehåll. Den 14 mars 1918 svarade den fjärde allryska sovjetkongressen på Wilsons tvetydiga telegram med ett budskap, som vände sig ”till folket i och först och främst till de arbetande och utsugna klasserna Nord-amerikas Förenta stater”, och uttryckte tillförsikt om att ”den lyckliga tiden är inte långt borta

³⁰ Pjatyj Vserossijskij Sezd Sovetov (1918), s. 167-174; Sezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach (1939), s. 88-91.

³¹ Desjat' Let Sovjetskoj Diplomatii (1927), s. 7-10.

³² K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau* (Tübingen, 1922), s. 59.

³³ *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918, nr 39, art. 505.

då de arbetande massorna i alla borgerliga länder kastar av sig kapitalets ok och skapar en socialistisk samhällsordning, som ensam kan garantera en varaktig och rättvis fred”.³⁴ Detta var en utrikespolitik fördd med proklamationer i bästa revolutionära stil och var, vilket Zinovjev sägs ha skruttit över, ett ”slag i ansiktet” på den amerikanske presidenten.³⁵ Följande dag, medan kongressen debatterade ratifikationen av Brest-Litovskfördraget, innehöll *Izvestija* en ledare författad av dess redaktör Steklov, som omnämnde svaret utan kritik. Han hade emellertid för egen del en annan uppfattning. Den framställde Sovjetryssland som hotat av ”två slags imperialism, den ena har gripit oss om strupen (Tyskland) eller förbereder sig på ett strupgrepp (Japan), medan den andra – naturligtvis i sitt eget intresse – är beredd att sträcka ut en hjälpande hand till oss”. Den sistnämnda var Förenta staterna. Frågan var: ”Vilken imperialism är farligast för oss – den tyska och japanska eller den amerikanska?” Vad som stod på spel var, tillade författaren i en avslöjande fras, ”revolutionens betydelse för den ryska staten”. Efter en antydning om att Förenta staterna, ”med hänsyn till rivaliteten med Tyskland och Japan inte kunde tillåta att Ryssland kom under någon av dessa makters herravälde”, och att amerikanerna kanske en dag skulle ”ge oss pengar, vapen, maskiner, instruktörer, ingenjörer, etc. för att hjälpa oss att övervinna den ekonomiska oredan och skapa en ny och stark armé”, slutade artikeln med en fast principdeklaration:

Vi är övertygade om att den mest konsekventa socialistiska politiken kan göras förenlig med den hårdaste realism och den nyktraste praktiska inställning.

Man fortsatte sålunda att praktisera en fullständigt revolutionär utrikespolitik sida vid sida med en utrikespolitik, som tog hänsyn till ”revolutionens betydelse för den ryska staten”. Brest-Litovsk var det första tillfälle då den nya regimen nödgades att rätta sig efter det diplomatiska umgängets vedertagna regler och åta sig förpliktelser i sin egenskap av territoriell stat. Tjitjerins utnämning inledde utan tvekan en period av ”passiv” politik, ”då den revolutionära offensiva politikens period ersattes med reträtternas och manövrernas period”.³⁶ Men denna förändring passade perfekt den desperata situationens behov. Det var anmärkningsvärt att när Lenin i ett konfidentiellt memorandum, skrivet i maj 1918 och inte offentliggjort under hans livstid, definierade ”reträtternas och manövrernas politik”, för vilka Brest-Litovsk utgjorde prototypen, inte talade i termer av förändring utan av kontinuitet:

Sovjetmaktens utrikespolitik får inte i något avseende förändras. Våra militära förberedelser är ännu inte avslutade och därför förblir vårt allmänna rättesnöre som tidigare att ändra kurs, retirera, vänta, medan vi med all vår styrka fortsätter dessa förberedelser.

Lenin utslöt inte ”militära överenskommelser” med den ena eller andra av de ”imperialistiska koalitioner”. Genom att väga hotet från Tyskland mot hotet från Japan menade han, att för ögonblicket var ”faran för en tysk ockupation av Petrograd, Moskva och större delen av europeiska Ryssland” störst, men att det viktigaste var att undvika ett ”förhastat eller dåligt övertänt steg”, vilket annars kanske skulle ”stärka extremisterna” i olika länder ”som vill krig”. Detta förhindrade en överenskommelse med den engelsk-franska koalitionen.³⁷ För de renläriga inom partiet, vilka ansåg att utrikespolitiken kunde deduceras ur de revolutionära principerna utan hänsyn till ögonblickets omständigheter och att en av dessa principer var att Sovjet skulle vidmakthålla en lika stor och oreserverad fientlighet mot alla kapitalistiska makter, var sådana beräkningar ett fall ned i ”opportunist”, eller en återgång till den gamla regimen diplomati. Martov förklarade bittert att det var ”ett steg tillbaka till Miljukovs politik”.³⁸ Anklagelsen, att den sovjetiska regeringen hade antagit en trång och nationellt

³⁴ Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 135.

³⁵ D. F. Francis, *Russia from the American Embassy* (New York, 1921), s. 230.

³⁶ G. Tjitjerin, *Vnesnjaja Politika Sovetskoj Rossii za Dva Goda* (1920), s.7.

³⁷ Lenin, *Sotjinenija*, XXX, s. 384. [12-13 maj 1918, CW vol 27, s. 361]

³⁸ *Tjetvertij Tjrezvytjajnyj Sez d Sovetov* (1920), s. 32.

inriktad politik och ”beslutat sig för att överge den antiimperialistiska politiken”, vilken var den form vari beskyllningen vanligen utslungades, var emellertid falsk.³⁹ Detta envisa fasthållande vid ”revolutionens betydelse för den ryska staten” innebar inte, att den tidigare revolutionära inställningen övergivits. Den dualistiska politiken hade trätt i kraft i samma ögonblick som revolutionen segrade. Brest-Litovsk och det som kom efter skapade inte denna politik. Dessa omständigheter gjorde emellertid både vänner och fiender medvetna om både det följdriktiga och motsägelsefulla i denna politik. Detta var redan fullt märkbart i Sovjets politik både mot Tyskland och mot de västliga allierade sommaren 1917.

Relationerna mellan Sovjetryssland och Tyskland reglerades formellt genom Brest-Litovskfördraget. De som efteråt förebrådde den sovjetiska regeringen för att den hade övergivit sina revolutionära principer citerade vanligen artikel 2 i fördraget, där parterna hade åtagit sig ”att avstå från all agitation och propaganda mot den andra partens regering, stat eller militära institutioner”. I praktiken var denna berömda artikel av föga eller intet värde. Det finns inga protokoll från någon diskussion om denna punkt varken i Brest-Litovsk eller i Moskva innan fördraget undertecknades. Det finns inget som visar att några invändningar rests mot den. Den tycks ha accepterats av den sovjetiska delegationen på samma lättsinniga sätt som den tyska delegationen då den godtog vapenstilleståndets förbud mot att förflytta trupper till Tysklands västfront. Ingendera parten väntade sig på allvar att den andra parten skulle följa denna artikel. ”Jag hoppas att vi snart kan påbörja en revolution även i ert land”, anmärkte Joffe vänskapligt till Czernin i Brest-Litovsk.⁴⁰ Då Sokolnikov, ledaren för den sovjetiska delegationen i förhandlingarnas sista fas, undertecknade Brest-Litovskfördraget uttryckte han Sovjets tilltro till att ”denna imperialistiska och militaristiska triumf över den internationella proletära revolutionen kommer att visa sig vara endast tillfällig och övergående”.⁴¹ Offentligt var det nödvändigt att under hela året 1918 upprätthålla fiktionen att fördragets artikel 2 troget följdes.

Denna artikel beaktar vi verkligen (sade Tjitjerin vid ett sammanträde i VTsIK), och om den överträds av något av våra officiella organ kommer sovjetregeringen att vidtaga åtgärder mot detta.⁴²

Vid den sjunde partikongressen, som sammanträdde i enrum för att debattera ratifikationen av fördraget, behövdes ingen sådan diskretion. ”Naturligtvis bryter vi mot avtalet”, förklarade Lenin då han talade för en ratifikation, ”det har vi redan gjort trettio, fyrtio gånger.”⁴³ Sverdlov förklarade vid samma kongress situationen på sitt något klumpiga sätt:

Av fördraget, som vi undertecknat och som inom kort skall ratificeras av (allryska sovjetkongressen, följer oundvikligt att vi inte längre i vår egenskap av regering, av sovjetmakt, kan föra ut den vittomfattande internationella agitation, som vi hittills har gjort. Detta betyder inte att vi på något sätt skall skära ned denna agitation. Vi måste emellertid nu regelbundet föra ut denna agitation inte i Sovnarkoms namn utan i vårt partis centralkommittés namn.⁴⁴

Åtgärder vidtogs genast för att genomföra den nya linjen. Sovjetregeringens viktigaste verktyg för den organiserade revolutionära propagandan hade hittills varit den internationella byrån, som leddes av Radek, som först var knuten till Narkomindel och sedan början av 1918 till VTsIK. Den bestod huvudsakligen av krigsfångar av olika nationalitet.⁴⁵ Denna sektion upplöstes nu. Krigsfångarna blev medlemmar av bolsjevikpartiet och den internationella

³⁹ Denna anklagelse gjordes av Radek i en artikel undertecknad ”Viator” i *Kommunist*, nr 2, 27 april 1918.

⁴⁰ O. Czernin, *Im Weltkrieg* (1919), s. 305.

⁴¹ *Mimje Peregovorij v Brest Litovske*, 1 (1920), s. 231.

⁴² *Pjatyj Sozjv Vserossijskogo Tsentralnovo Ispolnitel'notgo Komiteta* (1919), s. 90.

⁴³ Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 327. [Lenin: *Valda verk i 3 band*, bd. 2, s. 516]

⁴⁴ *Sedmoj Sezj Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1923), s. 195.

⁴⁵ Se ovan, föregående kapitel, på samma sida som not 38.

byrån ombildades till utländska avdelningar knutna till det ryska kommunistiska partiets centralkommitté. Avdelningarna organiserades senare i en federation för utländska grupper inom det ryska bolsjevikpartiet.⁴⁶ Sålunda bildades i Moskva i april 1918 tyska, ungerska, österrikiska och jugoslaviska grupper inom det ryska partiet. Varje grupp stod under ledning av en landsman. Thomas ledde den tyska avdelningen, Bela Kun den ungerska, Ebengolz den österrikiska och Michajlov den slaviska. Varje grupp tryckte och distribuerade sin egen periodiska och propagandistiska litteratur. Var och en arbetade bland krigsfångar av sin egen nationalitet av vilka några övertalades att gå in i Röda armén. Vidare utbildades andra som propagandister och agitatorer för arbete bakom de fientliga linjerna eller, när tillfälle gavs, för att kunna sändas tillbaka till sina hemländer för politiskt arbete där. De centrala grupperna var relativt små. Den tyska gruppen bildades i april 1918 och hade då elva medlemmar, men växte snabbt under det kommande året till några hundra; den ungerska hade från början fyra eller fem medlemmar och växte till 90 före årets slut.⁴⁷ Alla tillgängliga uppgifter visar att arbetet bland krigsfångarna var framgångsrikt:

I varje läger var fångarna uppdelade i två grupper – manskapets grå massa (kanonmat) på ena sidan, överklassen och officerarna på den andra. Den första drogs mot sovjeterna, den andra mot de s. k. neutrala staternas legationers sändebud eller mot sina tidigare fienders ambassader och konsulat, det gamla Rysslands allierade.⁴⁸

Centralmakternas upplösta arméer befanns i fånglägren vara ett lika fruktbart fält för revolutionär propaganda som de besegrade ryska arméerna. Man inriktade i båda fallen agitationen på klasskillnaderna. Arbetet bland krigsfångarna var vid denna tid, som Lenin senare påpekade, ”den verkliga grunden för Tredje internationalens tillkomst”.⁴⁹ Inte heller var folken i öster immuna mot detta. Suphi, en turkisk socialist som hade flytt till Ryssland 1914 och internerats, var den främste agitatorn bland de turkiska krigsfångarna. Vid slutet av 1918 kunde han påstå att ”turkiska militära revolutionära organisationer redan existerar i Ryssland” och att ”tusentals turkiska soldater för närvarande gör tjänst i Röda armén på olika fronter i Sovjetrepubliken”. Det råder emellertid ingen tvekan om att dessa uppgifter är starkt överdrivna.⁵⁰ Kinesiska kulier, som under kriget importerats till Ryssland för att arbeta, organiserades på samma sätt i en ”förening för kinesiska arbetare i Ryssland”.⁵¹

Det i detalj utarbetade förslaget att placera organisationen för propaganda bland krigsfångarna på en icke-officiell partibasis förhindrade inte att det i mitten av april 1918 i Moskva ägde rum en serie organiserade demonstrationer. Den 14 april talade Bela Kun till ett massmöte av krigsfångar:

⁴⁶ *Vosnoj Sezj RKP(B)* (1933), s. 435; John Reed i *The Liberator* (New York), jan. 1919, s. 24: enligt denna källa fick den nya ”icke-officiella” organisationen ett stöd på 20 000 000 rubler.

⁴⁷ *Vosnoj Sezj RKP(B)*, s. 436-439. Tjeckoslovakerna favoriserades genom att de i maj 1918 tilläts grunda ett eget oberoende kommunistparti med nästan 1 000 medlemmar (ibid., s. 438); det höll sin första kongress i Moskva den 25-27 maj 1918; det beskrivs i P. Reimann. *Geschichte der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei* (1931), s. 68-77. Det överlevde emellertid inte, utan det senare skapade tjeckoslovakiska kommunistpartiet nybildades helt. Uppgifter finns om en ”ungersk partiskola” i Moskva i november 1918 (*Krasnaja Nov*, nr 10 (1926), s. 140).

⁴⁸ *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 7 (90), 1929, s. 97: enligt en källa var arbetet långt mer framgångsrikt bland österrikarna än bland tyskarna, av vilka ”t. o. m. socialdemokraterna visade sig sorgligt fientliga” (J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchévique* (1919), s. 325).

⁴⁹ Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 128.

⁵⁰ *Sowjet Russland und die Völker der Welt* (Petrograd, 1920), s. 33.

⁵¹ *Foreign Relations of the United States, 1919: Russia* (1937), s. 190-194; tidigt år 1919 motsatte sig Förenta Staternas regering ett brittiskt förslag om att man skulle ombesörja kuliernas återbördande till sitt hemland och avvisade förslaget med motiveringen att det inte var önskvärt att sända tillbaka ”arbetare och kulier, som hade varit under inflytande av bolsjevismen i Ryssland till Kina”.

Krossa alla hinder på den väg som leder till befrielse för de förslavade, bränn alla slott och fästningar till vilka ert välstånd strömmar och från vilka fattigdom och hunger sprids över hela landet ... Vänd era vapen mot era officerare och generaler och mot palatsen. Må var och en av er bli en revolutionens lärare i sitt regemente.⁵²

Tre dagar senare öppnades en allrysk kongress för internationalistiska krigsfångar med 400 delegater. Den utfärdade ett manifest i vilket man vädjade till krigsfångarna att gå in i Röda armén eller återvända hem och bli ”pionjärer för proletärernas internationella socialistiska revolution”. Bland dess slagord märktes ett som varslade om vad framtiden hade i sitt sköte ”Länge leve den Tredje internationalen”.⁵³ Kongressen utsåg en central exekutivkommitté, vilken i ett halvhjärtat försök till kamouflage kallade sig ”de utländska arbetarnas och böndernas exekutivkommitté”.⁵⁴

Dessa åtgärder sågs med växande indignation av segrarna från Brest-Litovsk. Med anledning av Moskvakongressen skickades en skarp protest från den tyska regeringen. I den förklarades bland annat att Ebengolz och Michajlov hade tvingat fångar i de läger som de besökt att gå in i Röda armén. Tyskarna krävde att båda skulle arresteras.⁵⁵ Svaret var hållet i en försiktig och undvikande ton.

Sovjetisk nationalitet förlänades hastigt dem som kunde bli utsatta för repressalier. Den tjugonde april 1918 utfärdade Trotskij i egenskap av krigskommissarie en order, där alla militära organ ålades att strikt följa förbudet från Brest-Litovsk mot att sprida propaganda, speciellt då det gällde fångarna. Denna följdes av liknande varningar från Narkomindel och från folkkommissariatet för inrikes ärenden till ”alla arbetar-, bonde- och soldatsovjeter”. En vecka senare ersattes ”de utländska arbetarnas och böndernas exekutivkommitté” med ett ”centralt kollegium för krigsfångar och flyktingar”, som var knutet till krigskommissariatet och lett av Unslicht, som var ställföreträdande krigskommissarie.⁵⁶ Men denna uppdelning mellan parti och stat av ansvaret för krigsfångarna förebådade inte någon omedelbar förändring av politiken. I slutet av april 1918 anlände den förste tyske ambassadören till Moskva. Ett av hans första officiella framträdande skedde i samband med första-maj-paraden. Bland de militära enheter som paraderade fanns en avdelning med tyska fångar, som bar en banderoll, som uppmanade deras tyska kamrater att kasta av sig kejsarens ok. Denna episod medförde ytterligare en skarp protest. Sovjet svarade och lovade att i framtiden inte enrollera några utlänningar i Röda armén – ett åtagande, som genast kunde kringgå genom att de erbjöds sovjetiskt medborgarskap.⁵⁷ Propagandan bland krigsfångarna från de utländska grupperna, stod under partiets uppsikt, liksom rekryteringen av fångar som till Röda armén, fortsatte i oförminskad skala fram till stilleståndet på västfronten i november 1918. De öppna provokationerna i april och maj tycks man ha undvikit att upprepa. Efter november 1918 övertog de tyska och österrikiska krigsfångarna sina respektive ambassadbyggnader i

⁵² *Izvestija*, 17 april 1918.

⁵³ *Ibid.*, 19 april, 21 april 1918; *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 7 (90), 1919, s. 102-103; J. Sadoul, *Notes sur la Revolution Bolchévique*, (1919), s. 313314. De knappa och ganska oklara redogörelserna från Kongressen i *Izvestija* ger ett intryck av en viss oro för följderna av en alltför stor publicitet. Kongresser för krigsfångar hölls vid samma tid i andra större städer.

⁵⁴ *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 7 (90), 1929, s. 108-110.

⁵⁵ *Izvestija*, 16 april 1918; *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 7 (90), 1929, s. 107.

⁵⁶ *Izvestija*, 21, 23 april 1918; *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 7 (90), 1929, s. 107-108; *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918, nr 34, art. 451.

⁵⁷ W. Hard, *Raymond Robbins' Own Story* (New York, 1920), s. 182; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918: Russia, II* (1932), s. 131. Beväpandet av de tyska och österrikiska krigsfångarna oroade också de allierade och var en av deras förevändningar för interventionen. Påståendet att dessa fångar åter skulle kämpa för centralmakterna mot de allierade var naturligtvis långsökt, men några av dem deltog i fientligheterna mot den tjeckiska legionen i Sibirien.

Moskva⁵⁸ och satte upp arbetar- och soldatråd, som ombesörjde att agitatorer sändes till Centraleuropa.⁵⁹

Brest-Litovskfördraget öppnade en ny och hittills oprövad propagandakanal, medan det gjorde föga eller intet för att förhindra den bolsjevikiska aktiviteten bland krigsfångarna. Joffes ankomst till Berlin i april 1918 som det första sovjetiska diplomatiska sändebudet i Tyskland var signalen till en intensiv revolutionär kampanj. Joffe vägrade att presentera sina kreditiv för kejsaren och inbjöd till sin första officiella bankett ledarna för det oavhängiga socialdemokratiska partiet, som var emot kriget. Åtskilliga av dessa satt i fängelse.⁶⁰ Många år senare gav Joffe en redogörelse för sitt uppdrag åt en amerikansk författare, som skrev ner den:

Hans ambassad i Berlin [sade han] tjänade som stabshögkvarter för en tysk revolution. Han köpte hemliga upplysningar av tyska ämbetsmän och lämnade dem vidare till radikala ledare, som använde dem i offentliga tal och i artiklar mot regeringen. Han köpte vapen till revolutionärerna och betalade 100 000 mark för dem. Tonvis med antikejserlig litteratur trycktes och distribuerades på den sovjetiska ambassadens bekostnad. ”Vi ville störta den monarkistiska staten och få ett slut på kriget”, sade Joffe till mig, ”President Wilson försökte göra detsamma på sitt eget sätt.” Nästan varje kväll efter mörkrets inbrott, smög sig socialistiska ledare från vänsterflygeln in i ambassadbyggnaden på Unter den Linden för att konsultera Joffe i taktikfrågor. Han var en erfaren konspiratör. De ville ha hans råd, vägledning och pengar. ”I det långa loppet”, konstaterade Joffe sorgset, ”uppnådde de, vi, emellertid föga eller intet av varaktigt värde. Vi var alltför svaga för att framkalla en revolution!”⁶¹

Efter det tyska sammanbrottet hade båda sidor av olika skäl ett visst intresse av att förstora den roll som bolsjevikpropagandan hade spelat. Några överdrivna påståenden om omfattningen av Joffes aktivitet var i omlopp.⁶² Men det är bekräftat att han stödde Ernst Mayer, redaktören för *Spartakusbrieft*, ekonomiskt så att denne kunde distribuera sina pamfletter.⁶³ Det är också klarlagt att stora summor gick genom Oscar Cohns händer, en medlem av USPD, som tycks ha fungerat som juridisk rådgivare och ekonomisk mellanhand åt sovjet-

⁵⁸ Radek beskriver den österrikiske ambassadörens protest mot åtgärden genom att försöka hålla sitt rum på ambassaden, medan å andra sidan ”de tyska tjänstemännen uppträdde med exempellös feighet”. *Krasnaja Nov*, nr 10 (1926), s. 143).

⁵⁹ *Vosmoj Sez d RKP(B)* (1933), s. 437; delegater från Petrograds tyska arbetar- och soldatråd vägrades tillträde till den andra alltyska kongressen i Berlin i april 1919 (*2i Vsergermanskij S’ezd Rabotjich i Soldatskich Sovetov* (1935), s. 325-326).

⁶⁰ John Reed i *The Liberator* (New York), januari 1919, s. 24; denna källa förtäljer den pittoreska detaljen att Joffe skickade ut ”propagandaexperter” på cykelturnéer i Tyskland.

⁶¹ L. Fischer, *Men and Politics* (1941), s. 31.

⁶² Joffe replikerade, som svar på ett tyskt påstående att han hade spenderat 105 000 mark på vapen åt revolutionärerna, att han hade givit ”inte 105 000 mark utan åtskilliga hundra tusen mark” för detta ändamål till Barth, den oberoende socialdemokratiska ledaren (*Izvestija*, 6 december 1918); Tjitjerin, som tidigare försäkrat att sovjetregeringen till punkt och pricka skulle följa Brest-Litovskfördraget, medgav i en not till den tyska regeringen att Joffe hade försetts med pengar till propaganda (ibid., 26 december 1918). På den tyska sidan upprepade Hoffmann ett rykte att Joffe hade ett konto på 22 000 000 mark i en Berlinbank (*Die Aufzeichnung des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), I, s. 223).

⁶³ Spartakusförbundet var det namn som populärt sattes på en revolutionär sammanslutning, som var emot kriget. Det bestod huvudsakligen av intellektuella och hade bildats ur det tyska socialdemokratiska partiets yttersta vänster 1916. Dess ledande personlighet var Rosa Luxemburg. Namnet härstammade från Spartakusbrieft, som var beteckningen på den illegala litteratur, som distribuerades av förbundet. I april 1917 splittrades det socialdemokratiska partiet (SPD) och dess vänsterflygel bildade det oavhängiga socialdemokratiska partiet (USPD), vars politiska inriktning helt dominerades av kamp mot kriget. Spartakisterna förenade sig med USPD men förblev en oberoende grupp inom det och fortsatte att utgöra en extrem revolutionär vänsterflygel i det nya partiet.

ambassaden.⁶⁴ Vapenhandeln kan knappast ha varit omfattande, men strömmen av subversiv litteratur var strid och ymnig.

Dessa åtgärder var en direkt fortsättning på politiken från perioden före Brest-Litovsk. De var en logisk följd av doktrinen att politikens främsta uppgift var att uppmuntra en revolution i de viktigaste kapitalistiska länderna, särskilt i Tyskland. Men bortsett från denna propagandaaktivitet från Sovjets sida bidrog andra orsaker till de ovanligt starka spänningarna mellan Sovjetunionen och Tyskland, vilka fortsatte att utmärka relationerna staterna emellan under månaderna efter det att Brest-Litovsk-fördraget slutits. Den tyska regeringen skyndade sig att konsolidera de vinster som enligt fördraget tillföll Tyskland. Den 7 mars 1918 undertecknades ett fredsfördrag med den ”vita” finska regeringen, som då var invecklad i ett bittert inbördeskrig mot en finsk socialistisk arbetarregering, som en vecka tidigare hade slutit ett fördrag med sovjetregeringen och som sedan två månader fått stöd i form av ryska trupper.⁶⁵ I början av april landsteg en tysk armé under befäl av von der Goltz i Finland. En månad senare var inbördeskriget över – med undantag för den ”vita terror”, som följde efter segern över ”de röda”. I Ukraina ryckte de tyska trupperna stadigt fram tills de hade ockuperat hela landet, utan att nämnvärt störas av socialrevolutionära och bolsjevikiska partisanförband, vilka stöddes och uppmuntrades av Moskva.⁶⁶ Den 22 april protesterade Tjitjerin mot en tysk framryckning in i Krim bortom de ukrainska gränser, som fastslagits i Brest-Litovsk eller som hävdats av någon ukrainsk regering.⁶⁷ Det kyliga officiella mottagandet av den tyska ambassadören, Mirbach, när denne presenterade sina kreditiv för Sverdlov den 26 april 1918, uppmärksammades vida omkring.⁶⁸ Samma dag sände Tjitjerin ytterligare en protestnot mot de tyska styrkornas intrång i Centralryssland och Krim, där han krävde, att de villkor som fastslagits i Brest-Litovsk strikt skulle följas.⁶⁹ Samtidigt drogs den ryska Svartahavsflottan tillbaka från Sevastopol till Novorossisk för att undgå att falla i tyskarnas händer. När tyskarna krävde att den skulle återvända borrades den i hemlighet i sank – till de västliga allierades stora tillfredsställelse.⁷⁰ Så sent som den 5 maj 1918 beskrev Bruce Lockhart i ett brev till Robbins de åtgärder som Trotskij vidtog för att få till stånd samarbete med de allierade och sammanfattade dessa och sade, att ”detta ser inte ut som en protysk agents handlande”.⁷¹ Med utgångspunkt från den aspekt på Sovjets politik, som bestod i att manövrera mellan de kapitalistiska stormakterna och att försöka få en garanti mot en grupps fiendlighet genom att göra eftergifter för en annan, tycktes det våren 1918 som om Tyskland var den slutlige och oförsonlige fienden.

⁶⁴ Enligt Joffe i *Izvestija* 17 december 1918, mottog Cohn av honom 10 000 000 rubler ”i den tyska revolutionens intresse”. Ytterligare 500 000 mark och 150 000 rubler överlämnades till Cohn, då Joffe utvisades: av dessa pengar var 350 000 mark och 50 000 rubler reserverade ”för kvarvarande ryska medborgare i Tyskland och deras behov”. För upplysningar från tysk sida se R. H. Lutz, *The Causes of the German Collapse in 1918* (Stanford, 1934), s. 108, 152; Cohn, som i december 1918 skröt om att han hade ”villigt mottagit pengarna som våra sovjetiska partikamrater ställt till mitt förfogande genom kamrat Joffe för den tyska revolutionens sak”, försökte senare påskina att lejonparten av pengarna hade varit avsedd att underlätta för de ryska krigsfångarnas situation i Tyskland.

⁶⁵ Den finske historikern J. Paasivirta förklarar att ”den hjälp, som de röda garderna erhöll av ryssarna bestod framför allt av vapen och annan utrustning. Manskapshjälpen däremot var, ... alldeles obetydlig.” (J. Paasivirta, *Finland år 1918*, (Helsingfors, 1962), s. 98). Ö.a.

⁶⁶ Vorosjilov, senare krigskommissarie, blev berömd som partisanledare under dessa operationer. En starkt idealiserad syn på partisanerna ges i ett verk publicerat under andra världskriget, *Razgrom Nemetjlich Zachvattjikov v Ukraine 1918 g.* (1943).

⁶⁷ *Izvestija* 23 april 1918.

⁶⁸ *Relations of the United States: Russia*, I, (1931), s. 506.

⁶⁹ *Ibid.*, I, s. 512-513.

⁷⁰ Officiellt material som tar upp denna händelse finns i *Archiv Russkoj Revoljucii* (Berlin), XIV (1924), s. 153-221. Se också R. H. Bruce Lockhart, *Memoirs of a British Agent* (1923), s. 279.

⁷¹ *Russian-American Relations*, red C. K. Cummings och W. W. Pettit (New York, 1920), s. 202-203.

Sovjets utrikespolitiska balans rubbades kraftigt genom uppkomsten av ett nytt och direkt hot från det motsatta lägret. Fram till mitten av maj 1918 tycktes hotet från Tyskland fortfarande vara det största. Men vid denna tid blev det tydligt att den japanska landstigningen i Vladivostok i april inte var en isolerad händelse utan en förelöpare till en allierad intervention i mycket större skala.⁷² Den tjeckiska legionens revolt inträffade i slutet av maj 1918 och den första brittiska landstigningen i större skala i Murmansk skedde i slutet av juli.⁷³ Under de mörkaste dagarna i januari och februari 1918 gjordes ett desperat och misslyckat försök att vinna allierat stöd för att avvärja den överhängande tyska faran. Nu satte hotet från den allierade interventionen på samma sätt nästan automatiskt igång en febril verksamhet för att söka stöd från Tyskland och få till stånd en överenskommelse med den tyska regeringen på solidare grund än det ensidiga avtalet från Brest-Litovsk. Det var en desperat åtgärd, som blev ännu mer desperat genom behovet av att kombinera den med den revolutionära verksamhet, som utövades av Joffe i Berlin. Hotet från de allierade växte för varje dag. Vad som gjorde åtgärden möjlig – även om detta ej insågs i Moskva – var det växande medvetandet i tyska militära kretsar om samma fara. När den stora tyska offensiven i Frankrike ebbade ut sommaren 1918, var Tyskland för första gången på allvar illa utsatt i väster. Det blev ett avgörande tyskt intresse att förbättra det tillstånd av väpnat stillestånd, som var allt som Brest-Litovskfördraget åstadkommit på östfronten.

Den politiska kursförändringen framkom i ett långt och ganska osammanhängande tal om utrikespolitiken av Lenin vid ett gemensamt möte med VTsIK och Moskvastovjeten den 14 maj 1918. Han försökte uppenbarligen slå an en försiktig ton. Han beskrev, hur Ryssland nu hade inskränkts till att endast gälla Storryssland, som ”för ögonblicket var en oas i ett rasande hav av imperialistisk banditism”. Han upprepade varningen från sitt konfidentiella memorandum några dagar tidigare⁷⁴ mot ett förhastat steg, som kanske skulle kunna ”hjälpa de extremistiska partierna i de imperialistiska makterna i väst eller öst”. Han slutade med att läsa upp ett lugnande telegram, som han just fått från Joffe, som meddelade att den tyska regeringen var villig att förhandla om alla viktiga frågor.⁷⁵ Även denna vink om behovet av att förbättra relationerna till Tyskland hälsades emellertid med stor fientlighet, vilket förklarar Lenins försiktiga uppträdande. Den starka oppositionen korn från socialrevolutionärernas högerflygel, vilken öppet önskade en ententevänlig inriktning, från socialrevolutionärernas vänsterflygel, som trodde att revolutionen var ”tillräckligt stark för att gå sin egen väg” och från mensjevikerna, vilka fortfarande såg tyskarna som ”ledarna för alla kontrarevolutionära krafter” och föreslog att den konstituerande församlingen skulle återinkallas, kom att bilda en gemensam front mot Lenins förslag.⁷⁶

De allierades interventionsplaner och deras stöd till den kontrarevolutionära sammanvärjningen mognade nu snabbt och kunde inte längre hemlighållas. Mötet den 14 maj, som slutade med ett formellt förtroendevotum för sovjetregeringen, utgjorde en vändpunkt. En sovjetisk–tysk kommission för utväxling av krigsfångar arbetade redan på ett långsamt men

⁷² De japanska trupperna landsteg i Vladivostok den 5 april 1918. Förevändningen för landstigningen var att den var en repressalieåtgärd för mordet på två japaner föregående dag. Den 6 april skickade Tjitjerin en not till de allierade sändebuden, där han bad om att få bli informerad om deras regeringars inställning ”till de händelser som har ägt rum i Vladivostok”. (*Correspondance Diplomatique* (Moskva, 1918), s. 3) – en begäran, som aldrig besvarades.

⁷³ Det fanns en liten brittisk truppstyrka i Murmansk med den föregivna motiveringen att den skulle vakta vissa förråd och järnvägen dit mot tänkbara tyska attacker. Den kom dit i början av mars då den landsteg med de ryska myndigheternas tysta medgivande.

⁷⁴ Se ovan, samma sida som not 10.

⁷⁵ Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 3-16.

⁷⁶ *Protokolij Zasedanij VTsIK 4go Sozyva* (1920), s. 277-278, 281-282,

vänskapligt sätt i Moskva.⁷⁷ Den 15 maj 1918 började förhandlingarna i Tyskland om att återupptaga handelsförbindelserna. Det förklarades från Sovjets sida att ett lån var nödvändigt för att Sovjetunionen skulle kunna fullgöra sina finansiella skyldigheter till centralmakterna. Frågan om betalning i guld eller silver diskuterades och koncessioner i Ryssland erbjöds på försök.⁷⁸ De som främst skötte förhandlingarna på Sovjets sida var Joffe, Larin, Sokolnikov, Krasin och Menzinskij,⁷⁹ som vid denna tid var Sovjets generalkonsul i Berlin. På tyskt håll fördes de av Nadolny och Kriege,⁸⁰ två tjänstemän i utrikesministeriet, vilka också hade deltagit i Brest-Litovskförhandlingarna, samt Stresemann som var medlem av riksdagen och talesman för den tyska industrin.⁸¹ Inga detaljer från dessa förhandlingar avslöjades, men redan före slutet av maj var det i Moskva tal om en ”tyskvänlig inställning”.⁸² Krasins tyska kontakter, vilka var inflytelserika och omfattande, var möjligen viktigare vid denna tid än Joffes officiella åtgärder. Tidigt i juni reste Krasin till västfronten för ett sammanträffande med Ludendorff. Detta tycks emellertid inte ha resulterat i mer än ett relativt vänskapligt utbyte av beskyllningar och motbeskyllningar om brott mot Brest-Litovskfördraget. Han mötte ledande tyska tjänstemän, bland andra Brockdorff-Rantzau, som då var tysk minister i Köpenhamn och som nyligen kandiderat till kanslersposten. I den tyska affärsvärlden var han helt hemmastadd. Direktionen för Siemens-Schuckert, vars direktör i Petrograd Krasin tidigare hade varit, var enbart angelägen om att avveckla sina ryska förbindelser, men Krasin kunde förhandla med konkurrenten AEG om att företaget skulle leverera elektrisk utrustning till Ryssland, och ombesörjde omedelbara kolleveranser ”för att rädda Petrograd från att duka under av köld”.⁸³ Under tiden fortsatte förhandlingarna i Kiev om att sluta fred mellan sovjetregeringen och den tyskstödda ukrainska regeringen. Varje försök från socialrevolutionärernas vänsterflygel att få Moskva med i en revolt mot de tyska myndigheterna i Ukraina undertrycktes med kraft. Beslutet av socialrevolutionärernas vänsterflygel att mörda åtskilliga

⁷⁷ Många uppgifter finns i K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau*. (Tübingen), 1922; författaren, som var officer i Mirbachs stab, arbetade denna kommission. Tyskarna hade tydligen ingen brådska att fullborda förhandlingarna, eftersom de inte ville förlora en arbetskraft på 1 500 000 ryska krigsfångar.

⁷⁸ Uttalande av Bronskij, som ledde den sovjetiska handelsdelegationen i Berlin, i *Izvestija* den 4 juli 1918.

⁷⁹ Dessa nämns i en intervju med Joffe i *Izvestija*, den 16 augusti 1918. Krasin, som spelade en viss roll i partiets tidigare historia (se vol. I, s. 000.) lämnade detta omkring 1908 och ägnade sig helt åt sitt yrke som ingenjör. Han blev direktör för den tyska firman Siemens-Schuckert i Petrograd. Han var i november 1917 i Petrograd, men deltog inte i revolutionen, reste till Sverige tidigt 1918. I maj 1918 kom han till Berlin på Joffes inbjudan för att delta i de sovjetisk-tyska förhandlingarna. I augusti 1918 återvände han till Moskva, där han blev medlem av presidiet för högsta ekonomiska rådet, inom vilket han ansvarade för utrikeshandeln.

⁸⁰ Kriege, som var chef för utrikesministeriets juridiska avdelning nämns både av Hoffmann (*Die Aufzeichnung des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), II, s. 218) och av Ludendorff (*My War Memories* (engl. öv., u.å.) II, s. 657) som det onda genius, som påtvingade den tyska regeringen en prorysk politik. Samma åsikt uttrycks av K. von Bothmer (*Mit Graf Mirbach in Moskau* (Tübingen, 1922), s. 91, 105), som också uttrycker den militära synen. Att den anti-sovjetiska inställningen hade representanter med på Mirbachs uppdrag i Moskva hävdas av W. von Blücher, (*Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 15, som talar om delegationens hemliga förbindelser med ”oppositionen” och tillägger att ”dessa så vitt jag vet aldrig kom till bolsjevikernas kännedom”.

⁸¹ H. Kessler, *Walther Rathenau: His Life and Work* (engl. öv., 1929), s. 291-292; enligt denna källa ”förlängdes förhandlingarna av de groteska kraven från Ludendorff och hans stab”, vilka krävde ”en kosackrepublik vid Don under tyskt beskydd”.

⁸² J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 354; det brev, i vilket detta sägs, är en välavvägd beskrivning av politiken och den all- a opinionen i Moskva vid denna tid. Rykten om en nära överhängande ”rysk-tysk allians”, var så starka sommaren 1918 att de nådde Rosa Luxemburg i fängelset (P. Fröhlich, *Rosa Luxemburg: Her Life and Work* (1940), s. 268-269,

⁸³ De enda källor som rör Krasins uppehåll i Tyskland är olyckligtvis hans icke-politiska brev till sin hustru. Utdrag ur dessa trycktes i den engelska upplagan av L. Krasins bok, *Leonid Krasin: His Life and Work* (u.å. [1929]), s. 79-95. Från dessa är allt av politiskt intresse borttaget; t. ex. lyder redogörelsen för samtalen med Brockdorff-Rantzau: ”Vi talade om allt möjligt, han erbjöd sitt stöd i händelse av att du skulle resa och bosätta dig i Danmark.”

framträdande tyskar var ett noga övervägt försök att förstöra dessa tysk-sovjetiska, nyss påbörjade, närmanden. Mordet på den tyske ambassadören Mirbach utfördes den 6 juli 1918, samtidigt som femte allryska sovjetkongressen sammanträdde, vid ett ögonblick då kontra-revolutionära resningar mot sovjetregeringen väntades bryta ut i olika delar av landet.⁸⁴

Det var skickligt uträknat av den socialrevolutionära vänstern att mordet skulle leda till en försämring i de sovjetisk-tyska förbindelserna, även om det inte ledde till en öppen brytning. Det spekulerades allmänt om vilka följder och militära repressalier som mordet på den tyske ambassadören i Peking, utfört av deltagare i det kinesiska boxarupproret, och vilken följden nu skulle bli för Sovjetunionens del. Till mångas förvåning blev emellertid resultatet annorlunda. Sovjetregeringen måste, i ett ögonblick då den mötte både en inre sammansvärjning understödd av västliga allierade intervention i norr såväl som i Sibirien, till nästan vilket pris som helst försöka undvika att avbryta sina förbindelser med det andra imperialistiska läget. Tyskland, som var ställt inför en snabbt förvärrad militär situation, önskade på samma sätt över allt annat undvika att försvåra läget på östfronten. Till följd härav behandlades mordet på Mirbach på båda sidor i en oväntad anda av försiktighet och försonlighet. Ett första krav från den tyska regeringen om att sända en bataljon tyska soldater till Moskva för att vakta ambassadbyggnaden sänktes till att endast omfatta 300 obeväpnade män.⁸⁵ Den tyska regeringen fortsatte både då och senare att protestera mot att den inte hade fått full uppriktelse.⁸⁶ Inte desto mindre kom den nye tyske ambassadören Helfferich redan den 28 juli 1918, alltså tre veckor efter mordet på Mirbach. Hans korta sejour utmärktes av en betydelsefull episod. Den 1 augusti 1918 besökte Tjitjerin honom på den tyska ambassaden – det var tydligen deras enda sammanträffande – och informerade honom om, att med anledning av den brittiska landstigningen i Murmansk hade den sovjetiska regeringen inte längre något intresse av att ”motsätta sig” en tysk-finsk intervention i Karelen, vilket redan diskuterats i Berlin.⁸⁷ Han tillade att ”en öppen militärallians var omöjlig med hänsyn till den allmänna opinionen, men att motsvarande aktioner i praktiken var möjliga”.⁸⁸ Denna inbjudan till tyska trupper att tillsammans med finska marschera igenom Sovjets territorium mot de allierade inkräktarna vid Murmansk och Archangelsk var en exakt motsvarighet till Trotskijs försök i februari att få allierad hjälp mot de framryckande tyskarna men Tyskland liksom de allierade, tvekade att ge sig in på ett sådant våghalsigt företag. Tio dagar efter sin ankomst lämnade Helfferich Moskva, efter att ha givit instruktioner om att flytta ambassaden till Petrograd, för att närvara

⁸⁴ Se vol. 1, s. 185; en ögonvittnesskildring av mordet finns i K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau* (Tübingen, 1922), s. 71-79.

⁸⁵ *Pjatyj Sozjv Vserossijskogo Tsentralnogo Ispolnitel'nogo Komiteta* (1919), s. 89; G. Tjitjerin, *Vnesnjaja Politika Sovetskoj Rossii za Dva Goda* (1920), s. 14-15.86

⁸⁶ Se nedan

⁸⁷ Av säkerhetsskäl lämnade inte Helfferich ambassadbyggnaden, med undantag för en kort promenad under sina tio dagar (K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau*, s. 120-121). Eichhorn, den tyske befälhavaren i Ukraina, mördades två dagar efter Helfferichs ankomst.

⁸⁸ K. Helfferich, *Der Weltkrieg* (1919), III, s. 466. Tjitjerin redogjorde för detta samtal i en minnesartikel, som publicerades efter Lenins död: ”När de allierade i augusti i själva verket redan förde krig mot oss, ockuperade Archangelsk och därifrån trängde söder ut, ryckte fram i öster med hjälp av tjeckoslovakerna och förfogade över Alexeevs armé av ”frivilliga” i söder, gjorde Vladimir Iljitj försöket att utnyttja antagonismen mellan de två krigförande imperialistiska koalitioner för att försvaga ententens attack. Efter ingående samtal med Vladimir Iljitj besökte jag personligen den nye tyske ambassadören Helfferich för att förhandla med honom om gemensamma åtgärder mot Alexejev i söder och om möjligheten att sända ett tyskt förband mot ententetrupperna vid Vita havet. Den fortsatta utvecklingen av denna plan avbröts av Helfferichs plötsliga avresa” (*Lenin: Sein Leben und Werk* (Wien 1924), s. 93). Påståendet i L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 129, att Helfferich ”i sin extrema Moskva-fobi aldrig ens underställde Tjitjerins erbjudande sin regering” är ett instruktivt exempel på Sovjetisk misstänksamhet och säkerligen falskt. K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau* (Tübingen, 1922), s. 117, förklarar uttryckligen att ”frågan om en allians med Tyskland mot ententen för att marschera mot Murmansk med våra finska och baltiska trupper har allvarligt begrundats”.

vid en kejsarlig konselj i Spa. Här blev den 8 augusti 1918 det tyska överkommandot först medvetet om det överhängande nederlaget och beslöt att på grund av det trängande behovet inskränka de militära engagemangen. Helfferich återvände inte till sin post. Några dagar senare flyttades den tyska ambassaden till Pskov, som låg i det tyskockuperade området.⁸⁹ Under tiden fortsatte de sovjet-tyska förhandlingarna obehindrat i Berlin, där de sovjetiska delegaterna var mer eftergivna än de skulle ha varit, om de till fullo insett Tysklands militära svaghet.⁹⁰ I slutet av juni hade den tyska generalstaben tvingat Kühlman att avgå. Han efterträddes i utrikesministeriet av Hintze, en pensionerad amiral, som en gång hade varit tysk marinattaché i Petersburg. Men den tyska militärapparaten försvagades snabbt, och de överdrivna militära pretentioner och förhoppningar, som först hade fördröjt förhandlingarna, tillhörde nu det förgångna. I mitten av augusti 1918 meddelade Joffe i *Izvestija* att nu ”mer än någonsin inser den allmänna opinionen och myndigheterna i Tyskland behovet av att upprätthålla fredliga förbindelser med Ryssland”, och att de ekonomiska förhandlingarna ”hade slutat mycket tillfredsställande för vår del”.⁹¹ Den 27 augusti undertecknades tre tilläggsöverenskommelser till Brest-Litovskfördraget – en politisk överenskommelse, en ekonomisk överenskommelse och ett hemligt utbyte av noter. Detta var det första tillfälle, vid vilket Sovjetunionen använde sig av hemlig diplomati. I utbyte mot att tyskarna evakuerade Vitryssland avsade sig Sovjetunionen formellt alla rättigheter över Estland och Lettland (och förlorade därmed ”tillträde till havet” via Tallinn, Riga och Vindau), erkände Georgiens oberoende (då under tyskt beskydd), och förband sig att betala ett krigsskadestånd på sex miljarder mark dels i guld och dels i olika skuldförbindelser. Tyskland förband sig att inte ge något stöd till militära styrkor, ryska eller andra, som opererade mot den sovjetiska regeringen på ryskt territorium. Sovjetryssland lovade att ”i enlighet med sin neutralitet vidta alla åtgärder som stod till förfogande att driva ut ententestyrkorna från områdena i norr”. Om Sovjet inte lyckades med detta skulle tyskarna i enlighet med den hemliga överenskommelsen ”finna sig nödgade att åta sig denna uppgift, om nödvändigt med hjälp av finska trupper”. Ryssland ”skulle inte se en sådan intervention som en ovänlig handling”. Planen, som diskuterades mellan Tjitjerin och Helfferich i Moskva, förverkligades således i Berlin, men vid en tidpunkt då Tyskland inte längre var i en sådan militär ställning att det kunde sätta makt bakom sina ord.⁹²

Om det ursprungliga Brest-Litovskfördraget hade varit en ensidig handling, som påtvingats ett vanmäktigt och passivt offer, hade tilläggsbestämmelserna av den 27 augusti 1918 fått karaktären av en sedvanlig diplomatisk överenskommelse mellan två parter, där var och en aktivt försökte tillförsäkra sig egna speciella fördelar och där var och en var beredd att betala ett visst pris för att uppnå ett visst samförstånd med den andra parten. Det var sålunda ett led i arbetet att normalisera Sovjets förhållande till främmande makter. Tjitjerin betonade då han presenterade de två överenskommelserna för VTsIK för godkännande, än en gång betydelsen

⁸⁹ G. Tjitjerin, *Vnesnjaja Politika Sovetskoj Rossii za Dva Goda* (1920), s.15.

⁹⁰ Enligt Tjitjerin (ibid., s. 15) dröjde det ända till augusti 1918 innan sovjetregeringen fick kännedom om Tysklands svaghet: ”På sommaren var vi fortfarande rädda för att skördetiden kanske skulle vara den tidpunkt, då tyska trupper skulle rycka in i Rysslands hjärta för att föra bort spannmålen. Men när skördetiden kom, visade det sig att det tyska imperialistiska monstrets aptit hade blivit mindre glupande.” Enligt ett privatbrev från Krasin den 7 september 1918, fruktade man fortfarande i Moskva möjligheten av att ”om tjeckoslovakerna tar Niznij, kommer tyskarna att ockupera Petrograd och Moskva” (L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (u.å. [1929]), s. 90).

⁹¹ *Izvestija*, 16 augusti 1918.

⁹² De två överenskommelserna finns i förkortad form i Kljutjnikov i Sabanin, *Mezhdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 163-166; den hemliga notväxling som fanns i de tyska arkiven publicerades senare i *Europäische Gespräche*, IV (1926), s. 148-153; ingen rysk text har hittills publicerats. översättningar av alla dessa dokument finns i J. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: the Forgotten Peace* (1939), s. 427-446.

av ”fredliga förbindelser” mellan det imperialistiska Tyskland och ”arbetarnas och böndernas stat”:

Trots den stora skillnaden mellan Rysslands och Tysklands regimer och de grundläggande strävandena hos regeringarna, är för närvarande den fredliga samlevnaden mellan de två folken, vilken alltid har varit målet för vår arbetar- och bondestat, lika önskvärd för den härskande klassen i Tyskland ... Helt i linje med önskemålet om fredliga förhållanden med Tyskland undertecknade vi dessa fördrag som vi idag underställer VTsIK för godkännande.⁹³

Den sovjetiska politiken hade redan kommit långt bort från uppfattningen om att dess viktigaste funktion var att sprida världsrevolutionen. Tjitjerin var i Narkomindel i hög grad ansvarig för den politik, som gick ut på att balansera de två fientliga stormaktsgrupperna mot varandra och blidka politiska fiender som var mottagliga för fredstrevare. Denna politik, som öppet erkändes bero på svaghet, godkändes av Lenin. Att det i åtskilliga månader var möjligt att kombinera denna politik med Joffes revolutionära aktivitet i Berlin berodde i huvudsak på den växande vanmakten hos den tyska regeringen inför den annalkande katastrofen.

De förbättrade sovjetiska relationerna till Tyskland motsvarades av en försämring i Sovjets förhållande till de allierade. I den sovjetiska synen på Tyskland vann tanken på försoning och anpassning terräng under sommaren 1918. I Sovjets attityd till de allierade bleknade de ofullgångna strävandena att tillmötesgå dem i februari och mars bort inför den oförsonliga allierade fientligheten och det överhängande hotet om en allierad intervention. Efter sommaren 1918 rådde det ingen tvekan om de allierades beslutsamhet att krossa regimen och att stödja vem som helst som försökte göra det. Den brittiska landstigningen i Murmansk i slutet av juni följdes av en brittisk och fransk landstigning i Arkangelsk i början av augusti. I augusti förenade sig amerikanska trupper med de brittiska och franska i norra Ryssland och med de japanska i Vladivostok. I södra Ryssland sammanslöt sig de ”vita” styrkorna under Denikins ledning under uppmuntran från de allierade och något senare fick de aktivt allierat stöd. De kontrarevolutionära konspirationerna i juli och augusti i centrala Ryssland organiserades och finansierades av utlandet. Den 31 augusti arresterades det officiella brittiska sändebudet, Lockhart, och anklagades för att ha deltagit i dem. Två dagar senare brännmärktes ”den konspiration som organiserats av engelska och franska diplomater” i ett detaljerat sovjetiskt uttalande.⁹⁴ De sista förbindelserna med de allierade hade upplösts. Ingen form av samförstånd eller försoning var längre möjlig för sovjetregeringen.

Denna slutsats, som accepterades utan vidare av sovjetregeringen när det gällde Storbritannien, Frankrike och Japan, godtogs endast med yttersta tvekan vad beträffar Förenta Staterna. Från revolutionens första dagar hade intrycket varit att stämningen i Förenta Staterna var mer sympatiskt inställd mot bolsjevikerna än i något annat kapitalistiskt land. I november 1917 hade Trotskij trott, att ”de amerikanska diplomaterna förstår att de inte kan besegra den ryska revolutionen och att de därför vill få till stånd fredliga förbindelser med oss. De räknar med att detta blir en tillgång i konkurrensen med Tyskland och speciellt med de brittiska kapitalisterna efter kriget”.⁹⁵ Den sovjetiska politiken eftersträvade, då den förlitade sig på den illa dolda amerikanska antipatin mot Japan och på Wilsons tydliga motvilja mot att delta i interventionen, att driva in en kil mellan de allierade regeringarna genom en vänskaplig hållning till Förenta Staterna.⁹⁶ När Robbins återvände till Washington i maj 1918 hade han med sig detaljerade erbjudanden om koncessioner i Sovjetryssland för amerikanska

⁹³ *Pjatyj Sozjv Vserossijskogo Tsentralnovo Ispolnitel'nogo Komiteta* (1919), s. 95-96.

⁹⁴ Se vol. 1, s. 187; uttalandet publicerades den 3 september 1918.

⁹⁵ Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 179.

⁹⁶ Lenin jämförde i sitt tal den 14 maj 1918, den amerikansk-japanska konflikten med den brittisk-tyska konflikten och såg dem som de två fundamentala motsättningarna bland de imperialistiska makterna (*Sotjinenija*, XXII, s. 5.)

kapitalister.⁹⁷ Så sent som den 4 augusti 1918 sändes en naivt formulerad not till Poole, den amerikanske konsulin i Moskva, i dennes egenskap av ”representant för en nation, som, för att använda era egna ord, inte kommer att vidtaga några åtgärder mot Sovjet”, i vilken man protesterade mot interventionen av ”engelsk-franska beväpnade styrkor” på sovjetiskt territorium, och där man framförde sina försäkringar om en orubblig vänskap till det amerikanska folket.⁹⁸ En månad senare förklarade Tjitjerin i ett tal i VTsIK att de amerikanska medborgarna inte gick att jämföra med de andra allierade makternas och ”även om Förenta staternas regering tvingats av sina allierade att samtycka till att delta i interventionen, än så länge endast formellt, betraktas dess beslut inte av oss som oåterkalleligt”.⁹⁹ Men inom några veckor hade detta önsketänkande om den amerikanska vänskapen visat sig ohållbart. Två amerikanska regementen hade landstigit i Vladivostok och andra skulle snart förena sig med de allierade styrkorna på andra fronter. Sovjetunionen ställdes inför ett solitt block av interventionistiska makter. I början av oktober 1918 drogs i en resolution från VTsIK om det internationella läget ”de engelsk-franska, japanska och amerikanska imperialistiska rövarna” över en kam.¹⁰⁰ Cirkeln hade slutits.

Denna katastrofala utveckling gjorde ett starkt intryck som kom att bli bestående i det sovjetiska tänkandet. De allierades åtgärder bekräftade och underströk ytterligare den ideologiska aspekten på Sovjets utrikespolitik och gjorde än en gång den internationella revolutionen till dess viktigaste programpunkt, om också bara för att rädda nationens existens. Den livsviktiga frågan huruvida samarbete mellan kapitalistiska och socialistiska stater var möjligt hade i varje fall lämnats öppen i sovjetregeringens första tillkännagivanden och i synnerhet i fredfördraget. I några av uttalandena från våren och sommaren 1918 hade den under alla omständigheter besvarats jakande. Nu tycktes det klart att denna samexistens var omöjlig, i alla händelser med ententeländerna, och att revolutionär propaganda inriktad på arbetarna i dessa länder var det effektivaste och i själva verket det enda effektiva vapnet i händerna på en regering, vars militära resurser ännu var ytterst knappa. Den sovjetiska utrikespolitiken från hösten 1918 till slutet av 1920 var med all sannolikhet mer specifikt och exklusivt inriktad på internationella och revolutionära mål än vid någon annan tid. Världsrevolutionen var i en viss bemärkelse Sovjets utrikespolitiska motsvarighet till den ekonomiska politikens krigskommunism. Till formen var den en logisk fastän extrem utveckling av den kommunistiska doktrinen och som i själva verket tvingades på regimen, inte så mycket genom doktrinär renlärighet som genom det desperata läget under inbördeskriget.

Det krig utan krigsförklaring som började med de allierade landstigningarna sommaren 1918 betydde ett avbrott i de halvofficiella förbindelser, som hade etablerats under vintern och våren. I slutet av juli 1918 lämnade de allierade sändebuden, vilka hade flyttat från Petrograd till Vologda, Ryssland helt och hållet eller drog sig tillbaka till ockuperat territorium. De tog med sig de militärer genom vilka en viss kontakt med de sovjetiska myndigheterna hade upprätthållits. Efter mordet på Mirbach och resningarna mot sovjetregeringen i juli 1918 betraktades det fåtal allierade sändebud, civila och militära, som var kvar i Moskva som agenter för den kontrarevolutionära konspirationen. Lockhart släpptes efter att ha varit fängslad fyra veckor och tilläts lämna landet. Litvinov utvisades från Storbritannien som en repressalieåtgärd för utvisningen av Lockhart. Då kanalerna för normalt utbyte med

⁹⁷ Se nedan s. 309-310; enligt L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 300, undgick de tillgångar som tillhörde American International Harvester Corporation, Westinghouse Brake Co och Singer Sewing Machine Co att nationaliseras efter ett ingripande från Robbins.

⁹⁸ *Pjatyj Sozjv Vserossijskogo Tsentralnovo Komiteta* (1919), s. 95.

⁹⁹ Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, 11 (1926), s. 162-163.

¹⁰⁰ *Izvestija*, 4 oktober 1918.

yttervärlden stängdes stimulerades användningen av den ”öppna diplomatins” vapen. Som Tjitjerin efteråt framställde det ”vi skrev noter till regeringarna och fler appeller till arbetarklassen”.¹⁰¹ Den första augusti 1918 utfärdade Sovnarkom en appell till ”de arbetande massorna i Frankrike, England, Amerika, Italien och Japan”, som slutade med följande ord:

Då vi är tvungna att kämpa mot det allierade kapitalet, som försöker lägga nya bojor till de bojor som lagts på oss av den tyska imperialismen, vänder vi oss till er med uppmaningen:

Länge leve solidariteten mellan arbetarna i hela världen!

Länge leve solidariteten mellan det franska, engelska, amerikanska, italienska proletariatet och det ryska!

Ner med den internationella imperialismens förbrytare!

Länge leve den internationella revolutionen!

Länge leve freden mellan nationerna.¹⁰²

Några dagar senare förklarade Tjitjerin i en officiell not till den amerikanske konsuln:

I detta speciella ögonblick talar vi till de länder, vars arméer drar i fält mot oss med öppet våld och vi vänder oss till deras folk med uppmaningen ”Fred åt kojorna!”¹⁰³

I slutet av augusti publicerade *Pravda* ett öppet brev från Lenin själv till de amerikanska arbetarna:

Just nu har de amerikanska miljardärerna, dessa moderna slavägare, inlett en särskilt tragisk sida i den bloddrypande imperialismens blodiga historia genom att ge sitt samtycke ... till de brittiska och japanska rövarnas väpnade fälttåg i syfte att strypa den första socialistiska republiken... Vi befinner oss så att säga i en belägrad fästning så länge inte andra avdelningar av den internationella socialistiska rörelsen kommit oss till hjälp. Men dessa avdelningar finns, de är talrikare än våra... vi är oövervinnliga, ty den proletära världsrevolutionen är oövervinnlig.¹⁰⁴

Under tiden övertogs nu den roll som ett år tidigare spelats av *Die Fackel* och *Der Völkerfriede* bland de tyska inkräktarna av de oräkneliga pamfletter och flygblad på engelska och franska, vilka distribuerades till de allierade trupper som fanns på rysk jord. Budskapet var fortfarande detsamma:

Ni kämpar inte mot fiender [löd ett flygblad riktat till brittiska och amerikanska trupper i Archangelsk] utan mot arbetande människor, som ni själva. Vi frågar er om ni tänker krossa oss? ... Förbli lojala mot er klass och vägra att utföra era härskares smutsiga arbete.... Res hem och upprätta arbetarrepubliker i era egna länder och tillsammans skall vi bilda ett världsomfattande gemensamt och fritt samhälle.¹⁰⁵

Ströskrifter och broschyrer utarbetade i Narkomindels propagandaavdelning spreds med flygplan bakom de fientliga linjerna.¹⁰⁶ Propaganda- och indoktrineringsarbetet, som hade visat sig vara framgångsrikt bland de tyska och österrikiska krigsfångarna sattes nu igång bland de fångar, som togs bland de allierade. Antalet fångar var litet, men de behövde inte genomleva månader och år av fångenskap, vilket ledde till att framgångarna blev relativt

¹⁰¹ Tjitjerin, *Vnesjnaja Politika Sovetskoj Rossii za Dva Goda* (1920), s.31.

¹⁰² Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 161.

¹⁰³ Ibid., s. 163; den avslutande frasen kommer från en paroll som den franska revolutionens arméer begagnade: ”Krig mot slotten! Fred åt kojorna!”

¹⁰⁴ Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 176-189. [*Valda verk i tio band*, bd 8, s. 100-114]

¹⁰⁵ M. Fainsod, *International Socialism and the World War* (Harvard, 1953), s. 184; titlarna på åtskilliga andra pamfletter finns upptagna i A.L.P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 448. Liknande pamfletter spreds till de franska styrkorna i södra Ryssland. De återfinns i A. Marty, *La Révolte de la Mer Noire*, I (u.å. [1927]), s. 149-166; Lenin, *Sotjinenija*, s. 600, not 49, nämner två tidningar *The Call* och *La Lanterne*, som spreds bland de brittiska och franska trupperna.

¹⁰⁶ *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 9-10 (187-188), 1929, s. 189.

blygsamma, men de inträffade dock och tillkännagavs då som segrar.¹⁰⁷ Denna omsvängning till propaganda inriktad på världsrevolution i dess oslipade och öppna form var emellertid delvis en desperat defensiv aktion av de revolutionära krafterna mot den västerländska kapitalistiska världens ursinniga anlopp. Det var de västerländska staternas agerande lika mycket som sovjetregeringens, som framtvängde det internationella lägets revolutionära karaktär.

Det tyska sammanbrottet hösten 1918 medförde att utsikterna för världsrevolutionen kom i ett helt annat läge. Den sovjetiska propagandan blev plötsligt instrumentet, inte längre för en desperat försvarskamp mot den allierade interventionen utan för en segerrik offensiv, som såg ut att sprida sig över hela Centraleuropa. Den bulgariska kapitulationen och Tysklands begäran om vapenstillestånd i slutet av september 1918 visade att centralmakterna hade förbrukat alla sina krafter. Redan den 1 oktober 1918 sände Lenin till Sverdlov och Trotskij otåliga noter om när revolutionen i Tyskland skulle börja och fastställde taktiken:

Inga förbindelser med Wilhelms regering eller med en regering bestående av Wilhelm II + Ebert och andra förbrytare.

Men så snart de tyska arbetarmassorna, Tysklands hårt arbetande miljoner börjat handla i revolutionens anda (för ögonblicket är den endast en anda), börjar vi med att föreslå ett broderligt förbund, bröd, militär hjälp.

Lenin krävde ”till våren” en armé på 3 000 000 man, som skulle ”stödja arbetarnas internationella revolution”.¹⁰⁸ Två dagar senare hade han återfått hela sin tro på att världsrevolutionen var nära förestående:

Nu ska t. o. m. de blindaste bland arbetarna i de olika länderna se hur rätt bolsjevikerna hade då de grundade hela sin taktik på stöd åt en världsomfattande arbetarrevolution och inte fruktade att göra olika ytterst betungande offer ...

Det ryska proletariatet kommer att förstå att i en nära framtid kommer de största offer att krävas för internationalismens sak. Den tid närmar sig då omständigheterna kanske kräver av oss stöd åt det tyska folket så att det kan befria sig självt från sin egen imperialism, som står i motsättning till den engelsk-franska imperialismen ...

Världshistorien har under de sista få dagarna avsevärt påskyndat utvecklingen mot en världsomfattande arbetarrevolution.¹⁰⁹

Fjorton dagar senare skrev Lenin, med öppet förakt för diplomatiskt språkbruk, till Joffe i Berlin:

Vi borde handla som en byrå för ideologiskt arbete med internationell räckvidd, men vi gör ingenting!

Vi måste trycka och sprida 100 gånger så mycket. Vi har pengarna. Hyr översättare...

Ett kortfattat brev slutade med en begäran om att skicka det vidare till Vorovskij i Stockholm för att denne skulle vidta liknande åtgärder.¹¹⁰ Samtidigt sände han ett hälsningsbrev till Spartakusförbundet, vars arbete hade ”räddat den tyska socialismens och det tyska proletariatets heder”, och uttryckte sin ”orubbliga förhoppning om att det i en nära framtid skall bli möjligt att hylla den proletära revolutionens seger i Tyskland”. Några veckor senare när nyheterna kom om att Karl Liebknecht frisläppts ur fängelset, sändes ett budskap till denne i partiets centralkommittés namn, undertecknat av Lenin, Sverdlov och Stalin, där hans

¹⁰⁷ Exempel på detta se nedan s. 136. [nästa kapitel i Carrs bok]

¹⁰⁸ *Leninskij Sbornik*, XXI (1933), s. 252-253.

¹⁰⁹ Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 215-217. [3 oktober 1918, CW 28, s. 102]

¹¹⁰ *Leninskij Sbornik*, XXI (1933), s. 253). [18 oktober 1918, CW 44, s. 155]

befrielse välkomnades som ”inledningen till en ny epok, elen segerrika socialismens epok, som nu börjar i Tyskland och i hela världen”.¹¹¹

Avslutningsorden var betecknande. Även om Tyskland var i händelsernas centrum, begränsades bolsjevikernas perspektiv inte av detta. För sex månader sedan, påpekades det i en resolution från VTsIK, hade Tyskland verkat vara lika mäktigt som de andra ”imperialistiska rövarena” föreföll att vara idag. Deras undergång var emellertid också nära förestående.

De djupa inre striderna bland dem, som deltar i det universella rofferiet och de ännu djupare omvälvningarna bland de vilseledda och utsugna massorna störtar den kapitalistiska världen in i den sociala revolutionens epok.

Nu såväl som i oktober förra året som vid tiden för Brest-Litovskförhandlingarna bygger sovjetregeringen hela sin politik på utsikterna till en social revolution i båda de imperialistiska lägren ...

VTsIK förklarar inför hela världen att i denna kamp skall Sovjetryssland med alla krafter stödja den revolutionära rörelsen i Tyskland mot dess imperialistiska fiender. Det står utom allt tvivel att det revolutionära proletariet i Frankrike, England, Italien, Amerika och Japan skall komma att tillhöra samma läger som Sovjetryssland och det revolutionära Tyskland.¹¹²

Händelserna utvecklades med en förbluffande hastighet i oktober. Vid ett möte i Moskva den 22 oktober 1918, då Tyskland redan var på gränsen till sammanbrott och demonstrationer som stödde bolsjevikerna genomförts i Berlin, Paris, Italien och Skottland, tillät sig Lenin fälla en segerviss anmärkning:

Bolsjevismen har blivit det internationella proletariets allmängiltiga teori och taktik! Det är på grund av bolsjevismen som en beslutsam socialistisk revolution har kunnat framträda inför hela världen, som tvister har uppstått bland alla folk om frågan för eller mot bolsjevikerna. Det är tack vare bolsjevismen som programmet om skapandet av en proletär stat står på dagordningen ... Aldrig har vi varit så nära en världsrevolution, aldrig har det varit så uppenbart att det ryska proletariet har befäst sin makt så klart att miljontals och tiotals miljoner av världsproletariet skall följa oss.¹¹³

Denna anmärkning omformulerades i diplomatiska termer. Två dagar senare telegraferade Tjitjerin en lång och trotsig not till president Wilson, som i nästan varje mening ironiskt tilltalades som ”herr president”. I noten kontrasterades Wilsons plan för ett Nationernas Förbund med realiteterna bakom den allierade och amerikanska interventionen på sovjetiskt territorium, och jämfördes de allierade med ”Tysklands imperialistiska regering, ledd av Wilhelm II, vilken Ni, herr president inte behandlar bättre än vad vi, arbetarnas och böndernas revolutionära regering, behandlar Er”.¹¹⁴ I noten erinrades presidenten om de högtidliga löften, som han avgivit i de fjorton punkterna och om hans försäkran om en välvillig amerikansk inställning som han talat om i sitt telegram till fjärde allryska sovjetkongressen i mars 1918.¹¹⁵ Lenin återvände i sitt viktigaste teoretiska arbete från denna period, *Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky*, som han avslutade vid tiden för Tysklands kapitulation, till det internationella betraktelsesättet, som han så fast hade vidmakthållit fram till oktoberrevolutionen:

Det är min uppgift som representant för det revolutionära proletariet att förbereda *den proletära världsrevolutionen* såsom den *enda* räddningen undan världsslaktningens fasor. Jag får inte

¹¹¹ Lenin, *Sotjinenija*, XXIX, s. 514-515.

¹¹² *Pjatyj Sozvy Tsentralnovo Ispolnitel' nogo Komiteta* (1919), s. 252.

¹¹³ Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 230. [22 oktober 1918. CW 28, s. 15]

¹¹⁴ Kljanikov i Sabanin, *Mezdlunarnodnaja Politika*, II (1926), s. 181-188.

¹¹⁵ Se ovan, föreg. kapitel, samma sida som not 122.

resonera utifrån ”mitt” lands synpunkt ... utan från den synpunkten, att jag måste delta när det gäller att förbereda, propagera och påskynda den proletära världsrevolutionen.¹¹⁶

Under den första veckan i november 1918, då det Habsburgska imperiet redan började upplösas i sina beståndsdelar, då de tyska arméerna var på vild reträtt och soldat- och arbetarråd bildades i många tyska städer försökte den tyska regeringen med en sista trotsig protest mot Joffes ökända förehavanden.¹¹⁷ Den 2 november 1918 sände den en not till sovjetregeringen, i vilken man återupplivade det nu nästan glömda mordet på Mirbach fyra månader tidigare, och förklarade att den ”inte kan tolerera att detta brott mot ambassadören förblir obestraft”.¹¹⁸ Två dagar därefter ordnade polisen så att en diplomatisk försändelse till Joffe råkade öppnas under en transport från Berlins järnvägsstation, varvid en ström av revolutionär propagandistisk litteratur vällde fram.¹¹⁹ Nästa dag sände Solf, den nyligen utnämnde utrikesministern i Max von Badens regering, efter Joffe och informerade honom om att ”den ryska ambassadens uppträdande stod i strid med all internationell lag, samt det faktum att ingen tillräcklig götgörelse för mordet på den kejserlige ambassadören ännu lämnats gör det nödvändigt att sändebuden på båda sidor tillfälligt dras tillbaka, vilket emellertid inte innebär en formell brytning”.¹²⁰ Följande morgon, den 6 november 1918, tvingades Joffe och hans medarbetare att stiga på ett tåg, som förde dem till gränsen.¹²¹ Den 9 november 1918, den dag Joffe nådde gränsen, abdikerade kejsaren. Den 10 november, medan den tyska delegationen var på väg till Compiègne för att underteckna stilleståndet, utsåg Berlins arbetar- och soldatråd enhälligt en provisorisk tysk regering, Folkrepresentanternas råd. Den bestod av tre medlemmar från SPD, Ebert, Scheidemann och Landsberg och tre från USPD, Haase, Dittmann och Barth. Ebert fungerade som rådets ordförande och Haase hade ansvaret för de utländska förbindelserna, även om han inte ersatte Solf i utrikesministeriet. I Moskva avbröts förhandlingarna i den sjätte allryska sovjetkongressens slutsession två gånger, då ordföranden läste de senaste telegrammen från Tyskland. På kvällen firades detta i Kreml. Nästa morgon lämnade Lenin Kreml för första gången sedan attentatet mot hans liv i slutet av augusti och talade till folkmassorna från en balkong. Radek beskriver scenen då han framträdde:

Tiotusentals arbetare brast ut i ett vilt jubel. Aldrig har jag sett någonting som detta sedan dess. Till sent på kvällen passerade arbetare och soldater ur Röda armén. Världsrevolutionen hade kommit. Folkmassorna hörde dess okuvliga frammarsch. Vår isolering var bruten.¹²²

¹¹⁶ Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 381. [*Valda verk i tio band*, bd 8, s. 226]

¹¹⁷ Den 3 november sändes ett budskap i radio i ”de ryska arbetarnas, böndernas och soldaternas namn” till ”kamrater arbetare, bönder och soldater i det tidigare österrikisk-ungerska imperiet” (*Izvestija*, 3 november 1918).

¹¹⁸ Denna not har aldrig publicerats.

¹¹⁹ *The Memoirs of Prince Max of Baden* (eng. öv., 1928), II, s. 289 och P. Scheidemann, *Memoirs of a Social-Democrat* (eng. öv., 1929), II, s. 534-536 medger att öppnandet skedde med avsikt; enligt W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 34, kom förslaget från Nadolnij. Ett påstående av betydligt senare datum, som hävdar att själva dokumenten placerats i försändelserna av polisen, härrör från österrikisk press (J. W. Wheeler-Bennet, *Brest-Litovsk: the Forgotten Peace* (1939), s. 359).

¹²⁰ Denna deklaration har inte publicerats. Samma dag överlämnade det tyska konsulatet i Moskva en not till Narkomindel avfattad i liknande ordalag, där sista stycket om den formella brytningen var utlämnad. Denna not lästes i sin helhet upp av Lenin för den sjätte allryska sovjetkongressen den 8 november 1918 (Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 257-258).

¹²¹ Detta beskrevs två dagar senare av Radek inför sjätte allryska sovjetkongressen bland utrop som ”Det är skamligt!” (*Sestoj Vserossijskii Crezvxcajnij Sezd Sovetov* (1919), s. 52-53); omständigheterna kring utvisningen gav bolsjevikernas misstankar en viss tyngd. Lenin misstänkte att Joffe hade utvisats för att tyskarna ville blika de segerrika västmakterna (*Sotjinenija*, XXIII, s. 259).

¹²² *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 140. M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 349-350, ger en ögonvittnesskildring av festligheterna i Kreml och tillskriver även vid detta tillfälle Lenin en något försiktig attityd: ”Jag fruktar att den sociala revolutionen i Centraleuropa utvecklas för långsamt för att kunna ge oss något stöd från det hållet (ibid., s. 345); enligt Radek (*Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 139) anmärkte

Revolutionen i Tyskland tycktes inte bara medföra en välkommen lättnad i det aktuella militära läget och bryta den kedja av arméer, som omringade sovjetrepubliken, utan tycktes också vara det länge väntade andra större världsrevolutionära uppsvinget. Bolsjevikledarna var helt övertygade om att världsrevolutionen snabbt skulle fördjupas och utvecklas samtidigt som den skulle få ett proletärt och socialistiskt innehåll och sprida sig i Västeuropa. Den 13 november 1918 upphävde VTsIK formellt Brest-Litovskfördraget och vädjade i ett uttalande i samband med detta ”till Tysklands och Österrike-Ungerns arbetare” om en ny uppgörelse som skulle ersätta den gamla:

Rätten till självbestämmande i full skala skall erkännas alla nationers arbetare. De som verkligen är skyldiga till kriget (borgarklassen) skall bära alla förluster. Tysklands och Österrikes revolutionära soldater, som i de ockuperade områdena bildar soldatråd och träder i kontakt med de lokala arbetar- och bonderåden, skall bli samarbetsmän och allierade med arbetarna vid fullföljandet av dessa uppgifter. Genom ett broderligt förbund med Rysslands arbetare och bönder kommer de att gottgöra de skador som de tyska och österrikiska generalerna, vilka försvarade kontrarevolutionen åsamkade befolkningen i de ockuperade områdena ... Rysslands arbetande massor i sovjetregeringens gestalt erbjuder ett sådant förbund till Tysklands och Österrike-Ungerns folk. De hoppas att folk från alla andra länder, vilka ännu inte har kastat av sig imperialisternas ok skall förena sig med detta mäktiga förbund av befriade folk!¹²³

Denna vision om revolutionens broderliga gemenskap var inte så fantastisk som det kan tyckas för senare generationer, vilka vet att den vederlades av händelseutvecklingen. Det viktigaste inslaget i Sovjetrysslands utrikespolitik, kravet på en världsrevolution, tycks aldrig ha varit mer berättigat än vid denna tid. Samtidigt som det slutliga slaget, som krossade Tyskland, utdelades av de västallierade fanns det tydliga tecken på att den bolsjevikiska propagandan spelade en stor roll då det gällde att demoralisera de tyska arméerna. Civildbefolkningen revolterade mot krigets fasor och umbäranden. Monarkin hade fallit under allmän avsky. Arbetar- och soldatråd hade efter sovjetiskt mönster bildats över hela Tyskland och Berlinrådet hade skapat en motsvarighet till folkskommisariernas råd. Tyskland hade trätt in i sin ”Kerenskijperiod”. Det föreföll omöjligt att tro annat än att det i Tyskland, under intryck av utvecklingen i Ryssland och som följd av rysk uppmuntran, skulle inträffa en revolution, som fullföljde och kompletterade den ryska revolutionen. När Radek kom till Berlin i december 1918 fick han ett intryck av att nio tiondelar av arbetarna deltog i kampen mot regeringen.¹²⁴ Andra bedömare hade i huvudsak samma intryck. Även idag är det inte helt klart varför den tyska revolutionen blev ett fiasko om det berodde på att de tyska massorna inte ville ha revolution eller därför att den revolutionära rörelsen var dåligt ledd och inte enad eller därför att de allierade regeringarna, som fruktade revolution i Tyskland gav tillräckligt stöd åt de kontrarevolutionära socialdemokratiska elementen i Tyskland så att dessa kunde stoppa den. Det troligaste är att en revolt av de tyska massorna mot kriget och mot den regim som var ansvarig för det, nästan överallt felaktigt sågs som ett masskrav på social revolution.¹²⁵ De aktiva som ville revolution krympte till en minoritet, så snart som kriget var över. Traditionen från Lasalle hade stöpt en arbetarrörelse som till största delen satte all sin tillit till en politik som innebar, att den skulle få staten att göra eftergifter, inte att

Sverdlov vid detta tillfälle: ”Var på er vakt! Höstflugorna biter hårt.” Radeks beskrivning av händelserna nästa morgon omnämner också Lenins ”upprymda sinnesstämning men mycket ängsliga ansiktsuttryck”.

¹²³ *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918, nr 95, art. 947; Brest-Litovskfördraget hade i de delar som berörde Turkiet redan upphävts av sovjetregeringen den 20 december 1918 (G. Tjitjerin, *Vneanajaja Politika Sovetskoj Rossii za Dva Goda* (1920), s 21)

¹²⁴ *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 256.

¹²⁵ Rapporten från den undersökningskommitté, som tillsattes av den efterföljande riksdagen och som skulle undersöka orsakerna till det tyska sammanbrottet betonade ”det nära sambandet mellan revolutionen och fredsfrågan bland de tyska socialisterna” (R. H. Lutz, *The Causes of the German Collaps in 1918* (Stanford, 1934), s. 118).

förstöra den. Men denna diagnos kunde knappast ha ställts i november 1918, och både då och mer än två år därefter fortsatte det överhängande hotet om en proletär revolution i Tyskland att hemsöka många, som fruktade den lika mycket som bolsjevikerna hoppades på den.

Entusiasmen i Moskva dämpades emellertid snabbt genom de första direkta kontakterna med det nya Tyskland. Den första besvikelsen kom då de sovjetiska myndigheterna erbjöd två järnvägs-laster spannmål till den hungrande tyska befolkningen. Det var en symbolisk gest och, med hänsyn till den fruktansvärda bristen i själva Ryssland, en generös gest. I stället för det entusiastiska mottagande som man hade väntat från Berlin följde nästan en veckas tystnad. Den 17 november 1918 kom Haases svar. Erbjudandet välkomnades som en internationalistisk solidaritetsgest. Ryssland var emellertid också hungrigt men då det gällde Tyskland hade Amerika redan lovat att sända tillräckligt med spannmål, så att de nuvarande ransoneringskvoterna kunde bibehållas till nästa skörd.¹²⁶ Detta var det första tillfälle då Tyskland tvingades göra ett ödesdigert val mellan öst och väst. De futtiga två järnvägs-lasterna från Moskva vägdes mot det transatlantiska överflödet. Det skulle ha varit dåraktigt att acceptera det sovjetiska erbjudandet och riskera att stöta sig med Washington och de västallierade. Svaret uppfattades i Moskva som ett slag i ansiktet och som ett bevis på att de s. k. socialistiska ledarna i Tyskland föredrog kapitalismens köttgrytor framför den socialistiska revolutionens internationella solidaritet. Radek, som erinrade om de tyska socialdemokraternas stöd åt krigskrediterna i riksdagen den 4 augusti 1914, kallade detta för ”en andra 4 augusti”, och fällde domen att ”Judas Iskariot har fullbordat sitt förräderi”.¹²⁷ Förolämpningen kändes hårt och förorsakade länge bitterhet. Den gav fortfarande anledning till bittra anklagelser, när frågan om USPD:s inträde i Komintern debatterades arton månader senare.¹²⁸ Den andra episoden berörde Joffe, det utvisade sovjetiska sändebudet i Berlin. När den tyska revolutionen bröt ut var han i Borisov vid den tyskryska demarkationslinjen. Den 10 november 1918 antog Berlins arbetar- och soldatråd, som utnämnde Folkrepresentanternas råd, en resolution där regeringen instruerades att ”återuppta förbindelserna med den ryska regeringen” och uttryckte sin otålighet då det gällde få det ryska sändebudet att komma till Berlin.¹²⁹ Tre dagar senare proklamerade VTsIK upphävandet av Brest-Litovskfördraget. I denna proklamation sades det att den kejserliga regeringens sista handling hade varit att utvisa Joffe, medan ”den första handlingen av de upproriska arbetarna och soldaterna, vilka störtat den kejserliga regimen, var att återkalla den sovjetiska ambassaden”.¹³⁰ Under tiden väntade Joffe att när som helst få en kallelse om att återvända till Berlin. I det kaos som rådde i stilleståndets Tyskland kunde en viss fördröjning då det gällde att förmedla utnämningar vara ursäktlig, men det sipprade snart ut att några instruktioner om något ryskt sändebud inte skulle utfärdas. Haase förklarade taktfullt för Tjitjerin att denna fråga var föremål för förhandlingar och lovade att underställa den sina kolleger.¹³¹ USPD-medlemmarna i Folkrepresentanternas råd ursäktade sig efteråt (då denna fråga också gav upphov till långvariga anklagelser) och förklarade att det på grund av de tre SPD-medlemmarna, som hade varit emot Joffes

¹²⁶ Svaret befordrades i ett teleprintersamtal mellan Haase och Tjitjerin. Ingen officiell text tycks finnas: innehållet meddelades av Radek i *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 142 och sammanfattades av Haases kollega Dittmann vid Kominterns andra kongress (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 322-324).

¹²⁷ *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 142.

¹²⁸ Ett ännu senare eko kan förmärkas i en artikel av Stalin i november 1920. I denna föreslog han att man skulle skapa en ”livsmedelsreserv för revolutionen i väster”. Han skrev: ”Faktum är att de västeuropeiska staterna (Tyskland, Italien, etc.) är helt beroende av Amerika som försör Europa med spannmål. Revolutionens seger i dessa länder skulle ställa proletariatet inför en livsmedelskris i början av revolutionen, om det borgerliga Amerika vägrade att förse det med spannmål, vilket är mycket troligt.” (*Sotjinenija*, IV, s. 380.)

¹²⁹ *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 356.

¹³⁰ *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918. nr 95, art 947.

¹³¹ *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 142-143.

återkallande, hade varit omöjligt att driva igenom ett beslut.¹³² Men detta var inte hela sanningen. Den 19 november 1918, två dagar efter det att spannmålserbjudandet avslagits, diskuterades frågan om Joffe slutligen i rådet. Förutom de sex medlemmarna var också Kautsky närvarande, som nu gjorde anspråk på ställningen som äldre statsman och opartisk skiljedomare i den socialdemokratiska rörelsen. Han var känd för sin fientliga inställning till sovjetmakten. Vidare var Solf, den tidigare utrikesministern, som hade återfått ledningen för sitt ministerium, närvarande. Solf talade mot att Joffe skulle återfå sin befattning, därför att denne hade förverkat sina diplomatiska rättigheter, då han blandade sig i Tysklands inre angelägenheter. Haase rådde rådet att uppskjuta denna delikata fråga. Kautsky stödde honom och tillade att sovjetregeringen i Moskva inte skulle existera många veckor.¹³³ Den 23 november anlände den tyska delegationen till gränsen, alen något diplomatiskt utbyte blev inte av och Joffe återvände missmodig till Moskva.¹³⁴ Den 1 december 1918 vägrade Solf att tillåta Rakovskij att resa via Berlin till Wien som sovjetiskt sändebud.¹³⁵

Den tredje episoden kastade ännu klarare ljus över motsättningen i lynne och målsättning mellan de bolsjevikiska ledarna i Moskva och de socialdemokratiska ledarna från de båda fraktionerna i Berlin. Den första alltyska kongressen av arbetar- och soldatråd skulle hållas den 16 december 1918. På inbjudan av exekutivkommittén, som organiserade kongressen, utsåg VTsIK en rysk delegation som skulle delta i den. Delegationen bestod av Bucharin, Joffe, Rakovskij, Ignatov och Radek.¹³⁶ Detta beslut orsakade förvirring i Folkrepresentanternas råd som övergick till bestörtning när Radek, i ett samtal med Haase per teleprinter, som lätt kan avlyssnas, meddelade sin avsikt att i delegationen ta med propagandaexperter, som skulle arbeta bland de brittiska och franska krigsfångar som fortfarande fanns i de tyska fånglägren.¹³⁷ Det tycktes klart i Berlin att de sovjetiska myndigheterna av vårdslöshet eller med avsikt, gjorde sitt bästa för att trassla till Tysklands förhållande till västmakterna. Bara en tveklös revolutionär övertygelse, som USPD-ledarna med säkerhet inte hade, kunde ha rättfärdigat en sådan kurs. När den ryska delegationen nådde gränsen beslöt Folkrepresentanternas råd med fem röster mot en, att med hänsyn till läget i Tyskland inte släppa in den.¹³⁸ Enligt en officiell rysk rapport hade de tyska militära myndigheterna ”riktat kulsprutor mot vår delegation, tvingat den att vända tillbaka och under de mest förnedrande omständigheter dirigerat den tillbaka över demarkationslinjen”.¹³⁹ Den oförfärlige Radek avskräcktes inte av dessa förolämpningar. Han kunde med lätthet visa att han inte var av sovjetisk nationalitet utan uppgav sig i stället vara en österrikisk krigsfånge. Därefter tilläts han passera över gränsen i sällskap med en tysk krigsfånge, Reuter-Frieland, som vid denna tid var medlem av USPD och senare av det tyska kommunistpartiet samt två andra tyska kommunister som han plockat upp i Minsk.¹⁴⁰ Han kom igenom men anlände försent till den första alltyska kongressen för arbetar- och soldatråden, som hade avslutat sin session den 21 december 1918

¹³² *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1920), s. 324.

¹³³ *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 257, 356.

¹³⁴ Uppehållet i Borisov beskrivs av en medlem i Joffes stab i M. K. Larsens, *An Expert in the Service of Soviet* (1929), s. 30-33.

¹³⁵ *Izvestija*, 3 december 1918; enligt *Diplomatitjeskij Slovar'*, II (1950), s. 107, art. Marchelevskij, hade den tyska regeringen redan i oktober 1918 vägrat medge Marchelevskij möjlighet att resa till Wien via Berlin som sovjetiskt sändebud.

¹³⁶ *Ottjet Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam Sedmomu S'ezdu Sovetov* (1919), s. 18.

¹³⁷ *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 326: enligt en annan, ej fullt tillförlitlig version erbjöd Radek också sovjetisk hjälp för att motstå de allierade arméerna vid Rhen (*ibid.*, s. 327).

¹³⁸ *Ibid.*, s. 357.

¹³⁹ G. Tjtjerin, *Vnesjnaja Politika Sovetskoj Rossii za Dva Goda* (1920), s. 23; Radeks egen version är mindre dramatisk och nämmer bara ”flera soldater med gevär” (*Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 145).

¹⁴⁰ *Ibid.*, nr 10, 1926, s. 146.

i Berlin. Den slutsats som man på grund av dessa episoder drog i Moskva var att de tyska socialdemokratiska ledarna – både från USPD och från SPD – hade förrått revolutionen. Detta var det första men inte det sista iögonfallande tillfälle, då bolsjevikerna misstog sig genom att tro på den skenbara analogin mellan sina egna erfarenheter av konflikterna mellan kontrarevolutionära ledare och massorna, som skulle sluta i en massornas revolt mot ledarna, och liknande konflikter i andra länder. Den tyska verkligheten var i slutet av 1918 långt mer komplicerad. Tyskland var alltför vanmäktigt och hjälplöst för att kunna göra någonting för egen räkning. Varje beslut som rörde Sovjetunionen måste framstå som ett val mellan att förlita sig på Ryssland eller ty sig till västmakterna. Den ömsesidiga fientligheten mellan öst och väst gjorde ett val oundvikligt. Om man inte förbisåg varje tanke på möjligheterna till materiella fördelar, kunde det inte råda någon tvekan om valet. Det var sant att de tyska socialdemokratiska ledarna var speciellt förbittrade på bolsjevikerna, som under fyra år hade anklagat dem för att vara förrädare och redan konkurrerade med dem om ledarskapet över massorna, även de tyska massorna. Det var sant att den tyska socialdemokratin i två eller tre decennier hade hyst förakt för det halvbarbariska Ryssland och att dessa känslor inte hade försvunnit över en natt med regimförändringen.¹⁴¹ Det var också sant att västerländsk demokrati och västerländsk liberalism hade utövat ett starkt inflytande på den socialdemokratiska rörelsen, särskilt i den form som den nu predikades av Woodrow Wilson för en värld trött på ”imperialism” och ”militarism”. Dessa känslor skulle göra de tyska socialdemokraterna till de starkaste motståndarna till den östliga orienteringen i den tyska politiken, som förespråkades och stöddes av en majoritet av den tyska högern. I slutet av 1918 var de tyska massorna ännu förvirrade av nederlaget och bländade av den ryska revolutionens känslomässiga förtrollning. Men ingen allvarlig eller betydande del av den tyska opinionen, med undantag för en liten grupp extremister på vänsterkanten, såg en allians med Sovjetryssland – en allians som ytterligare skulle skärpa förhållandet till väst – som någon praktisk politik för en tysk regering. Massorna accepterade det oundvikliga och fann sig utan knot i ledarnas försiktighet.

En ny utnämning markerade en tvär politisk omkastning i Folkrepresentanternas råd som var riktade mot bolsjevikerna och revolutionen. När det under senare delen av december blev nödvändigt att utbyta Solf, som var alltför komprometterad bland de allierade genom sin tidigare ställning som kolonialminister, erbjöds Brockdorff-Rantzau att efterträda honom i utrikesministeriet. Brockdorff-Rantzau var en avvikande person i den diplomatiska kåren under det kejsarliga Tysklands sista dagar. Han hade ett levande intellektuellt intresse för politik. Han var övertygad om det tyska socialdemokratiska partiets växande betydelse, och gjorde det till regel att hålla kontakt med några av dess ledare. Det var genom dessa förbindelser som han som tysk minister i Köpenhamn blev en förmedlande länk i de förhandlingar, som ledde till att Lenin och hans kamrater tilläts resa genom Tyskland i en plomberad järnvägsvagn i april 1917. Samma förbindelser medförde att han utnämndes till tysk utrikesminister 1918. Innan han accepterade denna post framförde han sina synpunkter i ett memorandum till Folkrepresentanternas råd, som enhälligt godkände dessa. Bland hans viktigaste önskemål var att ”de mest rigorösa åtgärder vidtogs mot bolsjevikpropagandan och bolsjevikledarna”. Vidare fordrade han att ”arbetar- och soldatrådets kompetens skulle inskränkas”.¹⁴² Samtidigt beslöt den första all-tyska kongressen för arbetar- och soldatråden att hålla val till en tysk nationalförsamling den 19 januari 1919. Den avskaffade alltså i verkligheten sig själv som det tyska folkets högsta organ. Hoppet i Moskva om en tysk proletär revolution efter sovjetisk modell sjönk snabbt.

¹⁴¹ P Scheidemann, *Memoirs of a Social-Democrat* (engl. öv., 1929), 11, s. 533, jämför ”Tyskland, ett land som i århundraden haft bildning” med Ryssland, ett land av miljontals analfabeter”.

¹⁴² Brockdorff-Rantzau, *Dokumente* (1920), s. 11.

Den 19 december 1918 lämnade de tre USPD-medlemmarna, medvetna om det motsägelsefulla i sin ställning, Folkrepresentanternas råd, vilket under återstoden av sin existens förblev ett enpartimonopol för SPD. Samma dag inträffade en mer betydelsefull händelse. Spartakusförbundets ledare träffades i enrum och beslöt att utträda ur USPD och bilda ett eget parti. Det skulle kallas Tysklands kommunistiska parti (KPD). Det gamla namnet Spartakusförbundet fogades inom parentes till det nya namnet av historiska och nostalgiska skäl. Dagen därpå sammanträdde den första kongressen, som bestod av 100 delegater. Radek, som hade tillbringat tiden efter sin ankomst till Berlin med att diskutera med spartakistledarna (han nämner Liebknecht, Rosa Luxemburg, Jogiches, Levi och Thalheimer) representerade det ryska partiet och höll ett anförande om de ryska och tyska revolutionerna.¹⁴³ De jämförelser han gjorde var smickrande för åhörarna:

När nyheten om den tyska revolutionen nådde oss, bröt ett verkligt glädjetumult ut inom den ryska arbetarklassen ... Den yngre och organisatoriskt mycket svagare ryska arbetarklassen vet mycket väl att utan den socialistiska revolutionen i Tyskland skulle de ryska arbetarnas revolution, enbart av egen kraft, inte ha tillräckligt styrka för att uppföra ett nytt hus på de ruiner som kapitalismen lämnat efter sig.

Han fortsatte:

Vad vi håller på att genomföra i Ryssland är ingenting annat än den tyska kommunismens stora och *oförfalskade lära*, som Marx representerade för hela världens arbetarklass ... Det internationella inbördeskriget kommer att befria oss från de nationella krigen.¹⁴⁴

Kongressen framförde hälsningar till den ryska sovjetrepubliken. Den fördömde "Ebert-Scheidemann-regeringen" som "proletariatets dödsfiende" och protesterade mot att man på brittisk order använde tyska trupper mot sovjetiska trupper i Baltikum. Den uppmanade arbetare och soldater i alla länder att bilda sovjeter. Kongressen såg i detta "det enda effektiva sättet att bygga upp en ny international, där tyngdpunkten hos proletariatets klassmässiga organisation hädanefter måste vila". Den enda fråga där öppna meningsskiljaktigheter uppstod var huruvida man skulle delta i valen till nationalförsamlingen. Det hävdades att, eftersom parlament och sovjeter var alternativa styrelseformer som representerade borgarnas överhöghet respektive arbetarnas herravälde, och då nationalförsamlingen klart hade för avsikt att slå sovjetkongressen ur brädet, var en röst för deltagande i valen en röst mot sovjeterna. Förslaget om att man skulle delta i valet förkastades slutligen av en majoritet på 62 röster mot 23. De flesta av ledarna, däribland Rosa Luxemburg, röstade med minoriteten. I frågan om man skulle medverka i de existerande fackföreningarnas arbete tycks man enhälligt avslagit ett deltagande, fastän någon formell votering inte vidtogs. Några delegater ville bilda separata kommunistiska fackföreningar. Andra, bland dem Rosa Luxemburg, ansåg att fackföreningarna helt och hållet skulle ersättas av arbetar- och soldatråden.¹⁴⁵

Bakom kongressens formella förhandlingar dolde sig emellertid olösta svårigheter och spänningar. De tyska spartakist-ledarnas reaktion på den ryska bolsjevismen var mångtydig och sammansatt. Karl Liebknecht som, även om han var en lysande och hängiven revolutionär ledare då det gällde att handla, inte hade någon solid marxistisk bakgrund och saknade den intellektuella skarpsinnighet som krävdes, kunde kanske utan reservationer välkomna den ryska revolutionen och allt vad den innebar och vara beredd att okritiskt anamma den. Men Rosa Luxemburg, som var Spartakusförbundets stora kapacitet, hade alltsedan 1904 varit en

¹⁴³ *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 149.

¹⁴⁴ K. Radek, *Die Russische und Deutsche Revolution und die Weltlage* (1919), s. 15, 29-30.

¹⁴⁵ *Bericht über den Gründungsparteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (u.å. 1919), s. 13, 17-18. Detta illegalt tryckta officiella kongressprotokoll innehåller sammanfattningar av talen (endast Rosa Luxemburgs tal tycks ha medtagits i sin helhet) och programmet: Radeks tal var inte med emedan det publicerades separat som en pamflett (citerad i föregående not).

hård kritiker av Lenins partiteori.¹⁴⁶ Under de sista månaderna av kriget, då hon satt i fängelse, hade hon skrivit en lång kritik av Lenins tolkning av begreppet proletariats diktatur, som fastän den ännu var opublicerad med säkerhet var känd bland hennes närmaste kolleger.¹⁴⁷ Rosa Luxemburg trodde att en socialistisk revolution endast kunde åstadkommas av ett massparti och att inget sådant parti ännu fanns eller kunde finnas i Tyskland. Tiden var endast mogen för propaganda bland massorna, vilket Spartakusförbundet bedrivit, men inte för handling. Av dessa skäl skulle Rosa Luxemburg och hennes nära bundsförvant Leo Jogiches, till en början ha föredragit att man uppsköt bildandet av ett tyskt kommunistiskt parti.¹⁴⁸ Även om de lät sig övertalas kunde Rosa Luxemburgs försiktiga inställning skönjas i mer än en passage i partiprogrammet som hon föredrog för kongressen:

Kärnan i ett socialistiskt samhälle består i att den stora massan av arbetare upphör att vara en styrd massa och själv lever och styr efter sin egen medvetna och fria vilja hela det politiska och ekonomiska livet ...

Den proletära revolutionen behöver inte någon terror för att uppnå sitt mål, den hatar och avskyr mord ... Den är inget desperat försök av en minoritet att forma världen efter sina egna ideal, utan är en handling utförd av folkmassornas miljoner, vilka kallats att utföra sin historiska uppgift, att omvandla den historiska nödvändigheten till verklighet.

Inget kunde ha varit svalare eller mer olikat den entusiasm för internationell revolutionär solidaritet, som härskade i Moskva, än den korta och alldagliga punkt i programmet som behandlade partiets ”internationella uppgifter” (som vid denna tidpunkt endast hade praktisk betydelse för förhållandet till Ryssland):

Det omedelbara återupptagandet av förbindelserna med broderpartierna utomlands i avsikt att ställa den socialistiska revolutionen på en internationell grund och att säkra freden genom det internationella broderskapet och genom världsproletariats revolutionära resning.¹⁴⁹

Åsiktsskillnaden mellan Rosa Luxemburg och Lenin som fanns i bakgrunden vid KPD:s första kongress var ytterligare ett steg i den långa kontrovers, som hade börjat då *Vad bör göras?* publicerades. Den kanske blev mer akut vid detta tillfälle på grund av personlig motvilja mellan Rosa Luxemburg och Radek, som härrörde sig ur fraktionsstrider i det polska partiet där de båda spelat en ledande roll. Men det var en fundamental tvistefråga som skulle komma igen gång på gång i förhållandet mellan det ryska kommunistpartiet och kommunistpartierna i väster.

För ögonblicket var dessa potentiella internationella svårigheter mindre avgörande än meningsskiljaktigheterna om den aktuella politiska situationen inom partiet självt. Under kongressen hade Liebknecht, dock utan större stöd från de andra ledarna, fört förhandlingarna för att få in de spontant bildade fabrikskommittéerna i det nybildade partiet. Denna rörelse stod utanför de vanliga fackföreningarna. Den är jämförbar med shopstewardrörelsen i England vid samma tid. Förhandlingarna bröt till sist samman på grund av att dessa kommittéer framlade vissa formella villkor som kongressen ansåg oacceptabla. Det verkliga hindret var emellertid motståndet från Rosa Luxemburg och hennes grupp. Rosa Luxemburgs skepsis, då det gällde framtidsutsikterna för en proletär socialistisk revolution i Tyskland,

¹⁴⁶ Se vol. 1, s. 46-47.

¹⁴⁷ Den publicerades först något förkortad i en pamflett redigerad av Paul Levi, R. Luxemburg, *Die Russische Revolution* (1922); de uteslutna avsnitten publicerades av Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung (Leipzig), XIII (1928), s. 285-298.

¹⁴⁸ Denna inställning var, fastän den inte uttrycktes offentligt, välkänd inom partiet. Klara Zetkin hänvisade till den i ett uttalande inför Kominterns tredje kongress (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 668-669).

¹⁴⁹ Programmet finns i *Bericht über den Gründungspartietag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (u.å. [1919]), s. 49-56.

gjorde att hon fruktade att en stor majoritet av oskolade revolutionära hetsporrar skulle gå in i partiet och kanske tvinga partiet till revolutionära äventyrligheter, som varken partiet eller det politiska läget var moget för. Hennes praktiska insikt bevisades av de därpå följande händelserna. Inom några få dagar efter kongressen inträffade upplopp i Berlin, till följd av att en polischef som var sympatiskt inställd till vänstern avskedats. Arbetarna kastade helhjärtat in sina styrkor i striden och det var tal om att utropa en revolutionär regering. Officiellt höll det nyligen bildade partiet sig i bakgrunden, men några av dess medlemmar ledda av Liebknecht spelade en framträdande roll. Radeks roll vid denna tid är oklar, men tre månader senare skrev han från fängelset att han hade varit ”mot försök att ta makten i februari”, därför att ”det politiska maktövertagandet kan bara verkställas av en majoritet av arbetarklassen, och denna stod i januari helt säkert inte på kommunistpartiets sida”.¹⁵⁰ Resningen undertrycktes utan större svårighet av Reichswehr. Under de repressalieaktioner som följde förklarades det nya kommunistpartiet illegalt. Både Liebknecht och Rosa Luxemburg arresterades och blev ”skjutna under flyktförsök” – antagligen var detta första gången som denna beteckning användes för att dölja ett officiellt mord. En månad senare arresterades Radek och inspärrades i en cell i Moabitfängelset, där han tillbringade de första fyrtioåtta timmarna i ”tunga järnbojor”.¹⁵¹ I det fåfänga hoppet att ge honom diplomatiskt skydd utnämnde sovjetregeringen i Ukraina honom i all hast till sitt sändebud i Berlin. Den arresterade också som gisslan två eller tre prominenta tyskar, som befann sig i Sovjet.¹⁵²

De onda tecken som åtföljde det tyska kommunistpartiets födelse var för en nykter iakttagare djupt oroande. Inte ens den yttre entusiasmen vid dess första kongress hade kunnat dölja två inneboende svagheter – bristen på enighet inom partiet självt och bristen på enighet mellan partiet och de revolutionära elementen bland de tyska massorna.¹⁵³ Kongressen hade följts av det ögonblickliga och förkrossande nederlaget för den första revolutionära rörelsen med vilken partiet – halvhjärtat, det är sant – hade associerats, och av att två av dess mest betydande ledare hade dödats. Men man såg inte de onda tecknen vid denna tid, och minst av allt i Moskva. I ett militärt läge, som var dominerat av Denikins växande styrka i söder och Koltjaks i Sibirien och den allt starkare allierade interventionen, var det blotta faktum att ett kommunistparti hade grundats i det mest revolutionära av alla europeiska länder den enda ljusstrålen över en mörk horisont – det enda som höll den optimistiska stämningen uppe. För Lenin i synnerhet hade den en symbolisk betydelse. Det var speciellt de tyska socialdemokraternas förräderi, vilka han hittills hade betraktat som den socialistiska revolutionens fackelbärare, som i augusti 1914 övertygade Lenin om Andra internationals bankrutt. Nu bildades i Tyskland, tidigare än i något annat stort industriland, ett parti som förbundit sig att krossa de kapitalistiska regeringarna och att bygga upp en socialistisk världsordning. Detta gottgjorde förräderiet från 1914 och gjorde det möjligt att förverkliga Lenins dröm. I sin första entusiastiska sinnesstämning skrev han i ett öppet *Brev till Europas och Amerikas arbetare* den 12 januari 1919:

Grundandet av en verkligt proletär, verkligt internationalistisk, verkligt revolutionär tredje international, kommunistiska internationalen, blev ett faktum då det tyska Spartakusförbundet med sådana världsberömda och världsberömda ledare, med sådana trogna förkämpar för arbetarklassen som Liebknecht, Rosa Luxemburg, Clara Zetkin och Franz Mehring definitivt bröt med socialister i stil med Scheidemann och Südekum, med dessa socialchauvinister (socialister i ord, chauvinister i

¹⁵⁰ 2ⁱ *Vsegermanskij Sezd Rabotjich i Soldatskich Sovetov* (1935), s. 324.

¹⁵¹ *Ibid.*, s. 324.

¹⁵² *Ottet Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam Sedmomu Sezd Sovetov* (1919), s. 22; en av dem som togs som gisslan skrev efteråt sina memoarer (Heinz Stratz, *Drei Monate als Geisel für Radek* (1920).

¹⁵³ Radek skrev några år senare att ”kongressen mycket klart avslöjade Partiets ungdom och brist på erfarenhet. Förbindelserna med massorna var svagt utvecklade ... Jag kände inte att detta ännu var ett parti” (*Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 152).

handling), som höljt sig med evig skam genom sin allians med Tysklands rovlystna, imperialistiska bourgeoisi och Wilhelm II. Denna international blev ett faktum då Spartakusförbundet antog namnet Tysklands kommunistiska parti. Formellt har den ännu inte bildats, men faktiskt existerar en tredje international redan nu.¹⁵⁴

Fyra dagar efter det att dessa ord skrevs, och innan de kom i *Pravdas* spalter, var Liebknecht och Rosa Luxemburg döda och det nya partiet olagligförklarat. Dessa händelser var dock inte tillräckliga för att förstöra vare sig symbolens värde eller Lenins optimism. Det återstod att ge Kommunistiska internationalen en institutionell form.

¹⁵⁴ *Sotjinenija*, XXIII, s. 494-495. [Valda verk i tio band, bd 8, s. 327]